SADRŽAJ

Studije, rasprave, eseji

ZLATAN MRAKUŽIĆ — Dugo putovanje u noć 1

Proza

CECILIJA TOSKIĆ — Tri priče 31

BOŽICA JELUŠIĆ — Dvije priče 41

ANA HORVAT — Tri priče 49

BISERKA GOLEŠ GLASNOVIĆ — Tempus fugit 60

Poezija

SANJIN SOREL — Konci, konaci, kaprici 65

MARINKO BAŠIĆ — Poslanica pisatelju 87

ANDREA DEVČIĆ — Pjesme 106

Prijevod

SAID — Friedrich Hölderlin više ne prima nikoga! (Prevela s njemačkog Giga Gračan) 115

Prikazi, recenzije, osvrti

MIRJA JARAK — Uz tisuću dvjestotu obljetnicu smrti oca Europe 162

Uređuju
JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split — p. p. 567 — Telefoni: 361-081, 344-711, 360-102 — Internet stranica: www.knjizevni-krug.hr — E-mail: knjizevni-krug-split@st.t-com.hr — Odgovorni urednik: Petar Opačić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11 sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo $ 50, odnosno odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn. U cijenu je uračunat PDV — Žiro račun kod Zagrebačke banke 2360000-1101462559 — Devizni račun kod HVB Splitske banke d.d. Split HR222330003110010880 2 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn: Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni slog: Književni krug Split — Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split
Sukladno Zakonu o medijima (Narodne novine 59/04.) izjavljujemo da su tijekom 2014. godine tiskana 4 trobroja časopisa *Mogućnosti* (1-3, 4-6, 7-9 i 10-12), svaki u nakladi od 700 primjeraka.

MOGUĆNOSTI ISSN 0544-7267

GODINA LXII. siječanj — ožujak 2015. BROJ 1-3

DUGO PUTOVANJE U NOĆ

RAT I NJEGOVE LITERARNE POSLJEDICE, 1914. – 1940.

Zlatan Mrakužić

Mit o Prvome svjetskome ratu traje gotovo nepromijenjen kroz cijelo jedno stoljeće literarnih konfiguracija i historijskih okolnosti. Veliki rat ili Prvi svjetski rat, kako ga se kasnije stalo nazivati, duboko je utjecao ne samo na tijek moderne historije već i na čovjekov pogled na svijet. To na neki način objašnjava trajno zanimanje za nj.[1] Uz to, na neki način mnogima bi se početak dvadeset i prvoga

[1] Rekao bih da je to posebno izraženo u britanskoj književnosti. Tako u 'Zanavijek' ('Evermore'), iz zbirke novela *Preko La Manchea* (Cross Channel, 1996) Juliana Barnesa, neka Britanka, po zanimanju korektorica knjiga, žalujući 50 godina poslije za bratom kojega je izgubila u Prvome svjetskome ratu, kreće se među zanemarenim, neodržavanim francuskim pokapalištima palih u Prvome svjetskome ratu, očajavajući nad tendencijom Europe da zaboravlja svoju vlastitu recentnu historiju. Najambiciozniji pokušaj od nekoga iz neke kasnije generacije da se nanovo, na svjež način pozabavi značenjem toga rata jest onaj Pat Barker, čija romaneskna trilogija *Regeneracija* (Regeneration) iz 1991–5. kreće od dobro znanog mita o tome ratu (promoviranog poezijom Wilfreda Owena i Siegfrieda Sassoona) kao nekakve iznimno grozne i uzaludne žrtve. Napajajanje duboko ukorijenjenom i neprekinutom engleskom fascinacijom Velikim ratom, također je jednim od razloga uspjeha romana *Ptičji pjev* (Birdsong, 1993) Sebastiana Faulksa. I Robert Edric u *U pustome raju* (In Desolate Heaven, 1997) odražava tu fascinaciju što je mnogi suvremeni autori osjećaju za fizičku i emocionalnu opustošenost uzrokovanu Prvim svjetskim ratom ali, za razliku od Faulksa ili Pat Barker, Edric uopće ne pokušava baviti se bitkama i krvoprolićem izravno, njegova priča je smještena u neko švicarsko planinsko odmaralište godine 1919.

stoljeća možda mogao učiniti u mnogim aspektima uznemirujuće bliskim počecima dvadesetoga.

Rat je bio počeo s pokretom, kretanjem ljudi i ratne opreme u opsegu nikad dotad zabilježenom u historiji. Diljem Europe približno šest milijuna ljudi primilo je zapovijedi početkom kolovoza i krenulo u rat. Sve vrijeme studenoga i prosinca 1914, te kroz cijelu 1915. pa čak i u 1916, sve do katastrofe na Sommi, vladalo je mišljenje u armijama zaraćenih strana da je ofenzivni duh od presudne važnosti te da će, usprkos uzmacima i drugim dokazima koji su upućivali na suprotno, jedan postojan i silovit prodor, jedan presudan nagli udar, pokrenuti ratni stroj koji se našao u zastoju. Pobjeda koja će tada doći bila bi pitanje tjedana. Usprkos dostatnim dokazima iz Krimskoga rata, Američkoga građanskoga rata, i Burskoga rata, da bi nekakva veća konflagracija sadržavala dugačko, otegnuto i ogorčeno ratovanje, malo je stratega, taktičara ili planera, njemačkih ili bilo kojih drugih, predviđalo išta doli nekakvo brzo razrješenje u pogledu nekakva budućeg konflikta. Usprkos rastućoj preokupaciji vojnih krugova tijekom devetnaestoga stoljeća veličinom i brojnošću, ratom kao nekakvim masovnim fenomenom, vizija je posvuda još uvijek bila vizija nekakva rata kretanja, heroizma i brzih odluka. Željeznice će smjesta dopremiti ljudstvo do fronte; teški mitraljezi će biti korišteni u napadu;[2] moćni brodovi i moćno topništvo potpuno će nadvladati neprijatelja brzo i učinkovito...

Ali, to je onih dana kasnoga srpnja i početka kolovoza 1914. još bilo u budućnosti. Kažu da su dani toga ljeta bili dugi i puni sunčeve svjetlosti; noći bijahu blage i obasjane mjesečinom. Da je to bilo divno i nezaboravno godišnje doba, dijelom je predaje o tom 'ljetu prije tame'. Mnogi će s vremenom zaboraviti raspoloženje, uzbuđenje tih dana. Jer postojalo je nešto u motivaciji i senzibilitetu vojnika na fronti u prvim mjesecima rata što će iščeznuti kako se rat bude otezao, nekakav skup društvenih vrijednosti i psihičke dispozicije, koji će se drastično izmijeniti tijekom rata.

U samo predvečerje tog velikoga rata, bilo je tvoraca javnoga mnijenja, među njima i Max Weber, koji su zahtijevali da mladež preuzme vodstvo. Naciji, pisali su i govorili neki od njih, ‘treba promjena krvi, ustanak sinova protiv očeva, nadomještanje starih mladima’.[3] Diljem Europe, sociolozi su ustrajno proučavali mladež da bi otkrili što ona misli i hoće. A ono što je mladež željela bio je rat. U njemačkome svijetu, za Carla Zuckmayera rat je predstavljao 'oslobođenje od buržoaske ograničenosti i uskogrudnosti'. Za mnoge druge svijet se činio izmijenjenim bez upozorenja, posve iznenada. 'Rat', kako će se Ernst Glaeser

---

[2] Ali mitraljez, planiran kao nekakvo jurišno oružje, bio je dokazao svoju smrtonosnu vrijednost kao vrhunsko oružje obrane.

[3] Robert Wohl: *The Generation of 1914* (London, 1980), str. 44.

kasnije izraziti u svojemu romanu *Naraštaj 1902*. (*Jahrgang 1902*., 1928), 'ga je učinio divnim'. Mladi njemački pisac Ernst Jünger nazvao ga je 'svetim časom' kolovoza 1914. Hermann Hesse iznio je slične ideje. Rat, ironično, bio je stvar života, a ne smrti; on je bio afirmacija vitalnosti, energije, vrline. Iako je upravo smrt u svojoj groznoj zbiljnosti Velikoga rata bilo ono što je pridonijelo Rilkeovoj dugoj kreativnoj krizi i šutnji između 1910. i 1922, barem isprva, činilo se da i on pozdravlja, poput tolikih mnogih na objema stranama, navodno 'očišćujući' učinak ove svemoćne 'grmljavinske oluje'. U kolovozu 1914, nerazborito, Rilke je napisao 'Pet pjesama' ('Fünf Gesänge'), u kojima je, poput tolikih mnogih pisaca i intelektualaca u Europi, dobrodošlicom pozdravio rat kao nekakvo dionizijsko oslobođenje vitalnosti, oduševljen došašćem mitskoga boga rata. Ni drugi nisu zaostajali za Nijemcima, Charles Péguy napisao je da je on na frontu (i u smrt) pošao 'željno'. Henri de Montherlant izjavio je da 'voli život na fronti, kupku u praiskonskome, anihilaciju inteligencije i srca'. Pierre Drieu la Rochelle nazvao je rat 'čudesnim iznenađenjem'. Rupert Brooke nalazio ga je 'jedinim životom … krasnim protrnućem, poput ničega drugoga na svijetu'. Za nekog mladog talijanskog pjesika, rat je bio 'purgativ', početak 'nove radosti za životom'. Ne znam posve sigurno je li i Fran Galović u rat pošao 'željno', no njegovo pismo, posljednje, poslano samo nekoliko sati prije nego što ga je u listopadu 1914. u nekom mačvanskome rovu prostrijelio srbijanski metak, obojeno je također vrlo lirskim tonovima: 'Sunce je, nedjelja, i divno toplo jutro. Čovjek bi čisto poželio umrijeti u ovako sunčan dan.'

Dakle, prvi je 'mladi naraštaj' krenuo u taj rat s oduševljenjem, među rječitom mladeži srednje klase bio je to, barem na samome početku, najpopularniji rat u historiji.[4] Međutim, do zime 1916-17. požuda za ratom bila je iscrpljena. Kako se borba otezala beskonačno, raskrvarena i razočarana mladost okomila se na starije s gnušanjem i rastućim gnjevom. Na svim se stranama u rovovima govorilo o sređivanju računa s 'krivim političarima', 'starom bandom'.

---

[4] Sva zbivanja i epizode što ću ih razmatrati u ovome radu na neki su način izravne reakcije na rat. U slučaju Ludwiga Wittgensteina, djelo koje je on stvorio za vrijeme rata nije bilo nekakva reakcija na same borbe. Ali, da Wittgenstein nije bio izložen zbiljskoj mogućnosti smrti, nije vjerojatno da bi on stvorio *Tractatus Logico-Philosophicus* kad ga je stvorio, ili da bi to djelo bilo imalo sasvim onaj ton koji ima. Wittgenstein se prijavio u vojsku 7. kolovoza 1914, dan nakon austrijske objave rata Rusiji, i bio je raspoređen u neku topničku pukovniju koja je služila na Istočnoj fronti. Kasnije je ukazao na to da je on u rat bio pošao u romantičnome raspoloženju, kazavši da je smatrao da će ga iskustvo suočavanja sa smrću na neki neodrediv način poboljšati. Kad je prvi put smotrio protivničke snage, povjerio se u jednome pismu: 'Sada imam prigodu da budem dostojno ljudsko biće, jer stojim oči u oči sa smrću.'

Na crtama bojišnice vojnik se imao boriti, na objema stranama ničije zemlje, s uvelike istim neprijateljima pokraj 'službenoga' neprijatelja: s uvjetima življenja što su ih prirodni elementi i metode ratovanja nametali; s emocijama što ih je ta neprestana blizina smrti probudila, sa strahom, užasom, histerijom, gnjevom, iscrpljenošću, dosadom, hladnoćom, gladi, prazninom; s rigidnošću i nedostacima vojnoga 'stroja'. Stoga je bilo onih pisaca koji nisu prepoznavali nikakve potrebe da smišljaju nove forme, te vjerovali da 'dotad nezabilježeno trpljenje i patnja mogu na zadovoljavajući način biti izraženi riječima nekakve tradicionalne herojske retorike karakteristične za takvu vrstu književnosti još u devetnaestome stoljeću.

Uzevši to sve u obzir, ne čudi opčinjenost morbidnim i makabričnim u prozi i poeziji koja je nastala na neposrednom iskustvu života u rovovima. Svi najbolje znani književni prikazi Prvoga svjetskoga rata usvajaju nekakav prkosno proturatni stav – bilo da je riječ o poeziji Wilfreda Owena i Siegfrieda Sassoona, romanu Ericha Marie Remarquea *Na Zapadu ništa novo* ili *Hrvatskome bogu Marsu* Miroslava Krleže. Ta vrst literature počela je nastajati još za vrijeme rata. U francuskoj književnosti već je Georges Duhamel bio zabilježio jad i patnju osakaćenih i umirućih u romanu *Život mučenika* (Vie des martyrs, 1917). Za dva francuska romana o Prvome svjetskome ratu danas najbolje znana, *Oganj* (Le Feu, 1916) Henrija Barbussea i *Drveni križevi* (Les Croix de bois, 1919) Rolanda Dorgelèsa, smatra se da su također u ovoj kategoriji, protest protiv cijele ideje rata jednako kao i protiv njegovih nebrojenih ludosti na personalnoj razini. Henri Barbusse dragovoljno se bio javio (jer mnogi od francuskih pisaca koji će kasnije ogorčeno kritizirati rat, Barbusse, Léon Werth i Gabriel Chevallier na primjer, bili su prvotno *dragovoljci*), već pomalo i prestar za aktivnu vojnu službu, u pješaštvo. Njegov užas spram onoga što rat stvarno znači naveo ga je da napiše roman *Oganj*. Bila je to prva knjiga koja će dati nekakvu stvarnu predodžbu o prljavoj i krvavoj naravi rata, osakaćenim gnjilećim leševima, vodom natopljenim rovovima prepunim smeća. Sve te naracije bile su tradicionalno tretirane kao romani, kakav god da bio njihov autobiografski sadržaj, a izbor pri tome nije naprosto bio onaj između nekakve hipotetički u estetskome smislu superiorne forme (književna proza) i one inferiorne (reportaža). Mnogi, većina dapače, pisci/sudionici osjećali su da je autentičnost od najveće važnosti, da je taj industrijalizirani pokolj u rovovima 1914–18. toliko jedinstveno užasavajući da bi trebalo da bude ispripovijedan bez i najmanjeg iskrivljavanja ili nepreciznosti, a kamoli pretjerivanja. Moglo bi se to nazvati 'mimetičkim imperativom'.[5]

---

[5] Što se tiče književnih formi u kojima su te reakcije poprimile obličje, književna proza o Prvome svjetskome ratu usađena je u drugim vrstama prozne književnosti: historijama, biografijama i autobiografijama koje detaljno pripovijedaju ne ono što bi moglo

Ako su vojnici bili preobraženi, transformirani u socijalnome smislu, izloženi drukčijim načinima života, na njih je također bilo utjecalo i to, u moralnome smislu, što su bili izloženi ubijanju i umiranju u ranoj životnoj dobi. U bitki, mladi ljudi, na vrhuncu svoga zdravlja i snage, bili su suočeni s opasnošću i smrću u gotovo svakome trenutku. Rovovi Prvoga svjetskoga rata proizveli su instinktivne egzistencijaliste, mlade ljude uhvaćene između pustolovine i velikoga straha, koji su iznenada postali svjesnima krhkosti života i svoje vlastite ranjivosti. No bilo bi sasvim pogrešno razmatrati jedino djela koja prikazuju isključivo frontu. Interakcija, što se tiče vojnika, iskustva u rovovima i iskustava u pozadini, jedna je od esencijalnih značajaka književne proze o ratu, pa tako i Prvome svjetskome ratu.[6]

U Prvome svjetskome ratu, gubici iz Ujedinjenoga Kraljevstva bili su enormni, ali ipak znatno manji nego u nekih drugih zaraćenih zemalja. Općenito se vjerovalo da su proizvodi Oxforda i Cambridgea i privatnih srednjih škola bili osobito teško

---

biti istinito, već ono što je istinito u smislu da to može biti potkrijepljeno dokumentarnim dokazima kao činjenica ili pouzdano potvrđeno od određenih osoba.

[6] A baš u hrvatskoj književnosti ima dosta primjera gdje je taj rat predstavljen na prvi pogled indirektno ili fragmentarno, no ta djela ili dijelovi, uzeti sami za sebe ili kao dio konteksta, čine prozu (i poeziju i dramu) visoke kvalitete, usudio bih se čak reći među onime najboljime što je u europskoj književnosti na tu temu napisano. Spomenut ću tek neke primjere, koliko mi moje poznavanje te građe i sjećanje dopušta: *Vučjak*, *Zastave,* neke novele iz ciklusa o Glembajevima te mnoga druga mjesta u opusu Miroslava Krleže, pa neke novele Slavka Kolara objavljene u međuratnome razdoblju, završni dio Andrićeve proze *Na Drini ćuprija*, *Ratno roblje* Mile Budaka, 'Ciklame, crvene ciklame' Dragutina Domjanića, autobiografski fragment u zapisima Josipa Horvata… A kad smo već kod hrvatskih pisaca, dopustit ću sebi usput i jedno malo osobno promišljanje, na koje bi vjerojatno mnogi *krležolog* po svoj prilici uzvio obrvama. Naime, moj je dojam da u Krležinu svekolikom opusu upravo drama *Vučjak* zauzima nekakvo središnje mjesto, da ona na neki način čini onaj presudan prijelaz u autorovu stvaralaštvu, od *naivnoga* k *sentimentalnome* modusu, u *schillerovskome* smislu (*Über naïve und sentimentalische Dichtung, 1795*), bez kojega on ne bi bio, kako mnogi smatraju, najvažniji hrvatski pisac dvadesetoga stoljeća, te da ona na najbolji način ilustrira činjenicu da je sva doista važna Krležina proza proizišla iz iskustva, *raspoloženja* Prvoga svjetskoga rata, iako se sva nužno izravno ne bavi razdobljem 1914-1918. S druge strane, iako je Drugi svjetski rat za nj osobno možda bio i traumatičnije iskustvo, taj rat u njegovu opusu igra tek posve marginalnu ulogu. Ali, za razliku od junaka, recimo Hemingwayeve proze, Krležini junaci kao da ponajčešće ostaju neokrznuti tim iskustvom; vrativši se iz rata, i oni i autor tu strahotnu epizodu kao da ostavljaju po strani, nerijetko svedenu na razinu bilješke, oni nakon toga nastavljaju slijediti važnije imperative svojega življenja prekinute tim nesretnim događajem, i to bez obzira na to o kakvoj vrsti karaktera je riječ, jer zamjećujemo to manje-više i kod Baločanskog i Jože Podravca iz *Povratka Filipa Latinovicza*, Josipa Klanfara ('Svadba velikog župana Klanfara'), jednako kao i kod Ivana Križovca (onakvog kakav se javlja u noveli 'Ivan Križovec') i Kamila Emeričkoga (*Zastave*).

pogođeni. Izračunato je da su 37 542 britanska časnika ubijena na Zapadnoj fronti, 2438 poginulih, ranjenih ili nestalih samo prvoga dana (1. srpanj 1916.) bitke na Sommi. Iz toga je niknuo mit o 'izgubljenoj generaciji', u kojemu su, u toj klaonici poginuli *vitezovi* poput Raymonda Asquitha, Juliana Grenfella i Ruperta Brookea. Mit je bio dijelom književni u kreaciji. Naime, britanski su ratni pjesnici bili brojni, i visoke kvalitete. U završnim godinama rata oni su postali opsjednuti smrću, uzaludnošću i pustoši.

'Ni u koje doba u dvadesetome stoljeću nije poezija činila dominantnu literarnu formu kao što je to činila u Prvome svjetskome ratu' (barem u engleskome jeziku), i ima onih, kao što je Bernard Bergonzi, čije su ovo riječi, koji drže da se englesko pjesništvo 'nikada nije oporavilo od Velikoga rata'. Da citiram jednog drugog autora, Francisa Hopea, 'u jednome ne sve u svemu retoričkome smislu, sva poezija napisana od 1918. je ratna poezija.' U retrospektivi nije teško vidjeti zašto je to trebalo biti tako. Mnogi od mladih ljudi koji su otišli na frontu bili su dobro obrazovani, što je u to vrijeme uključivalo da se bude dobro upoznat s engleskom književnošću. Život na fronti, budući da je bio intenzivan i neizvjestan, pogodovao je jednoj kraćoj, oštrijoj, kompaktnijoj strukturi stiha, rat je u izobilju pribavljao neuobičajene i žive slike. A u nesretnoj prigodi pjesnikove smrti, elegijska narav neke tanke knjižice imala je neporecivu romantičnu privlačnost. Mnogi mladi ljudi koji su ravno s igrališta za kriket otišli na Sommu ili Passchendaele pokazali su se slabim pjesnicima, i knjižare su bile zatrpane njihovim stihovima koji, u drugim okolnostima, nikada ne bi bili objavljeni. Ali sred tih nekolicina se izdvajala.

Jedan od njih je Isaac Rosenberg. Držao je umjetnost i život odvojenima i nije pokušao pretvoriti rat u metaforu; umjesto toga uhvatio se u koštac s neobičnim slikama, slikama koje su pokušavale re-kreirati iskustvo rata, koji je dio života a opet ne i dio života većine ljudi:

Tama raspada se, mrvi –
isto staro druidsko je vrijeme.
Tek nešto živo poskakuje mi rukom,
hirovit sardoničan neki štakor,
dok ja s grudobrana čupam mak,
za uho da ga zataknem.

I poslije,

Makovi čije korijenje u venama je čovjekovim
kaplju, i kaplju i kaplju;

al' moj za mojim uhom siguran je,
tek malko bijel od prašine.

'Sviće u rovovima', 1914.

Štakor, koji skakuće kroz ničiju zemlju sa slobodom koju nijedan čovjek ne uživa, makovi, koji crpe život iz krvlju natopljena tla, moćni su kao slike. Pjesnikov pogled je nemilosrdan, ali je i diskretan. Užas govori sam za se.

Wilfred Owen se općenito u tom društvu mrtvih pjesnika smatra jednim od najboljih. Njegova meta je uništenje mladosti, pokolj, sakaćenje, osjećaj da bi se to moglo nastaviti za uvijek:

Premjesti ga na sunce –
blago njegov ga dodir probudi nekoć,
kod kuće, šapućuć' o poljima nezasijanim.
Uvijek ga buđaše, čak i u Francuskoj,
sve do ovoga jutra i ovog snijega.
Ako bi išta probudit sad ga moglo
dobro staro sunce znat će.

Pomisli kako ono budi sjemenje –
probudi, nekoć, kal hladne zvijezde.
Je li udove, s ljubavlju tolikom izvedene, je li truplo,
živaca puno – još toplo – pokrenut toli teško?
Zar zato li se ilovača probudi?
– Oh, što nagna zaludne zrake sunčeve
na trud teški da Zemlje prekinu san?

'Uzaludnost', 1918.

No postupno su se počela javljati djela koja baveći se ratom ističu nekakav moralni trijumf nad kaosom svijeta. Roman *A sunce izlazi* (The Sun Also Rises, 1926) učinio je Ernesta Hemingwaya gotovo smjesta internacionalno slavnom osobom, poistovjećivanom s cijelom jednom generacijom koja je bila razderana ratom te žalovala sve vrijeme 1920-ih nad svojim izgubljenim romantičnim idealizmom.[7] Nadalje, na Hemingwaya se stalo gledati kao na nekoga tko govori u

[7] Kad je došao rat, mlade američke pisce privlačila je pomisao da se prijave za neku od sanitetskih jedinica pridodatih nekoj stranoj armiji – za Američku sanitetsku službu ili za Norton–Haries sanitetski korpus, koji su služili pod Francuzima i primali francu-

ime američkih ekspatrijata, onih deziluzioniranih umjetnika, pisaca i intelektualaca koji su to desetljeće provodili na Lijevoj obali u Parizu.

Proza, rekao je jednom Hemingway, nije dekoracija interijera već arhitektura, a s barokom je svršeno. Njegovi najbolji radovi stoje kao nekakva izrazita primjena u književnoj prozi Mies van der Roheove arhitekturalne maksime: 'Manje je više'. S druge strane, Hemingwayevi omalovažavatelji ustraju na tome da je Hemingway 'suviše ograničen'. Njegovi karakteri da su za razgovor nesposobni, neosjetljivi, nekomplicirani muškarci; njegova 'radnja' da kruži usko oko kušnji, trijumfa i poraza toreadorske arene, bojnoga polja, planinske rijeke s pastrvama, i sličnih terena za dokazivanje i iskazivanje muškosti. No rekao bih da ti kritičari zapravo nisu sposobni prepoznati nešto što je u suštini iznimno narativno umijeće (koje se, dakako, ne iskazuje u svem Hemingwayevu književnome opusu, ali u nekoliko duljih proznih radova, u romanima *A sunce izlazi* i *Zbogom oružje* sasvim sigurno, te u većini kratkih priča) – umjetnost toliko diskretna da provocira optužbu da zapravo uopće i nije umjetnost.[8]

---

sku vojničku plaću ili u sanitetske jedinice Crvenoga križa na talijanskoj fronti. To su bile jedinice koje su obećavale da će ih s najmanje odugovlačenja odvesti u inozemstvo. Zanimljivo je navesti pisce koji su 1917. bili vozači kamiona ili sanitetskih vozila: Dos Passos, Hemingway, Julian Green, William Seabrook, e. e. cummings, W. Slater Brown, Harry Crosby, John Howard Lawson, Sidney Howard, Louis Bromfield, Robert Hillyer, Dashiell Hammett ... Neki su pošli na talijansku frontu, gdje je John Dos Passos bio vozač u sanitetu. Bio je na toj fronti i Ernest Hemingway, sve do one srpanjske noći kad je jedna granata iz austrijske haubice eksplodirala u promatračnici iza linije fronte, koju je upravo obilazio, kako se Malcolm Cowley bio izrazio u svojoj knjizi *Izgubljena generacija* (Exile's Return, 1934) 'kao gledalac, pozvan da iza kulisa čavrlja s glumcima'.

[8] Točno je doduše da se čini da se taj pisac uvijek iznova bavi vrlo sličnim motivima i situacijama, ali za to postoji razlog. Recimo, nekakva idealna scena je ona koju Hemingway priziva uvijek iznova. Ona se javlja u 'Ubojicama' ('The Killers'), 'Čistom, dobro osvijetljenom mjestu' ('A Clean, Well–Lighted Place'), 'Prijestolnici svijeta' ('The Capital of the World'), i nekoliko drugih od njegovih kratkih priča, i on se njome koristi da završi pet od svojih šest romana. To je scena u kojoj je junak naposljetku stjeran u bezizlaznu situaciju, ali dok on viteški trpi svoj poraz, nije sam; on je u nazočnosti drugih koji ga ili čak niti ne zamjećuju, ili, ako ga zamjećuju, nesvjesni su njegove kušnje i nevolje i plemenite herojske odvažnosti s kojom je on trpi. Ova naročita scena očito je za Hemingwaya bila puna duboka značenja. U 'Čistom, dobro osvijetljenom mjestu', srž priče je u kontrastu mladog, nesvjesnog, o stvarima života još ne u potpunosti obaviještenog konobara koji nema nikakva osjećaja za očajnog starca koji se užasava napustiti čist, dobro osvijetljen *café*, i sredovječnog konobara koji već dobro zna što to znači iskusiti užas ništavila. Slično je i u spomenutome romanu. Pri kraju romana *Zbogom oružje* glavni junak, Frederic Henry, pokušava naći kratak predah od žestoke, nepodnošljive kušnje promatranja Catherine kako umire, pa odlazi u neki obližnji *café* na objed, potom na večeru. To je jarko osvijetljeno mjesto ispunjeno ljudima mnogi od kojih znaju jedni druge te sjede zajedno čavrljajući,

No rijetko je što u književnosti bez predšasnika, pa je tako i s Hemingwayevom prozom. U tom izražavanju nekakva stava napregnute rezignacije u suočenju s neizbježivom patnjom i porazom zamjećujemo Hemingwayevu srodnost s jednom u cijelosti drukčijom grupom pisaca, s Poeom, Hawthorneom i Melvilleom, pa i Cooperom, što se tiče američke književnosti: opsjednutim i nokturnalnim piscima. Ali, osim spomenutih američkih autora, postoji i jedan drugi iznimno važan literarni utjecaj, naizgled posve neočekivan. Naime, u važnijim radovima toga autora upotrijebljen je jedan vrlo osebujan postupak. Radi se o ironičnome kontrastu – romantična prekoncepcija koja eksplodira u kontaktu sa žestokom, neumoljivom zbiljom – i to je esencijalno, rekao bih, za dojam što ga na čitatelja ostavlja vjerojatno najbolja Hemingwayeva dulja naracija, *Zbogom oružje* (A Farewell to Arms, 1929), baš kao za i Hemingwayev uzor u tom smislu, Tolstojev veliki roman, također o ljubavi i ratu.[9] Doduše, *Zbogom oružje* je daleko manje kompleksna konstrukcija nego *Rat i mir*, i ne nudi takvu sveobuhvatnu panoramu rata kao Tolstojev roman. Ipak, i to djelo je već odavna steklo jedinstvenu slavu i kad je riječ o književnosti o ljubavi i kad je riječ o književnosti o ratu.[10]

Hemingwayevo oduševljenje Tolstojem očituje se posve jasno na određenim mjestima u njegovoj nefikcionalnoj prozi, recimo u *Zelenim brežuljcima Afrike* (Green Hills of Africa, 1935) i, napose, u autobiografskoj prozi *Pomični svetak* (A Moveable Feast, 1964; posthumno). Jer, Hemingway je, poput Tolstoja, romantik, nerijetko koristeći nekakav motiv bajke[11] presađen u pustolovnu priču za odrasle, nerijetko priču o ljubavi i ratu.[12]

---

kartajući se, ili spokojno pijući pivo, posve nesvjesni da među njima sjedi čovjek čiji svijet dolazi k nekakvu svršetku.

[9] Odlomak, koji se odnosi na talijansko povlačenje s rijeke na rijeku, s planina iza Soče kišom ispranim uskim putovima do ravnica Tagliamenta, jedan je od rijetkih velikih prikaza ratnoga iskustva u američkoj književnosti.

[10] Relativno jednostavna i dobro znana priča o poručniku Henryju i engleskoj bolničarki Catherine Barkley zapravo je uspjela ekstenzija dviju prethodnih crtica iz zbirke *U našem vremenu* (In Our Time, 1925): odlomka u kojem Nick Adams biva ranjen i sklapa svoj 'separatni mir', i 'Vrlo kratke priče' ('A Very Short Story') gdje neki vojnik i bolničarka uživaju kratkotrajnu ljubavnu vezu.

[11] U njegovim ratnim pričama nerijetko nalazimo rečenice poput ove: 'The town was very nice and our house was very fine' a i *Zbogom oružje* nalik je također u određenim segmentima toj književnoj vrsti. No Hemingway, baš poput Tolstoja od kojega je taj postupak preuzeo (iako bi trebalo spomenuti da se taj postupak gotovo i ne može naučiti, jedino kod Tolstoja i Hemingwaya on dolazi nekako sa strahovitom silinom), savršeno svladava postupak upada užasa zbilje u književni prostor obilježen dotada romansom, čak bajkovitošću.

[12] Uz to, Hemingway, za razliku od Tolstoja, održava svoje pisanje na nekakvoj linearnoj razini. On održava čistoću svoje narativne linije krećući se u jednome smjeru,

I premda se Tolstojev *Rat i mir* i, još više, Hemingwayev roman može opisati kao romane o ljubavi, i koje se često čita kao takve, oni su i jedan i drugi ratni romani, zato što opisani odnos može jedino postojati u kontekstu rata, i biti modificiran njime, te služiti i kao nekakvo promišljanje o njemu i kao njegova kritika. Ljubav i rat, kreativni i destruktivni porivi, mogu se činiti na površini antitetičnima, uzajamno isključivima, pa ipak, oni su pomiješani u ljudskome biću, i iskustvo svakoga od njih intenzivirano je konfrontacijom sa svojom suprotnošću. Kreativni artist ima zadaću demonstrirati tu dvojnost.

Dakle, dvije teme, ljubavi i rata, obuhvaćene na neki način već samim naslovom, otvorenim za različita tumačenja, toliko su neodvojivo združene da se javljaju kao aspekti jednog modusa egzistencije, prije negoli u suprotstavljenosti, ili komplementarnosti. Premda klasificiran kao 'ratni roman' taj bi se roman možda bolje moglo opisati kao roman o ljubavi smješten naspram pozadine rata. A iz iskustva nasilja u ratu Hemingway razvija nekakvu fatalističku, gotovo nihilističku filozofiju, drukčiju od Tolstojeva pokušaja k filozofiji historije. Čovjek je uhvaćen u klopku, u socijalnome i u biološkome smislu; život je nekakva nepravedna igra, i jedina neizbježiva činjenica koju on posjeduje je smrt. Što dakle Hemingway nalazi od pozitivne vrijednosti koju bi tome suprotstavio? To je ono što je sadržano u tumačenju one često navođene njegove sintagme: *'grace under pressure'*. Ponekad muškarac, heroj, može i mora djelovati, pokazujući tu izvrsnost, tu 'vrlinu pod pritiskom'; pokatkad on mora istrpjeti i prihvatiti s dostojanstvom ništavilo koje će neizbježivo biti njegov usud, i kojem nema nikakve kompenzacije u nekakvoj apstraktnoj spekulaciji.

A jedan drugi njegov književni postupak, obilježen čuvenom sintagmom 'retorika suzdržanosti', za nj je najprikladnije sredstvo ispitivanja te osnove iskustva rata i ljubavi. Stoga je Hemingwayev sud, onakav kakva ga donosi u spomenutome romanu, zapravo nekakav konačan sud na temu idealizma rata, daleko koncizniji i beskompromisniji nego većina književne proze napisane na tu temu u dvadesetome stoljeću.

Premda su Sjedinjene Države ušle u rat razmjerno kasno, i sudjelovale u borbama tijekom samo osamnaest mjeseci, političke i imaginativne konzekvencije bile su vrlo duboke. *Tri vojnika* (The Three Soldiers, 1921) Johna Dos Passosa, *Golema soba* (The Enormous Room, 1922) e. e. cummingsa, *Jedan od nas* (One of Ours, 1922) Wille Cather, *A sunce izlazi* (The Sun Also Rises, 1926) i *Zbogom oružje* (A Farewell to Arms, 1929) Ernesta Hemingwaya, *Vojnikova plaća* (Sol-

---

ignorirajući sporedne puteve i izbjegavajući strukturalne komplikacije.

dier's Pay, 1926) Williama Faulknera, tek su istaknutiji tekstovi koji su se bavili tim ratom i njegovim posljedicama.[13]

No čisti vizualni impresionizam, nekakva u suštini lirska forma Hemingwayevih opservacija talijansko-austrijske fronte u Prvome svjetskome ratu podosta se razlikuje od nekih drugih naracija koje su se pojavile u američkoj književnosti u razdoblju između dva rata. Tako se John Dos Passos u romanu *1919* (Nineteen Nineteen, 1932), drugome dijelu romaneskne trilogije *U.S.A.*, iznova vraća pokolju što ga je on bio vidio iz prve ruke, prikazuje užas, i ponad svega skrajnju glupost što je gurala ljude u besmislenu smrt. Na završnim stranicama romana, sceni naslovljenoj 'Tijelo Amerikanca', optužuje se pogrešno usmjeravan i u krajnjoj liniji ubilački patriotizam koji je Prvi svjetski rat učinio mogućime. Dos Passos rekreira ceremoniju što se zbila na nacionalnome groblju Arlington dne 11. studenoga 1921, kada je predsjednik Warren G. Harding predsjedao pokapanjem Neznanoga vojnika. Predsjednička retorika i tekstovi novinskih naslovnica jukstaponirani su naspram jezive anatomske realnosti osakaćenog leša tog 'običnog vojnika: 'Krv se slijevala u tlo, mozak je curio iz puknute lubanje i bivao lizan od rovovskih štakora, trbuh se naduo i cijeli roj plavih muha...'.

Za moju temu važan je i Dos Passosov prvi roman, *Tri vojnika*, gdje je rat u suštini nekakav katalizator prije negoli tema, i gdje pisac koristi vojničku situaciju kao nekakvu metaforu za dvadesetostoljetnu civilizaciju. U tom pogledu taj roman je kulturalna dijagnoza prije negoli realizam. *Tri vojnika* se ne čita radi podataka na temu specifičnosti bitke (taj roman je gotovo potpuno bez prizora bitke), već prije da bi se razumjelo kako je mobilizacija čitave jedne civilizacije u ratni stroj značila supremaciju vladajućih struktura nad svom individualnom akcijom ili reakcijom. Taj roman važan je još zbog nečega, naime on među prvima donosi jedno od glavnih rješenja za temeljni problem kompozicije u ratnome romanu, rješenje što će ga slijediti pisci i sineasti do dana-današnjega.[14] Taj problem, kako

---

[13] I William Faulkner bio je opsjednut Velikim ratom. Nakon što se bio prijavio u američku vojsku i bio odbijen, otputovao je u Kanadu i ondje se prijavio na letački tečaj Britanskoga kraljevskoga zrakoplovstva, no nikada nije stigao poći u Europu i sudjelovati u borbi. Ipak, ima jedna fotografija, snimljena nedugo nakon njegova povratka u rodni grad, gdje Faulkner na nekom puteljku između poljâ pozira u odori časnika RAF-a koju je bio kupio prije nego što će se vratiti u Oxford, u saveznoj državi Mississippi, nakon spomenutog boravka u Torontu (srpanj 1918). Dapače, oslanja se na nekakav štapić, što bi možda trebalo promatraču dati naslutiti i nekakvo nedavno ranjavanje.

[14] Tripartitna podjela *Tri vojnika* počiva na izmjenjujućim narativnim segmentima usredotočenim na protagoniste. Nakana u izboru protagonista je podosta očita: poprečni presjek Amerike, ili Amerikanaca; u ovome pogledu roman *Tri vojnika* navješćuje neizmjerno sofisticiraniju strukturu *U.S.A.*, u kojoj se mnoštvo književnih postupaka (struja svijesti, eksterne biografije, 'filmski žurnal' i montaža) združuje s nekakvim kompleksnim

povezati opće zbivanje s posebnim karakterima koji ga iluminiraju, većina djela rješava demonstracijom djelovanja rata na u suštini anonimne, ali reprezentativne pojedince ili malene grupe. Dos Passos tu zaslugu dijeli s autorom vjerojatno najpoznatijeg i najčitanijeg romana o Prvome svjetskome ratu, romana Ericha Marie Remarquea *Na Zapadu ništa novo* (Im Westen nichts Neues, 1929), čiji je komercijalni uspjeh u svoje vrijeme bio bez premca.[15] Jer i Remarqueov izbor karaktera uspješno rješava problem identiteta s kojime se suočavaju autori ratnih romana, iako bi trebalo upozoriti na to da istodobno stvara i nekakav neobično nerealističan presjek borbenih trupa, bez ikakvih visokih časnika te jedva pokojega nižega ili dočasnika. Osim toga, i u tom romanu važna je tema 'izgubljene generacije', prenesena već u epigrafu te knjige: *Nakana ove knjige nije ni da bude optužba niti da bude ispovijed. Njezina je nakana jedino da pokuša izvijestiti o jednoj generaciji koja je uništena Ratom – čak i kada je izbjegla granatama*.

Doduše, spomenuti je postupak s vremenom stao iskazivati tendenciju da poprimi klišejizirane forme, posebno kad je riječ o filmu; to je ponajprije zahtijevao (i danas zahtijeva) Hollywood. No to se ne odnosi na one najbolje filmove. *Na Zapadu ništa novo* (All Quiet on the Western Front, 1930) Lewisa Millestonea, zasnovan na Remarqueovu romanu, iako i on donosi određen broj karaktera koji ilustriraju konvencije koje povezujemo s ratnim filmom, općenito se smatra jednim od najvećih proturatnih filmova ikada načinjenih. Spomenimo i neke druge. U filmu *O desno rame* (Shoulder Arms, 1918), komediji, Charlie Chaplin igra običnoga vojnika koji zaspi i usne da on sam samcat svladava veći broj njemačkih vojnika, koji su prikazani istodobno i kao prijeteći i kao nespretni tupani. Moralno pitanje prihvaćanja ili odbacivanja rata kao takvoga nikada se ne postavlja. Za razliku od toga, *Optužujem* (J'accuse, 1919) Abela Gancea sasvim jasno napada rat, koristeći se svakovrsnim karakterima i slikama da istakne njegovo zlo.[16] Iako je *Optužujem* bio propagandni film, naručen od Francuske vojske,

---

nizom uzajamno povezanih naracija da bi formirali kolažni kulturalni portret sačinjen od teško sklopivih ili zasebnih dijelova.

[15] Rođen kao Erich Paul Remark u Osnabrücku godine 1898, on se kao dragovoljac bio javio u vojsku godine 1916, i služio sve do svršetka rata. Godine 1923. svoje je ime preinačio u Erich Maria Remarque. Roman *Na Zapadu ništa novo* napisan je u Berlinu u jesen 1927. Godine 1937, lišen je njemačkoga državljanstva, a godine 1939. emigrirao je u Sjedinjene Države. U četrdeset godina koje su uslijedile po objavljivanju *Na Zapadu ništa novo,* Remarque je objavio još desetak romana od kojih bi u ovome kontekstu mogli biti zanimljivi i *Tri ratna druga* (Drei Kameraden, 1938), te *Crni obelisk* (Der schwarze Obelisk,1956)

[16] Heroina je silovana od nekog njemačkog vojnika; jedan od dva glavna junaka bude ubijen u bitki; ostali polude i umiru. A nadrealni vizualni motiv koji se uvijek iznova javlja jesu kosturi koji plešu u kolu.

Ganceova grozničava imaginacija učinila je da taj cilj ponešto izmakne kontroli. Poput mnogih drugih sineasta, Ganceov primarni interes bio je za filmsku sliku i poeziju, a ne za doktrinu i politiku. Posljednjih petnaest minuta filma predstavlja iznimnu nadrealističku sekvencu u kojoj poremećeni vojnik vidi mrtve kako ustaju iz svojih grobova i vraćaju se opsjedati one koji su ostali kod kuće i preživjeli, a koji svojim ponašanjem pokazuju da nisu dostojni njihove žrtve.

Proturatni osjećaji prožimaju i neke druge važnije filmove 1920-ih: *Četiri jahača apokalipse* (The Four Horsemen of Apocalypse, 1921) Rexa Ingrama, *Velika parada* (The Big Parade, 1925) Kinga Vidora i *Pošto slava?* (What Price Glory?, 1926) Raoula Walsha. S došašćem zvuka, pojavljuju se i drugi takvi filmovi, primjerice *Patrola u zoru (The Dawn Patrol,* 1930) Howarda Hawksa, koji nastavljaju zrcaliti deziluziju 1920-ih i 1930-ih u pogledu Velikoga rata, njegovu groznu destrukciju, i njegov neuspjeh da razriješi konflikte koji su mu bili uzrokom. Druge nacije također su proizvele važne proturatne filmove. Iz Njemačke stigao je film G. W. Pabsta *Zapadna fronta 1918* (Vier von der Infanterie, 1930). To snažno djelo s impresivnim prizorima bitke uvodi nas u živote i ljubavi četvorice mladih ljudi koji svi umiru kao posljedica rata. Jedan drugi filmski klasik, djelo francuskoga sineasta Jeana Renoira *Velika iluzija* (La Grande Illusion, 1937), usredotočuje se na francuske ratne zarobljenike u nekom njemačkome logoru.[17]

No vratimo se još na trenutak književnosti o Prvome svjetskome ratu, spomenom nekoliko možda nepravedno zanemarenih naracija na tu temu. Tako je, u prvim poglavljima svojeg prvog romana, *Putovanje nakraj noći* (Voyage au bout de la nuit, 1932), Louis-Ferdinand Céline bio praktički izmislio formu delirične crne komedije na temu rata koju će slijediti mnogi potonji autori koji će pisati o nekim drugim ratovima, poput Josepha Hellera, Kurta Vonneguta ili Tima O'Briena. Céline je dao svojemu junaku, Bardamuu, čiji je jedini cilj preživjeti, nekakvu skandaloznu uskipjelost u razmetanju svojim kukavičlukom, svojom mržnjom na oficire, svojim osjećajem zgađenosti spram svih službenih i herojskih vrijednosti. Jedna od najboljih obrada rata može se naći u svescima XV. i XVI. (*Prélude à Verdun* i *Verdun,* oba godine 1938) romanesknoga ciklusa Julesa Romainsa *Ljudi dobre volje* (Les Hommes de bonne volonté, *1932-1946)*, što mora da je najdulji pojedinačni roman ikada tiskan, s više od osam tisuća stranica u dvadeset i sedam svezaka, u kojem je autorov cilj bio prikazati nekakvu panoramsku sliku fran-

---

[17] Zapovjednik, kapetan von Ruffenstein (Erich von Stroheim), aristokrat, pridaje posebnu pozornost jednome od zarobljenika, kapetanu de Boeldieu (Pierre Fresnay), koji je također aristokrat. Unatoč tome on Francuza ustrijeli kad shvati da je ovaj bio pomogao zatočenicima da uteknu. Na neki način slavni Renoirov film nekakva je meditacija o svršetku 'stare Europe', meditacija na temu sloma staroga poretka europske civilizacije.

cuskoga života te pokriva period od 1908. do 1933. Pojedinačni svesci mogu se čitati i procjenjivati odjelito od drugih svezaka, premda karakteri koji se iznova pojavljuju stječu nekakvu dodatnu dubinu kada ih se smotri u perspektivi djela kao cjeline. Iako je reputacija toga pisca, neki smatraju neopravdano, uvelike opala nakon njegove smrti, dva sveska koja se bave velikom borbom kod Verduna 1916. ostaju visokim postignućem u književnosti o ratu. A tu je i romaneskna trilogija *Španjolska farma (*The Spanish Farm Trilogy: *The Spanish Farm,* 1924; *Sixty–Four, Ninety–Four!,* 1925; *The Crime at Vanderlynden's,* 1926*)* R. H. Mottrama koja iskazuje stanovite sličnosti s Hemingwayevim romanom *Zbogom oružje* budući da je i u njoj ljubavni odnos presudan za razvijanje pripovijesti.

A postoji i više nego mrvica apsurda i okrutne ironije u onome što se dogodilo američkome piscu Edwardu Estlinu Cummingsu (1894–1966), poznatijem kao e. e. cummings, za vrijeme njegove kratke uključenosti u Veliki rat. Stigavši iz Sjedinjenih Država da bi se pridružio američkome dragovoljačkome motoriziranom sanitetskom korpusu u Francuskoj, on se našao, nakon samo tri mjeseca službe kao vozač sanitetskoga vozila, na ponižavajući način uhićen od francuskih vojnih vlasti, vlasti zemlje koju je bio došao pomoći braniti. Cummingsa, inače gorljivog frankofila, sumnjičilo se da je neprijatelj Francuske. Iskustvo je bilo traumatično; to mu je posve objasnilo iracionalnost rata, te pridonijelo i radikaliziranju njegove socijalne svijesti. Cummings je bio zatočen u nekakvome sabirnome logoru tijekom više od tri mjeseca, što je sve opisao u prozi *Golema soba*. Neposredni uzrok Cummingsova uhićenja bila su nekakva pisma koja mu je bio napisao neki prijatelj pacifist, u kojima se raspravlja o pobuni lokalnih francuskih trupa ranije godine 1917. A svaki spomen pobune u francuskoj vojsci, tema još dvaju romana američkih pisaca, *Staza slave* (*Paths of Glory* 1935) Humphreya Cobba i *Izmišljene pripovijesti* (A Fable, 1955) Williama Faulknera, smatran je ozbiljnim narušavanjem vojne sigurnosti. Pa još i godine 1957, Kubrickov film snimljen prema Cobbovoj prozi, pojavivši se u kino-dvoranama usred Hladnoga rata, bio je hrabar film učinjen neznatno prihvatljivijim što se tiče američke publike zbog svojega miljea i situacije (ali ne i francuskim službenim krugovima i dijelu javnosti): Prvoga svjetskoga rata i zala francuskih vojnih vođa.

Prijeratni modernizam težio je osvježiti, obnoviti, ažurirati formu kao takvu; kasniji modernizam, nakon rata, nastojao je smotriti i opisati jednu novu disjunkciju u historiji, koja je ujedno značila i jednu veliku tranziciju k doista modernome svijetu, k modernome dobu kakvim ga i danas doživljavamo; rat je i svemu tome bio skrajnji, fundamentalni simbol. On je sebe iskazivao, uvijek iznova, kao nekakvu transgresiju, otimanje, ranu, izvor teške psihičke tjeskobe, generacijske nestabilnosti, i mehanističke nehumanosti, što sve prevladava manje ili više u najvažnijim djelima koja su napisana u desetljeću nakon tog rata.

Mnoga od važnih djela što su se pojavila neposredno po Prvome svjetskome ratu kreirala su portrete individualne i kulturne opustošenosti. Čitatelji su mogli naći raspoloženje očaja zabilježeno u poeziji T. S. Eliota: *Pusta zemlja* (The Waste Land, 1922) ocrtava nekakvu kulturu u fragmentarnim ruševinama, njezini mitovi razmrskani modernom ignorancijom, materijalizmom, napuštenom vjerom. To je li baš točna tvrdnja da je Eliot organizirao svoju poemu oko nekakve nejasne mitološke figure drevnog boga plodnosti, čije u seksualnom smislu osakaćeno tijelo simbolizira potrebu za pomlađivanjem, o tome bi se moglo raspravljati. Ali o tome da figura na ovaj ili onaj način osakaćenog vojnika koji je preživio klaonicu Velikoga rata biva obrađena u stanovitu broju književnih djela, o tome nikakve sumnje nema. Hemingwayevi karakteri postali su ljudi bez cilja već kao lutalice iz romana *A sunce izlazi* (The Sun Also Rises, 1926), ljudi stvarno ili simbolično lišeni snage i poleta, ili emaskulirani, kastrirani ratom, poput Jakea Barnesa, ljudi koji unatoč tome i dalje slijede onaj osebujan kodeks ponašanja toliko karakterističan za protagoniste proze toga autora. Jake Barnes, koji pati od ozljede koja ga je u seksualnome smislu trajno osakatila, bio je dao, prema riječima talijanskoga časnika koji mu dodjeljuje medalju, 'više od svog života' (*A sunce izlazi*, str. 39); jer, Jakeova rana priječi ga od intimnosti, od zadovoljstva, zadovoljenja, od kreiranja nekakve budućnosti – na neki način on je zapravo osuđen na nekakvu posthumnu egzistenciju. Nadalje, u *Gospođi Dalloway* (Mrs Dalloway, 1925) Virginie Woolf mi nailazimo na lik Septimusa Warrena Smitha, koji očito pati od neke vrste granatnoga šoka, i čije stanje ukazuje na ratne traume. I protagonist Faulknerova prvoga romana, *Vojnikova plaća*, također je žrtva rata, mladi pilot iz malenoga grada na američkome Jugu koji se vraća teško ranjen – slijep, bez riječi, nepokretan. Grozna brazgotina Donalda Mahona simbolizira traumatične posljedice masovnoga nasilja, deziluzije, što je obilježilo cijelu jednu generaciju mladih ljudi. Poput Jakea Barnesa u *A sunce izlazi*, romanu koji se pojavio te iste godine, Mahon nastavlja živjeti kao nekakav duh sebe samoga. Slično je i u romanu D. H. Lawrencea *Ljubavnik Lady Chatterley* (Lady Chatterley's Lover, 1928), gdje je suprug Constance Chatterley, Clifford, osuđen na život u invalidskim kolicima uslijed ozljede zadobivene u ratu.

Bilo je, doduše, i donekle drukčijih pristupa toj temi. Filippo Tommaso Marinetti recimo. Mnogo je od talijanske ratne literature bilo napisano i prije nego što je rat počeo, od nacionalista i futurista. Kad su borbe bile dokončane i ponovno se počelo s pisanjem, mnogo je od pozlate bilo otpalo s ratničkih mitova. Romani, u smislu književne proze, bili su rijetki, a prevladavali su dnevnička proza i memoari. Marinetti je primio iz rata uglavnom ono što je u nj bio unio. Futuristički pokret, što ga je on utemeljio godine 1909. kao nekakvu estetsku avangardu u književnosti, likovnim umjetnostima, glazbi i filmu, bio je od trenutka njegova utemeljenja

politički aktivan. Marinetti je propagirao ideje industrijskoga i tehnološkoga razvoja, imperijalne ekspanzije, agresivnog vojnog i kulturnog nacionalizma, herojsku palingenezu pojedinca i nacije, nepovjerenja u socijalizam i prezira za trulost i neučinkovitost liberalnog demokratskog parlamentarizma. Ove ideje, pod različitim krinkama, bile su svojina znatnog broja intelektualaca u Italiji još od 1890-ih, i one su pridonijele ideologiji koja je vidjela u ratu priliku da se postignu ciljevi kojima su oni težili. Iza Marinettijeve verzije te ideologije moglo bi se naći svašta, Nietzsche, Darwin, Sorel, Bergson, Vilfredo Pareto, Mario Morasso, Arnaldo Ginna i D'Annunzio, da spomenem samo one najvažnije. U romanu *Niša od čelika* (L'alcova d'acciaio, 1921) – prikazu njegovih iskustava u posljednjih nekoliko mjeseci rata – ova se ideologija pojavljuje koherentnom i u artističkome smislu potpunom, i stoji kao nekakav posve jasan kulturni putokaz koji pokazuje od rata k fašizmu (i k onoj atmosferi koju će zarana upravo maestralno oslikati Ernest Hemingway u svojoj kratkoj priči *Che ti dice la Patria?*). Stoga nije čudno da motiv osakaćenog vojnika u Marinettijevu djelu nalazimo ponešto drukčije obrađenim. Tu, primjerice, bogalji uzbuđuju prekrasne žene:

'Samo par koraka dalje, između dva ružina grma, prekrasna djevica rastvorila je svoja stegna žestokoj, neukrotivoj žudnji nekog pripadnika planinskog pješaštva koji je bio izgubio obje ruke i koji joj je sada doslovce izjedao lice poljupcima te utiskivao svoju ljubav između njezinih dojki uzastopnim udarcima svojih prsa' (str. 94–5).

Marinetti je uvijek bio propagandist – za futuristički pokret, što je značilo, prema tome, i za rat što ga je futuristički ideal zahtijevao. No predanost Italije ratu bila je pomalo čudna. Talijanska industrija trebala je rat; stanovite političke skupine vidjele su ga nužnim i dobrim; ali mnogi u Italiji nisu htjeli rat, i običan talijanski vojnik imao je biti primoravan i vabljen da ostane na fronti, pa ipak, dezertiranje je bilo vrlo raširenо, i žestoko kažnjavano. Za talijanski poraz kod Caporetta u listopadu 1917. krivnju se svrgavalo na nepovoljne učinke 'defetizma'. Kao odgovor, talijanska je vlada pokrenula golemu propagandnu kampanju, koja se zrcali i u spomenutome Marinettijevu romanu.

Nadalje, možda bi trebalo spomenuti i to da je popularna književna proza u 1920-ima i 1930-ima i dalje prikazivala rat kao nekakvu uzbudljivu pustolovinu i nekakav test istinske muževnosti. Tako je Richard Hannay, koji je nadmudrivao neprijatelje u *Trideset i devet stuba* (The Thirty–Nine Steps, 1915) to nastavio i u potonjim pripovijestima, *Prorok u zelenu plaštu* (Greenmantle, 1916)[18], *Gospodin*

---

[18] Buchanu je za roman *Prorok u zelenu ogrtaču* djelomice kao model bio poslužio stvarni lik T. E. Lawrencea ('Lawrence od Arabije'), romantična ali zapravo periferna figura

Standfast (Mr. Standfast, 1919) i *Tri taoca* (The Three Hostages, 1924). *Ashenden: britanski agent* (Ashenden: Or the British Agent, 1928), zbirka priča W. Somerseta Maughama, fikcionalizira Maughamovo ratnodopsko iskustvo obavještajca na način posve suprotan Buchanovu, način koji promišlja špijunažu kao nekakav mučan i samotan posao. Veliki rat nije bio mogao proći ni bez Tarzana: u romanu Edgara Ricea Burroughsa *Tarzan neukrotivi* (Tarzan the Untamed, 1920) on se na svoj osebujan način bori protiv Nijemaca na području istočne Afrike. Kad je riječ o filmu, tu je remek-djelo u tom žanru, *Afrička kraljica* (The African Queen, 1951) Johna Hustona s Humphreyem Bogartom i Katharine Hepburn u glavnim ulogama, film snimljen prema romanu C. S. Forestera.

No, kako bilo, nakon godina melankolije i žalovanja, postupno su se, od početka 1930-ih, počeli javljati i neki drugi glasovi, vjerojatno i zato što je to svijet oko njih zahtijevao. Godinu za godinom, vojna i diplomatska zbivanja 1930-ih iscrtavala su nekakav luk ubrzavajuće opasnosti i prijetnje u Aziji, Europi i Africi. Japanci su bili okupirali Mandžuriju, preimenovavši je u Mandžukuo, godine 1931. Šest godina poslije, Japan je izvršio invaziju na Kinu u užem smislu, započinjući rat koji će potrajati osam godina. Hitler je ustoličen kao njemački kancelar u siječnju 1933; Njemačka je okupirala Rajnsku oblast godine 1936, a Sudete godine 1938, te anektirala Austriju te iste godine. Godine 1935. Mussolini je izvršio invaziju na Etiopiju, brutalno se koristeći bombardiranjem i otrovnim plinom. Usprkos jadnim prosvjedima iz Lige naroda te od nekoliko europskih sila, Italija je okupirala Addis Ababu te anektirala svu Etiopiju već do svibnja 1936. Kasnije te godine, Francisco Franco i njegova nacionalistička vojska pobunili su se protiv vlade Narodne fronte u Španjolskoj. Nakon tri godine ratovanja, te uz pomoć Hitlera i Mussolinija, Franco je ustanovio svoju kontrolu nad zemljom, zauzeo Madrid, te započeo gotovo četrdeset godina diktature.

Zanimanje pisaca 1930-ih za politiku, za narav piščeva angažmana i za faktualno izvješćivanje o zbivanjima bilo je značajno. Sve više i više književna proza počela se baviti suvremenim temama. Christopher Isherwood je pisac koji zrcali zabrinutosti i tjeskobe početka tridesetih snažno, jasno i živo. Čak i ako je njegova reputacija otvorene tolerancije seksualne devijacije bila nekakav dominantan faktor, on nije mogao ne biti svjestan ovih drugih aspekata, i to je posve jasno i znatno prisutno u njegovoj književnoj prozi *Zbogom Berlinu* (Goodbye to Berlin, 1939). No možda neće biti na odmet prvo u kratkim crtama uspostaviti nekakav kontekst.

---

u tom ratu, koji je postao, zahvaljujući i filmu Davida Leana iz 1962. godine, nekakvim romantičnim uzorom vojničke odvažnosti i sposobnosti.

Po Prvom svjetskom ratu, Njemačka je gotovo preko noći pretvorena u republiku. Weimarska je Republika potrajala tijekom četrnaest godina, sve dok Hitler nije došao na vlast u Njemačkoj godine 1933: burno međuvlađe između katastrofâ, kojem je zapanjujuće uspjelo proizvesti osebujnu kulturu koja je bila i sjajna i karakterizirana svojim vlastitim stilom mišljenja. A Berlin se u to doba općenito vidjelo kao nekakvu žarišnu točku europske artističke, bohemske kulture. Smatralo se da je opasno amoralan i avangardan u stavovima. Iz njegove umjetničke zajednice bili su stigli Brechtov teatar, silina i svježina ekspresionizma, kabaretska satira, eksperimentiranje u vizualnim umjetnostima i općenito nekakva mladenačka, vitalna književnost i likovna umjetnost s nekakvom izoštrenom svjesnošću o kontekstu masovne nezaposlenosti i poslijeratne depresije. Bio je to grad koji je tek nedavno bio iskusio revoluciju i ulične borbe.

Ono što je posebno izdvajalo Berlin bio je njegov teatar, daleko najbogatiji na svijetu u 1920-ima, s jakim političkim tonom. Neki su dramatičari bili deklarirani revolucionari, poput Friedricha Wolfa i Ernsta Tollera, koji je radio za 'Proletersko kazalište' Erwina Piscatora, za koji je George Grosz kreirao scenografiju. Bertholt Brecht, čija je drama *Bubnjevi u noć*i (Trommeln in der Nacht, 1919) prvi put postavljena na pozornicu u Berlinu 1922, kad su mu bile dvadeset i četiri godine, pisao je političke alegorije. Komunizam ga je bio privukao svojom nasilnošću, jednako kao i američki gangsterizam, a fašizam njegova prijatelja Arnolta Bronnena. No najveći dio berlinskih uspješnica bio je napisan od liberalnih sofistikata, značajnijih zato što su bili 'smioni', pesimistični, problematični, ponad svega 'uznemirujući', a ne izravno politički. Berlin je bio svjetskom prijestolnicom i u srodnim područjima opere i filma. Bio je krcat prvorazrednim redateljima, impresarijima, dirigentima i producentima: Reinhardt, Leopold Jessner, Max Ophüls, Otto Klemperer, Bruno Walter, Leo Blech, Josef von Sternberg (*Plavi anđeo*), Ernst Lubitsch, Fritz Lang (*Metropolis*)… U kreiranju i izradi kulisa i kostima, osvjetljenju, standardima orkestralnoga muziciranja i zbornoga pjevanja, u posvemašnjoj pozornosti prema detalju, Berlinu nigdje nije bilo premca. Čak je značajniji bio uspjeh Njemačke u vizualnim umjetnostima. Godine 1918. Walter Gropius postao je ravnateljem weimarske Škole za umjetnost i obrt te počeo u djelo provoditi svoju teoriju *Gesamtkunstwerka*, ili totalnoga umjetničkoga djela, koja je ovdje bila primijenjena, po analogiji sa srednjovjekovnom katedralom, na integriranu upotrebu slikarstva, arhitekture, namještaja, rada u staklu i metalu, kiparstva, nakita i tkanine. Zamisao je niknula iz gotičke obnove no atmosfera je u Bauhausu bila diktirana funkcionalnom uporabom najnovijih materijala i tehnika gradnje, i to je privuklo mnoge izvrsne talente.

Zapravo, institucionalizacija modernizma bilo je to što se činilo tako novim i neobičnim u Weimaru i dalo mu njegovu osobitu snagu. Preko cijeloga niza um-

jetnosti, Weimar je bio manje neprijateljski raspoložen prema modernizmu od bilo kojega drugoga društva ili političkoga sustava. Vodeći su njemački muzeji počeli kupovati moderne slike i skulpture, baš kao što su operne kuće podupirale atonalnost. Otto Dix je bio izabran za profesora umjetnosti u Berlinu, Klee u Düsseldorfu, Kokoschka u Dresdenu. Ono što je jednako važno u stvaranju modernizma prihvatljivim bio je rad teoretičara i povjesničara umjetnosti, poput Carla Einsteina, W. R. Worringera i Maxa Dvoraka, koji su postavili apstrakciju i ekspresionizam u kontekst europske umjetničke tradicije. Kao posljedica toga, Berlin je konkurirao pa čak i nadmašio Pariz kao izložbeni centar za moderno slikarstvo. Postojala je, u stvari, neka modernistička kulturalna prevlast u weimarskoj Njemačkoj. To je samo po sebi vrlo razdraživalo mnoge. Nazivali su to *Kulturbolschewismus*. Sve vrijeme rata njemački je ultrapatriotski tisak bio upozoravao da će poraz donijeti pobjedu zapadnjačke 'dekadentne' umjetnosti, književnosti i filozofije. Sada se to stvarno bilo dogodilo! Weimar je bio velika bojišnica na kojoj su se modernizam i tradicionalizam borili za prevlast u Europi i svijetu, zato što je u Weimaru to novo imalo institucije, ili neke od njih, na svojoj strani. Zakon, također: weimarski zakon o cenzuri, iako još uvijek strog, bio je vjerojatno najmanje represivan u Europi. Filmovi poput *Plavoga anđela* nisu mogli biti prikazani u Parizu. Priredbe u kazalištima i noćnim klubovima u Berlinu imale su najmanje zapreka od svih važnijih prijestolnica. Kazališni komadi, romani pa čak i slikarstvo doticali su se takvih tema kao što su homoseksualnost, sadomazohizam, transvestizam i incest.

Lijeva je inteligencija često hotimice nastojala podbosti 'ispravnomisleću' Njemačku na bijes. Ona je tako dugo bila gušena pod opće prihvaćenim mišljenjem armije, crkve, suda i akademskoga svijeta; sada je bio red na autsajdere koji su, na neobičan i posve nov način, postali insajderi weimarskoga društva. Ovo je kulturno rovovsko ratovanje, nemilosrdno u svojoj kivnosti, animozitetu i okrutnosti, bilo proračunano da probudi atavizam druge strane. Sada je tu bila Njemačka, plemenita, bespomoćna i trpeća, ranjena u porazu i podrugljivo kinjena od kozmopolitskoga ološa za koji se činilo da kontrolira sve prilaze podijima umjetnosti i, putem zavjere, sustavno nadomješta njemačku *Kultur* svojom vlastitom, odvratnom *Zivilisation*. A za njemačkoga idealista, *Kultur* je bila nekakva stvar spiritualne kultivacije, a ne nekakva eksterna forma. Jad je bio sve jače iskazivan sve vrijeme dvadesetih godina te izrazito sažet u knjizi pod naslovom *Kürfurstendamm: Zur Kulturgeschichte des Zwischenreichs* koju je u Berlinu objavio njemački autor Friedrich Hussong nedugo nakon što su nacisti stupili na vlast:

'Dogodilo se čudo. Oni više nisu ovdje … za sebe su tvrdili da su njemački *Geist*, njemačka kultura, njemačka sadašnjost i budućnost. Predstavljali su Njemačku prema svijetu, govorili su u njeno ime … Sve drugo bilo je pogrešno, manje vrijedno, žalosni kič, mrska malograđanština … Oni su uvijek sjedili u

prvome redu. Oni su podjeljivali viteške časti duha i europejstva. Ono što oni nisu dopuštali, nije postojalo… Oni su 'stvarali' sebe i druge. Tko god im je služio, bio je siguran da će uspjeti. Pojavljivao se na njihovim pozornicama, pisao u njihovim novinama, bio reklamiran po cijelome svijetu; njegova je roba bila preporučivana, bio to sir ili relativnost, prašak ili *Zeittheater*, patentirane ljekarije ili ljudska prava, demokracija ili boljševizam, promicanje pobačaja ili protivljenje zakonskomu sustavu, trula crnačka glazba ili posve gole plesačice. Ukratko, nikada nije bilo bezočnije diktature od ove diktature demokratske inteligencije i *Zivilisationsliteraten*.'

No vratimo se Isherwoodu. U svojem romanu (nazovimo ga tako) on se bio držao vrlo blizu svojoj vlastitoj biografiji te se bio koristio tom građom kao nekakvom osnovom za istraživanje pitanja moralnoga identiteta i krize što se tiče njegovih suvremenika. Ovo zamagljivanje distinkcije između romana, autobiografije i reportaže bilo je karakteristično za to vrijeme, i postat će jednim od najkreativnijih i najinovativnijih razvoja u strukturi i opsegu romana kroz sve vrijeme 1930-ih. Dio stimulusa što se toga tiče bila je, dakako, potražnja za činjeničnom informacijom u pogledu inozemnih ili sub-kulturnih načina života, navika, stavova, ukusa, moralnih standarda, itd. Uspon fašizma i komunizma pridonio je fascinaciji drugim načinima življenja i organiziranja zajednica, drukčijim od, recimo, u ovom slučaju tradicionalnoga engleskoga načina življenja.

Putopisno, reportažno pisanje kasnih Tridesetih na neki način putovanje je u rat. Isherwoodovo u tom je smislu tipično i iznimno zanimljivo djelo, tekst kojim putujemo u Njemačku vraćajući se u vremenu u zadnje godine Weimarske Republike, k različitim tipovima u političkome smislu uglavnom neobaviještenih ljudi (u seksualnom smislu slobodnih, neovisnih žena, homoseksualaca, pripadnika radničke klase socijalističkih uvjerenja, Židova) koji će doskora biti progutani u usponu nacizma.[19]

Teško bi bilo podastrijeti razloge protiv W. H. Audenove procjene 1930-ih kao nekakva 'niskog nečasnog desetljeća'. Španjolski građanski rat predstavljao je, u mnogim od svojih aspekata, neke od najnižih oblika nečasnosti, ali on nastavlja jednako tako simbolizirati, barem što se Ljevice tiče, kvalitete herojskoga predanja i plemenitih ideala.

---

[19] U razmatranju Isherwoodove proze, jednu fundamentalnu stvar treba spomenuti u nekakvu općem pregledu: njegova homoseksualnost pridodaje nekakvu osobitu dimenziju njegovoj književnosti, jer smatra se da pisac homoseksualac vidi konvencionalnu, heteroseksualnu moralnost i ponašanje na specifičan način: promatrajući s oštrinom, prodornošću i senzitivnošću utjecaje i obrasce moralnosti i autoriteta u normalnoj obiteljskoj strukturi.

Auden je bio u Španjolskoj u siječnju 1937, ne da bi sudjelovao kao borac u građanskome ratu, kao što su neki istaknuti intelektualci činili, nego da vozi vozilo hitne pomoći za republikansku stranu, iako se ni to naposljetku nije dogodilo. Posjet 'našoj' Španjolskoj bio je nekome progresivnome intelektualcu od bitne važnosti za njegovo samopoštovanje. Baš kao što su se Nijemci, Rusi i Talijani koristili Španjolskom za iskušavanje svojih novih oružja i opreme tako su pisci odlazili onamo da bi pribavili građu za svoj sljedeći roman ili pjesmu. I Hemingway je bio u Španjolskoj, utvarajući sebi da je prekaljen i iskusan u cinizmu rata, 'istražujući' za *Kome zvono zvoni*. I Stephen Spender već je bio 'veteran' španjolske bojišnice gdje je, nekom zgodom, na strojopuščanom položaju: '... topnik uporno tražio da ja ispalim par hitaca u maurske crte. Učinio sam to, usrdno se moleći da ne bih slučajno pogodio nekog Arapina. Iznenada mi se fronta učinila poput kakva ljubavnoga odnosa između dviju strana, spojenih ovdje u svojim suprotstavljenim rovovima ... i da se posjetitelj uplete u njihov smrtonosni orgazam činilo se groznom neozbiljnošću.'[20]

U međuvremenu, grozna se neozbiljnost, smatraju neki povjesničari, događala i iza republikanskih crta. Ili, kako je Orwell istaknuo, svaka je od ljevičarskih frakcija bila opsjednuta potrebom da bude u jakoj vojnoj poziciji nakon što Franco bude potučen, te dopustila da to utječe na njezinu taktiku i vođenje rata. Dok je bio ondje, i Auden je nailazio na žestoke sukobe među različitim republikanskim frakcijama, te bio šokiran njihovom okrutnošću prema nekim segmentima španjolskoga društva. Ipak, usprkos tim nelagodama i sumnjama, i dalje je smatrao da fašističku pobjedu treba spriječiti, te je po svom povratku u Britaniju napisao poemu *Španjolska* (Spain, 1938.), koja je dovršena za manje od jednoga mjeseca.

George Orwell, koji je napisao svoj vlastiti prozni prikaz o građanskome ratu, u kojemu se i sam doista bio borio, *Kataloniji u čast* (Homage to Catalonia, 1938), objasnio je kako se rat njemu učinio nekakvim katalizatorom: 'Španjolski građanski rat i druga zbivanja godine 1936-7. pomaknuli su jezičac na vagi i nakon toga sam znao gdje stojim. Svaki od redaka ozbiljnoga rada koje sam napisao od 1936. napisan je, izravno ili neizravno, *protiv* totalitarizma a *za* demokratski socijalizam, kako ga ja shvaćam.' Drugim riječima, Orwell je znao kako totalitarizam izgleda godine 1936. Drugima će trebati desetljeća da to shvate i priznaju. Orwell se bojao nacionalističke pobjede u Španjolskoj i stoga je smatrao svojom dužnošću da se bori. Tako su činili i mnogi drugi. U stvari, raspon pisaca i drugih intelektualaca koji su otišli u Španjolsku da bi sudjelovali u građanskome ratu (ne nužno i da bi se borili) bio je izniman: iz Francuske, André Malraux, Jacques

---

[20] S. Spender: *World Within World*, London, 1951, 242-3.

Maritain, Antoine de Saint-Exupéry, Louis Aragon i Paul Éluard; iz Britanije, pokraj Orwella i Audena, bili su tu Stephen Spender, C. Day Lewis i Herbert Read; iz Sjedinjenih Država, Ernest Hemingway i John Dos Passos; iz Rusije Ilja Erenburg; iz Čilea,Pablo Neruda. Još nije bilo velikog razočaranja sovjetskim sistemom koje će doći kasnije, a mnogi intelektualci bili su zabrinuti izgledima daljeg širenja fašizma onkraj Njemačke i Italije. Mislili su da je to 'pravedan rat'. Jedan je malen broj pisaca podupirao Franca – George Santayana i Ezra Pound među njima – zato što su mislili da bi on mogao nametnuti nekakav nacionalistički i aristokratski društveni poredak, koji bi izbavio kulturu od njezina neizbježiva propadanja; a postojao je i stanovit broj katoličkih pisaca koji su željeli povratak k nekakvom više kršćanskome društvu. Neki pisci, nakon besmislenog brutalnog ubojstva ponajboljeg pjesnika Španjolske, Federica Garcíe Lorke, također su se pridružili borbi.[21]

Nada (L'Espoir, 1937) Andréa Malrauxa, napisana je i tiskana za vrijeme rata, kad je njegov ishod još bio daleko od posve jasnoga. Malraux, koji je nakon nacionalističkog ustanka smjesta stao organizirati nekakvu zrakoplovnu eskadrilu koja je imala pripomoći republikanskoj vladi, koristi se svojim vlastitim iskustvima priučena avijatičara.[22] *Nada* je i nekakav rekli bismo tipičan roman političkog angažmana dvadesetoga stoljeća, što neizbježivo podrazumijeva propagandni sadržaj.[23] Za Malrauxa, kao i za većinu zapadnih liberala toga vremena, građanski rat u Španjolskoj bio je jednostavno moralno pitanje: moć naspram (protiv) pravednosti. Ali pravda sama nije dovoljna da bi se pobijedilo: naš je svijet izgrađen (i tada i sada) od sile, a ne od pravde.

---

[21] U nedjelju, 16. kolovoza 1936, par sati nakon umorstva njegova šurjaka, Manuela Fernándeza Montesinosa, gradonačelnika Granade, Lorca je priveden od trojice pripadnika Falange, s objašnjenjem njihova predvodnika da je 'učinio više štete svojim perom nego drugi svojim topovima'; a drugi, počinitelj umorstva, neki falangistički zemljoposjednik imenom Juan Luis Trescastro, kasnije se pohvalio ovim riječima: 'Mi smo ubili Federica Garcíu Lorcu. Kao pederu, sprašio sam mu dva metka u šupak'.

[22] André Malraux pošao je u Španjolsku nadajući se građi za svoj novi roman, koji se uredno pojavio kao *Nada* (L'Espoir, 1938). Sa sobom je dopremio eskadrilu sporih bombardera Potex, koji su proizveli bučan odjek u novinama, no nisu nanijeli puno štete nacionalistima, a ionako su morali biti opskrbljeni španjolskim posadama. Jedan od zapovjednika republikanskih boraca, García Lacalle, napisao je da su Malrauxovi ljudi bili 'pisci, umjetnici, fotografi, žene, djeca, i ne znam što još sve ne – sve samo ne avijatičari'.

[23] U kojem se poglavlja ispunjena akcijom izmjenjuju s poglavljima intelektualističkoga dijaloga što pridonosi filozofskoj dimenziji, takvoj kakva jest. Tu su metafizičke, historijske pa čak i estetske implikacije zbivanja razmatrane od raznih karaktera, sve redom intelektualaca: angažman kao sudbina, psihologija fašizma i revolucije, narav ljudskoga dostojanstva i poniženja.

Ili razuma. Iskusio je to i Miguel de Unamuno, koji je s početka bio podupro nacionalistički ustanak. Dne 12. listopada 1936, na godišnjicu Kolumbova otkrića Amerike, bila je organizirana velika svečanost na Sveučilištu u Salamanki, kojem je glasoviti filozof tada bio rektor. Publika se sastojala od istaknutih pristaša nacionalističkoga pokreta, uključujući i veliki odred lokalne Falange. Među dostojanstvenicima na bini su sjedili Francova žena, biskup Salamanke, i general Millán Astray, utemeljitelj španjolske Legije stranaca. Tijekom govorâ na svečanosti, netko je s dna dvorane zaurlao bojni poklik Legije, *'Viva la muerte!'*. General Millán Astray, koji se činio poput aveti rata sâme, sa samo jednom rukom i jednim okom, ustao je uzviknuti isti poklik. Pridružili su se i svi ostali falangisti. No buka je utihnula kad je Unamuno polako ustao.

Njegov spokojan glas činio se nekakvim impresivnim kontrastom: 'Svi vi očekujete moje riječi. Katkad šutjeti znači lagati. Jer šutnja može biti protumačena kao suučesništvo. … Baš sada čuo sam jedan nekrofilni i besmislen poklik: 'Živjela smrt!'. I ja, koji sam proveo svoj život oblikujući paradokse, moram vam kazati kao nekakav ekspert, autoritet, da je meni ovaj groteskni paradoks odvratan. General Millán Astray je bogalj. Neka to bude rečeno bez ikakva ustezanja. On je ratni invalid. To je bio i Cervantes. Na nesreću, ima i suviše mnogo bogalja u Španjolskoj danas. A uskoro će ih biti i više ako nam Bog ne priskoči u pomoć. Boli me kad pomislim da bi general Millán Astray trebao diktirati uzorak masovne psihologije. Bogalj kojemu nedostaje veličine Cervantesove ima navadu tražiti zlokobno olakšanje u uzrokovanju sakaćenja oko sebe. General Millán Astray bi želio stvoriti Španjolsku nanovo, nekakvu negativnu kreaciju svoje vlastite slike i prilike; iz tog razloga on želi vidjeti Španjolsku osakaćenom, kako je nesvjesno dao posve jasno razumjeti.'

General više nije bio sposoban suzdržati svoj gotovo neartikuliran bijes. Mogao je jedino zavrištati: *Muera la inteligencia! Viva la Muerte!*. Falangisti su prihvatili njegov poklik, a armijski časnici izvukli pištolje. Navodno, generalov tjelesni čuvar čak je uperio cijev svoje poluautomatske puške Unamunu u glavu, no to Unamuna nije odvratilo da prkosno ne nastavi: 'Ovo je hram intelekta i ja sam njegov visoki svećenik. Vi ste ti koji oskvrnjujete njegove posvećene odaje. Vi ćete pobijediti, zato što imate više nego dovoljno sirove sile. Ali vi nećete uvjeriti. Jer, da bi se uvjerilo, trebalo bi vam ono što nemate: razum i pravo u svojoj borbi.'

Zastao je, i dovršio tihim, rezigniranim glasom: 'Završio sam'.[24] Čini se da ga je nazočnost Francove žene spasila od toga da bude linčovan na licu mjesta, premda, kad je njezin suprug bio izviješćen o onome što se bilo dogodilo, navodno

---

[24] Citirano prema A. Beevor, *The Battle for Spain*, str. 100-101.

je htio da se Unamuna smjesta ustrijeli. No tim se smjerom ipak na kraju nije krenulo, zbog filozofove internacionalne reputacije i reakcije uzrokovane nedavnim umorstvom Federica Garcíe Lorke. No, kako bilo, Unamuno je umro deset tjedana poslije, slomljena srca i proklinjan kao izdajnik od onih za koje je bio mislio da su mu prijatelji.

Ernest Hemingway bio je dovršio 1930-te jednako trijumfalno kao i 1920-te, ovaj put slavnim romanom o Španjolskom građanskom ratu. Edmund Wilson cijenio je *Kome zvono zvoni* (For Whom the Bell Tolls, 1940) kao 'ne toliko mnogo nekakvu socijalnu analizu koliko nekakvu kritiku moralnih svojstava'. Glavna priča Hemingwayeva romana usredotočuje se na zadaću dodijeljenu Robertu Jordanu – dizanje u zrak mosta što ga nadziru španjolski fašisti. Iako je razaranje mosta Jordanov cilj, on je upozoren od republikanskoga generala Golza da 'dignuti most u zrak nije ništa. … Tek dignuti most u zrak je neuspjeh. … Dignuti most u zrak u neki dogovoren čas zasnovan na vremenu određenom za napad jest kako bi to trebalo biti učinjeno'. Temeljna ideja – da su individualni čini svrhoviti jedino kada su koordinirani s činima drugih – dakako, konzistentna je sa stihovima Johna Donnea koje je Hemingway odabrao kao naslov i epigraf za taj roman: 'No man is an *Iland*, intire of it selfe; every man is a peece of the *Continent*, a part of the *maine*.' Dapače, posve protivno onim kritičarima koji iz raznih razloga uvjereno tvrde da taj glasoviti epigraf koji počinje sa 'Nijedan čovjek nije otok…' nije *potvrđen* u romanu, sve u romanu *Kome zvono zvoni* združuje se zapravo u afirmiranju i dovođenju čitatelja do srži Donneove meditacije.[25] Taj epigraf, naravno, uopće ne može biti zaokupljen nekakvom površnom ljevičarskom vizijom bratstva, ili marksističkom vizijom solidarnosti, ili nekakvim otajstvom kolektivizma, već esencijalnom kršćanskom vizijom *jednosti* čovječanstva i odnosom individualne duše spram sudbine. Marksistički imperativi historije zahtijevaju žrtvovanje pojedinca za neku stvar, za ideal, no Robert Jordan uvelike prerasta tu tanku, suhu, rigidnu, svečanu potvrdu partijske linije.

I azijske teme i zbivanja počele su u to vrijeme između dva svjetska rata više privlačiti interes američkih i europskih pisaca, dva najpoznatija primjera možda su *Dobra zemlja* (The Good Earth, 1931) Pearl Buck i *Ljudska sudbina* (La Condition humaine, 1933) Andréa Malrauxa. *Dobra zemlja*, jedan od najpopularnijih romana toga desetljeća, pripovijeda priču iz ruralnoga života Kine u prvim godinama dvadesetoga stoljeća: na neki način taj je roman bio pribavio lekciju iz kineskoga života za čitatelje koji su znali malo ili ništa o toj zemlji. Ipak, popularnost

---

[25] Pritom može biti od pomoći prisjetiti se da je metafizički pjesnik John Donne (1573-1631) bio i anglikanski svećenik.

tog romana zahtijeva nekakav dodatni komentar. Bio je to prvi američki roman s mjestom radnje smještenim u istočnu Aziju koji će postati bestseler. Dapače, dvadeset nakladnika bilo je odbilo taj prvi rukopis Pearl Buck ponajviše zato što se vjerovalo da je tržište što se tiče 'kineske građe' nepostojeće. Unutar tog okvira, neočekivani velik uspjeh *Dobre zemlje* bio je naročito vrijedan pažnje. Autoričin je pokušaj bio da prikaže kineske karaktere ne kao idealizirane modele humanosti, ali niti kao opasne predstavnike 'žute opasnosti', već naprosto kao ljudska bića, koja reagiraju na svoje izbore i nevolje na prepoznatljivo ljudski način. Premda su njezini književni postupci općenito bili konvencionalni, pa čak i staromodni, njezina tematska građa i stav što ga je bila zauzela prema toj građi bijahu gotovo revolucionarni.[26]

Dobra zemlja se umiješala, nehotice ali djelotvorno, i u politiku 1930-ih. Naime, objavljivanje tog romana dogodilo se kad i japanska invazija kineske Mandžurije. Premda su Amerikanci bili iskazivali malo zanimanja za ikoju azijsku zemlju dotad, metež u toj regiji postat će sve više i više neizbježivom temom sve vrijeme toga desetljeća. Portreti kineskih običnih ljudi, kakve nalazimo u prozi Pearl Buck, mnogo su pridonijeli tome da priprave izolacionističke Amerikance za njihovo ratnodopsko savezništvo s Kinezima. Tijekom 1930-ih i 1940-ih, proza Pearl Buck će izvršiti više utjecaja na zapadnjačko mnijenje u pogledu Azije, istočne Azije, nego djelo ijednog drugog zapadnjačkog pisca, zasigurno više od proze Andréa Malrauxa,[27] o kojoj ću sada reći nekoliko riječi.

U svijesti ljudi sa Zapada s interesom za modernu povijest Dalekoga istoka, možda najveću općinjenost izazivaju dva kineska grada: Hong Kong i Šangaj. Historijske činjenice o njima manje-više dobro su znane. I jedan i drugi grad u suštini su stvoreni zapadnjačkim kolonijalizmom, kao žalosna posljedica opijumskih ratova. Svaki je od njih razvio nekakvu formu, oblik kozmopolitanizma pod kolonijalizmom. Od početka, Šangaj je proizveo nekakav skup predodžaba o sebi koje su pridonijele njegovu tajanstvu no koje mi pokatkad doživljavamo tek kao tuđe, vrlo čudne, ili bizarne. I upravo je to mjesto kamo Malraux smješta *Ljudsku sudbinu,* u jednom specifičnom trenutku kineske revolucije: Šangaj u proljeće

---

[26] Do neke mjere, knjiga je imala uspjeha zbog svojeg narativnog tempa, uzbudljivosti fabularne linije, te vjerodostojnosti svojega miljea. Pored toga, iako je taj roman bio smješten u prošlost, doduše nedavnu, i u Aziju, njezin je roman u stanovitoj mjeri podsjećao na suvremeno američko iskustvo. Ispod detalja koji se moguće doimaju tuđima, roman je u biti priča o zemlji, zemlji kao prostoru za obrađivanje, dobro znana američka literarna tema. A formula koja oslikava veliki napor i borbu ljudi koji obrađuju svoju zemlju imala je osobitu privlačivost za Amerikance u desetljeću Depresije.

[27] Čiji su prerogativi što se tiče poznavanja kineskoga svijeta, za razliku od Pearl Buck, bili zapravo nepostojeći.

1927. služi mu kao prostor u kojem pojedinac iskušava skrajnje granice života kroz ono što seže do niza susreta, sudara sa smrću.

Ljudska sudbina Andréa Malrauxa prikazuje ljude suočene s presudnim odlukama sred meteža uzrokovanog historijskim procesom epskih razmjera. Roman bilježi zbivanja u nekoliko tjedana tijekom proljeća 1927, sloma revolucionarne koalicije Kineske komunističke partije i Kuomintanga (Kineska nacionalistička partija) predvođenog Čang Kai-Šekom. Taj tekst primjer je književnosti ekstremnih situacija. Postavljen kao nekakva montaža scena koje razotkrivaju interakciju osobnih života i historijskih procesa, roman se usredotočuje na pripadnike jedne revolucionarne ćelije uključene u zlosretni ustanak kineskih komunista koji nisu voljni slijediti partijine direktive da se Čangu pusti da preuzme privremeni nadzor nad Šangajem. Malraux prikazuje tri središnja karaktera kao izrazito revolucionarne tipove u nekakvoj atmosferi političke katastrofe, u kojoj nemogućnost pobjede primorava dvojicu od njih, Kyoa i Katova, da krenu protiv autoriteta Komunističke partije u ime nekakve ideje ljudskoga dostojanstva što je partija više ne podržava. Tenzija između Malrauxova oslikavanja protagonista ujedinjenih u pobuni i činjenice da svaki od njih umire sam ublažuje neposredno predstojeći poraz i smrt vjerovanjem da stanovite vrste političke i etičke angažiranosti mogu iskupiti negativni potencijal ljudskoga stanja, ljudske sudbine, ljudske egzistencije.

Činjenica da se *Ljudska sudbina* pojavila pet godina prije *Mučnine* (La Nausée, 1938) pojačava često previđanu činjenicu da Sartreov Roquentin nije ni prvi niti jedini egzistencijalistički tip karaktera prikazan u međuratnoj francuskoj književnoj prozi. A opet, iz perspektive poveznica između egzistencijalizma, angažmana i ideologije, *Ljudska sudbina* i *Mučnina* obje prikazuju predanost, angažman, kao nešto utemeljeno u zaokupljenosti osobnim identitetom važnijim – i u Sartreovu romanu odjelito – od ideologije. Kao što je slučaj sa Sartreom u *Mučnini* (i poslije u trilogiji *Putevi slobode*), identitet izrasta iz odluka što ih donosi pojedinac suočen s okolnostima nad kojima ima tek djelomičnu kontrolu. Za razliku od Sartrea u razdoblju između dva rata, Sartrea koji je napisao *Mučninu* kao portret nekoga koji nije sposoban angažirati se ni za koga ili ni za što na nekakav održiv način, ratnodopski Sartre iz *Puteva slobode* nastojao je povezati angažman s ideologijom umnogome kao misao protegnutu na akciju. Baš kao i u Sartreovoj prozi, u *Ljudskoj sudbini* te poveznice bijahu mnogostruke ali ideološka poruka podosta mutna, i to je samo jedan od razloga zašto ne mogu prihvatiti taj roman kao nekakav velik roman. Uostalom, već do vremena kad se *Nada* pojavila godine 1937, Malraux je bio manje zaokupljen individualnim identitetom a više

potencijalom za kolektivnom akcijom u historiji (i, dakako, djelovanjem na tu samu historiju).[28]

Mnogi ključni tekstovi 1930-ih, napisani u zloslutnom predosjećaju Drugoga svjetskoga rata, ocrtavali su Europu kao nekakav psiho-politički prostor fašističke manipulacije. Reportaža, putopis, pisani kao reakcija na 'politiku smirivanja' koju su provodile zapadnoeuropske vlade, naročito nakon Francove pobjede u Španjolskome građanskome ratu i prepuštanja Čehoslovačke Hitleru, postalo je ključnim tropom i žanrom za izvješća sa zbiljske i imaginarne buduće fronte. No jedan važan autor ocrtao je taj prostor iznimno proročanski već u svojem prvom romanu, *Vlaku za Istanbul* (Stamboul Train, 1932). U tom romanu Graham Greene slijedi fikcionalnu formulu koja je bila popularna u ranim 1930-ima: nekakva kozmopolitska i heterogena skupina ljudi nađe se na okupu u, recimo, proizvoljnim okvirima nekakva luksuzna hotela ili kakva međunarodnog ekspresnog vlaka. *Umorstvo u Orient Expressu* (Murder on the Orient Express) Agathe Christie, objavljen godinu dana nakon Greeneova romana, klasičan je detektivski roman koji se koristi ovom formulom. Granice koje Greeneov vlak prelazi rezultat su Prvoga svjetskoga rata (i u sebi sadrže mnoge od uzroka Drugoga). A u jednome trenutku krize, u poglavlju naslovljenom 'Subotica', kada vlak zapne negdje u toj europskoj zabiti, on promišlja na nekakav proročanski način od kojeg čitatelja prolaze srsi, 'Bit će to na nekom od takvih jalovih mjesta na svijetu, sred smrznutih polja i među mršavom stokom, gdje čovjek može očekivati da će još uvijek žive naći stare mržnje što ih svijet nadrasta...'.[29] I drugi Greeneovi romani, svi su smješteni u suvremeni svijet i često se bave vrlo aktualnim temama – neizravno Španjolski građanski rat u *Povjerljivome agentu* (The Confidential Agent, 1939), na primjer, rat u Indokini u *Mirnome Amerikancu* (The Quiet American, 1955)… Te naracije su pokatkad nevjerodostojne u fabularnoj liniji i situaciji, i Greene je počesto bio sklon umanjivati važnost stvaranja posve vjerodostojnih karaktera i fabularnih linija. No, unatoč tome, njegovi romani između 1930. i 1945. dobro

---

[28] Poveznice između angažmana i ideologije predstavljene u *Ljudskoj sudbini* variraju jednako tako među međuratnim piscima duž političkoga spektra od ljevice do desnice. Jer to vrijedi jednako i za Paula Nizana s jedne strane i za Pierrea Drieu la Rochellea i Roberta Brasillacha s druge: ti angažirani pisci, možemo im pridodati i Louis-Ferdinanda Célinea, suprotstavljali su nerijetko književnoj prozi u užem smislu žanrove eseja, pamfleta i novinskoga članka, izjednačujući angažman s eksplicitnim *političkim* angažmanom.

[29] I u *Putovanju s mojom tetom* (Travels with My Aunt, 1969), nekoliko desetljeća poslije, i druga Jugoslavija se javlja kao nekakva hladna granica, baš kao i ona prva u *Vlaku za Istanbul*; tako je prvi dojam nakon spokoja Švicarske i melankolije Venecije ovaj: ' ... kad smo stigli u Sežanu. Neki otresit carinik pogledao nas je kao da smo imperijalistički špijuni ... nije se vidjelo nikakvih automobila koji bi prolazili ...'

bilježe krizu i pomutnje tih godina, s dojmom atmosfere i moralnoga očajanja savršeno prikladnima za to vrijeme. Uz to, možda bi trebalo spomenuti da iako nema gotovo nijednoga Greeneova romana u kojem bi religijski osjećaj bio u cijelosti odsutan, tek nekoliko njih se približava onome što bismo mogli nazvati prekomjernom predanošću vjeri njegova izbora, nekakvoj prekomjernoj predanosti u religijskome smislu. Jer glavne teme tog autora su ponajprije razočaranja života, poraz dobroga, uspjeh zla, fizička bol, mentalna tjeskoba, prevladavanje i intenzitet grijeha, sveprožimajuće idolatrije, izopačenja ...

Zapravo, mogli bismo reći da ono zajedničko mnogim najvažnijim piscima toga sumornog razdoblja punog tjeskobe, Hemingwayu, Greeneu i Isherwoodu, jest sućut, sućut koja nas usmjerava k svim ranjivim bićima.[30] Naravno, i mjesto radnje, milje, uvijek je važan i konstitutivan, čak esencijalan u prozi spomenutih autora. A ti, ponajčešće pohabani miljei privlače ih zato što se ondje vidi život kakav on stvarno jest, ni s jednom od tankih platformâ nad ponorom što ih normalni društveni život izgrađuje. Najbolji od njihovih kritičara prepoznali su da, premda su se ti autori bavili jednim, rekli bismo skrajnje ograničenim rasponom karaktera, smještajući ih u posve slične okolnosti, odmjeravajući ih naspram nekakva nepromjenjiva, postojana kodeksa, te ih predstavljali u nekakvu književnome stilu koji je odražavao sva ta druga spomenuta ograničenja, upravo ta, rekli bi neki, neumoljiva ekonomičnost, bila je i jest ono što daje njihovu pisanju takvu umjetničku snagu.

Moglo bi se na kraju ustvrditi da su sva najbolja književna proza i žurnalizam, film i memoari kojima sam se bavio u ovome radu zapravo o deziluziji, gubitku vjere, ili pak nekakvu gorkom, sumornom buđenju, otrežnjenju. Jer u tim djelima, i protagonist i publika nekako se postupno probijaju kroz nekakvo tobožnje znanje da bi na kraju otkrili sumnju, prosijecaju tkivo laži da bi dospjeli do srca tame. Karakteri nerijetko spoznaju da su oni riskirali svoje živote za ono što su ih poučavali autoriteti ove ili one vrste. Najveća iluzija, čini se, jest ona da su njihovi vođe časni ljudi, njihova stvar da je pravedna, i da društvo, zajednica, može uvijek autoritativno zahtijevati svačiju bespogovornu odanost. Dakako, mnogo od ovoga što je rečeno moglo bi se primijeniti i na druga mjesta i razdoblja, no jedno mi se čini sigurnime, razdoblje čijom sam se kulturnom historijom u kratkim crtama pokušao baviti u ovome radu, iako nerijetko obilježeno krajnostima duboke tjeskobe i nerazumne gorljivosti, krajnostima koje su naizgled dočekale razrješenje kad se napokon, činilo se tako za jedan trenutak, godine 1945. bilo stiglo *nakraj*

---

[30] Naravno i drugim piscima koji su u pojedinoj nacionalnoj književnosti obilježili to u književnom smislu iznimno desetljeće (u hrvatskoj književnosti, u tom bi smislu moj prvi izbor bili proza i poezija Vjekoslava Majera i pripovijetke Slavka Kolara).

noći, bilo je presudno, u duhovnome smislu, za nastanak istinski *modernoga* svijeta u kakvome još i danas živimo, a tome je po mojem mišljenju pridonijela i iznimno zanimljiva ali danas možda pomalo i zanemarena književnost toga doba, čiji su tek neki segmenti prikazani u ovome kratkome radu.

LITERATURA

Baker, Carlos: *Ernest Hemingway: A Life Story*, Scribner's, New York, 1969.

Beevor, Antony: *The Spanish Civil War 1936 – 1939*, Penguin, London, 2006.

Bergonzi, Bernard: *A Study in Greene*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

Benoît, Denis: *Littérature et engagement*, Seuil, Paris, 2000.

Brendon, Piers: *The Dark Valley: A Panorama of the 1930s*, Vintage, New York, 2002.

Charton, Ariane: *Petit éloge de l'héroîsme: À travers des écrivains de la Grande Guerre*, Gallimard, Paris, 2014.

Conn, Peter: *The American 1930s: A Literary History,* Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Couto, Maria: *Graham Greene: On the Frontier,* St. Martin's Press, New York, 1988.

Cowley, Malcolm: *Izgubljena generacija* (Exile's Return), Novinsko izdavačko poduzeće, Zagreb, 1958. (prevela Klara Dušanović)

Craig, Gordon A.: *Germany 1866 – 1945*, Oxford University Press, Oxford, 1980.

Donaldson, Scott: *The Cambridge Companion to Hemingway*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Doyle, Paul A.: *Pearl S. Buck*, Twayne, Boston, 1980.

Fussell, Paul: *The Great War and Modern Memory*, Oxford University Press, Oxford, 1982.

Gernet, Jacques: *Le monde chinois, Tome 3: L'époque contemporaine*, Pocket, Paris, 2006.

Gordon, Peter E. – McCormick John P. (eds),: *Weimar Thought: A Contested Legacy*, Princeton UP, Princeton, 2013.

Guerri, Giordano B.: *Filippo Tommaso Marinetti. Invenzioni, avventure e passioni di un revoluzionario*, Mondadori, Milano, 2010.

Hynes, Samuel: *The Auden Generation*, Faber, London, 1976.

Lehan, Richard: *Literary Modernism and Beyond*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 2009.

Lyttelton, Adrian: *Liberal and Fascist Italy: 1900 – 1945*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

Meyer, Alain, *La Condition humaine d'André Malraux*, Gallimard, Paris, 1991.

Nolat, André: *Figures de destin dans les romans de Malraux*, L'Harmattan, Paris, 2014.

Sherry, Vincent: *The Great War and the Language of Modernism*, Oxford University Press, Oxford, 2004.

Stevenson, Randall: *Literature and the Great War 1914-1918*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

Todman, Dan: *The Great War: Myth and Memory*, Hambledon Continuum, London, 2006.

Wade, Stephen: *Christopher Isherwood* , Macmillan, London, 1991.

Warren, Robert Penn: *Faulkner: A Collection of Critical Essays*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1967.

Weeks, Robert P. (ed): *Hemingway: A Collection of Critical Essays*, Prentice–Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1962.

TRI PRIČE

Cecilija Toskić

DOKTORICA MARA

Doktoricu Maru ubila je njena doktorska titula. Dvoje melankoličnih jesenjih šetača našlo ju je mrtvu jednog kišnog novembarskog dana na strmoj alpskoj stazi na pola puta izmedju Hechtseea i Kufsteina.

Novinske agencije cijelog svijeta su početkom devedesetih, desetak godina prije njene smrti, izvještavale o ratu na Balkanu. Lokalne novine u Kufsteinu su svoje sugrađane u jednom oktobarskom broju izvijestile o dolasku izbjegličkih konvoja iz Bosne i Hercegovine. Dok su građani razmišljali o tome kako da pomognu, država je kolone bosanskih ubožnika smjestila u vojarne izvan gradova. U vojarni kod Telfsa smješteni su bili, među ostalima i Boro, profesor atomske fizike i njegova žena Mare, stomatolog, ortodont. Po svemu drugačiji od ostalih izbjeglica, većinom srednje obrazovanih muslimana iz istočne Bosne, njih dvoje, on Srbin, »hodajuća enciklopedija znanja«, ona Hrvatica, odmah su pomoćnicima iz Caritasa pali u oči, iako su tek tu u kasarni savladavali prve riječi njemačkog. Njegovo znanje stranog jezika bio je tečni ruski i ponešto engleskog, dok se njen dobar engleski pokazao puno upotrebljivijim u tim prvim mjesecima izbjeglištva.

Kad je odlučio da pomogne primanjem jednog radnika, kojem će pribaviti ne samo radne papire nego i smještaj na svom imanju na jezeru, gospodin Stabek, jedan od najimućnijih ljudi Kufsteina, nije imao težak izbor. Bez dvoumljenja je prihvatio prijedlog gospodina Raaba, pomoćnika u Crvenom križu i doveo Boru i Maru na svoje imanje, smjestio ih uz samu štalu u malu prostoriju s kuhinjom, garsonijeru predviđenu za pomoćnike u polju i štali.

Dok je Mare, bez zaduženja svakodnevno šetala uz jezero sjećajući se svoje, pred sami rat završene, privatne ordinacije u Prijedoru, studentskih dana u Zagrebu, snova snivanih u jedno poletno zagrebačko proljeće i svaki put se pogurenija vraćala iz tih šetnji, Boro je pažljivo i precizno vodio domaćinstvo u kojem su se i poljoprivredni i stočarski radovi obavljali iz jednog jedinog razloga – da omoguće djeci i roditeljima, naviklim na izobilje, zdrav život i razvoj i svakodnevno patio gledajući Maru u njenoj potištenosti, uvodeći atomski precizno svaki detalj iz svoga rada u nikome potrebnu i nikad ni za šta iskorištenu bilježnicu.

Tečaj njemačkog jezika za izbjeglice dočekali su oboje s radošću ali ga je samo ona mogla redovno posjećivati. Dva puta tjedno silazila je u grad ostavljajući iza sebe nekoliko kilometara strmog alpskog puta, učila vrijedno njemački a sanjala i skupljala papire i novac za odlazak sestrama u Kanadu.

Na tečaju se zbližila sa nekoliko ljudi, ali to druženje nije nikad moglo prerasti u prijateljstvo. Da bi se to desilo, morala bi reći da ono na čemu joj ovi jednostavni ljudi zavide, smještaj i muževljevi papiri, nju već dugo guši, a fini ostaci slame koje izlaze iz pukotina na zidu, koji spaja njihovu sobu sa štalom nisu jedino zbog čega joj se oči crvene. Prije bi umrla nego priznala svoje grčevite navale plača o kojim nije niti sa Borom nikad otvoreno razgovarala.

Gospodin Raab je Maru podržavao u učenju jezika i obećavao pronaći neki odgovarajući posao za nju. Trebalo je, međutim, prije toga osigurati one kojima niko ne radi, a osim samih njih i nema tko. Bile su to mlade žene i majke, čiji su muževi nestali u ratu ili djevojčice još nesazrele za posao s majkama koje više nisu za to. Ove djevojčice se nisu imale tih mjeseci ničim hvaliti do svojim naivnim ali pomalo opscenim fotografijama koje je napravio sam gospodin Raab. Mlade udovice su prolazile puno bolje. Lakše su dobivale posao i stanove i izlazile jedna po jedna iz zajedničkih smještaja.

Tako je potrajalo, ali je jednog dana gospodin Raab došao ozarena lica i svečano saopćio Mari da je našao za nju posao. I to pri općini. A svi su znali što posao u općini donosi sa sobom: socijalnu sigurnost, zaštitu od izrabljivanja, koje su morali trpjeti ostali, zaposleni najčešće po hotelima, povoljnosti pri plaćanju struje (ona u svojoj štali, doduše, nije plaćala struju ali se nadala da će se uskoro iseliti), povoljnom korištenju gradskog bazena i sl.

Zadatak koji je imala obaviti mogla je završiti za dva sata ali joj je put do grada i nazad uzimao puno više. Polako i neprimjetno počela je vući jednu nogu i savijati se u leđima, ali se pravila da se ništa ne dešava, odlučivši da otkine od ušteđevine za Kanadu i najesen kupi auto.

Dok je čistila prijelaz preko željezničkog kolodvora u Kufsteinu, zamišljala je da brusi i čisti pacijentima zube. Ostaci povraćene hrane od prethodne noći, blato, kamenac, tragovi i miris mokraće. Sve je to obavljala predano i zdušno, uvijek

ostavljala blještavo čisti kamen stepenica i mosta, trudeći se da joj ni tepih u liftu ne predstavlja problem.

I sve bi to ona radila možda i danas da nije svako jutro tim putem prolazio na posao jedan momak iz njezinog rodnog grada. I sam utonuo u teške gastarbajterske misli, svako se jutro baš na tom prelazu preko kolodvora za trenutak trzao iz svoje patnje, tješeći se tuđom, njenom, i pokušavajući ublažiti i svoju i njenu, javljao se jednostavnim, kod kuće u Prijedoru uvježbanim pozdravom:

»Dobro jutro, doktorice Maro!«

Ona je svako jutro strahovala u iščekivanju tog pozdrava, žderao ju je neki unutarnji nemir i silna tuga, razdirao ju je raskorak između onog što je nekad bila i ovog što je postala.

Kad je jednog hladnog jutra iz kojeg je sipila sitna, dosadna, već novembarska kiša, nije zatekao na mostu, Prijedorčanin se obradovao misleći kako je našla neki novi, priličniji posao.

A ona je ležala na strmoj šumskoj stazi okružena tišinom i mirom, na onom kratkom dijelu puta, koji je neodoljivo podsjećao na prostranstva dalekih kanadskih šuma.

ŽEĐ

Maria leži već od jutarnjih sati u ležaljci u dvorištu svoje kuće na obroncima dijela Alpa koji se zove Divlji car. Što više odmiče od stjenovitog vrha, sunce postaje jače i jutarnji drijemež postaje manje ugodan.

Pokušava otvoriti oči a da je sunce ne zaslijepi, što nije lako. Pogotovo nimalo u njenom položaju. Čim malo podigne trepavice ono je odmah tu. Kakva sreća, uostalom, da je sunce danas uopće tu. Prethodnih dana je mogla dizati trepavice koliko god je htjela. Sad se nada, uskoro će moći sasvim progledati. Uskoro, da i ne govorimo o njenom sutra.

»Trepavice ne mogu dići, ali sa rukom će funkcionirati sasvim dobro«, misli ona, iako joj i nije baš do mišljenja, pogotovo ne vlastitoga. Diže potom desnu ruku i gura je pod leđa pa prema gore, osjeća znoj i već žali taj pokret, kao i misli, nađe čvor na bikiniju i odmah osjeti zahvalnost iako je danas čvor na bikiniju puno kompliciraniji nego čvor u mislima, koji je inače i čest i jako složen, skoro neraspletiv a čvor bikinija je i tako i tako rijedak, jer ona ide zimi uvijek skijati oko svoje kuće i u ovoj okolini, koja je za skijanje jako povoljna a za sunčanje

puno rjeđe, pa sad ovu priliku treba neizostavno iskoristiti, ne izostaviti niti jedan slobodan tren, pogotovo nedjelju ne, uživati ili barem pokušati uživati.

Samo desnom joj neće poći za rukom, morat će i lijevu gurnuti pod tijelo, a tijelo joj je otežalo otkako više ne ide tako često skijati nego ide u vrt ležati dolje sa i gore evo sad bez. Napokon je uspjela povući pravi kraj. Ovaj bikini sa čvorom je bio naporan dok je bio dvodijelni. Kada je išla skijati, nisu joj čak ni cipele za skijanje bile naporne no danas joj je svega dosta. Od dvodijelnog je već uspjela napraviti jednodijelni, a mogla bi čak ići i dalje, iako je danas lijena, i napraviti jedan bez ijednog. Pogotovo što sunce danas tako lijepo prži. »Nemoj izgoriti i ostavi dvodijelni dvodijelnim«, rekao je on. Glupost. Glupo bi bilo ostaviti ovako, najbolje malo pomjeriti nagore ovo jednodijelno na bokovima da i oni malo dobiju boju prije nego dobiju bijele tanke pruge. Poslije podne stiže i tako nevrijeme i onda neću stići više ništa dobiti, ni malo sunca. Rekli su.

Gola desna noga se polako diže i koljeno ulazi lako u njen vidokrug, sasvim uzak. Sad vidi i malo vlastitog buta kroz napola spuštene trepavice koje samo ponekad, danas nikako, imaju tuš. Danas će mi trebati jedan za tijelo, za oči ne. Misli ona. Ovu smeđu fleku prije nisam vidjela. Možda nestane kad se istuširam, a možda je nešto novo. Lijepo da nešto i novo ima na mojoj koži. Inače sve staro. Osim bora, a bore ne brojim niti se borim s njima iako nisu lijepe. Lijep je moj dekolte poslije sunčanja. Ali o tome ne želim sad misliti. Previše je lijepo ovdje. Prepustiti se suncu, milovana svakako već dugo nisam. Samo seks rijetko, često bezvoljno, nekad čak protiv volje. Cipele za skijanje je bez skija teško na nogama držati i inače ja neću moći dugo ovo izdržati. Prevruće ovdje, za ne istrpjeti. Ali trpjeti još mogu. Ruke ravno staviti niz tijelo, noge spustiti i još malo rastaviti, daleko jednu od druge kao i grudi. Dašak vjetra sa Kitzbühlerhorna će me malo rashladiti, samo osjećati trebam, ne misliti, poslije prestati i osjećati. Sjećati se pogotovo ne treba. Hmmm…

Jesam li pridrijemala? Divno! Divno ne misliti odmah na sat. A ni kasnije! On zna da je za nas i tako i tako prekasno, zbog čega li je onda rekao ono o dvodijelnom. Imati bi me još htio, samo voljeti ne. Voljeti i meni pada teško. Prije nekad, jer sad više ni ja ne volim pa je lakše. Ne voljeti kad već dugo nevoljena. Danas je sve jednostavno osim razvezati čvor na bikiniju. Uskoro ni mi nećemo ničim biti vezani. Već činjenica da ovdje tako rijetko sja sunce, čini čvor na bikiniju teško razrješivim. Jednom rukom je bio nerazrješiv, sa obje sam morala prihvatiti. Ako krenemo neću ja kofere hvatati, moji ostaju u kući. U kući bi moralo biti svježije. U ovo vrijeme. Ne znam u koje vrijeme smo mi postali tako hladni jedno prema drugom u kući, u dvorištu. U životu nisam mogla tako nešto pomisliti. Da jedna onako vrela ljubav može ohladiti.

Hladna voda za osvježiti ne bi bila loša. Vrelo ovo sunce. Kao veza prije građenja kuće i rađanja djece. Kasnije će nam svakako brzo trebati kaputi, a opet će nam biti hladno. Zašto li mi je samo kazao »Neka gornjeg dijela!« U ovako jednodijelnom je vruće kao i u dvodijelnom, ali barem bijela neću biti. Kad su sad ovako raspakovane poslije ih mogu, kad je i u kući sparina, ljepše spakirati, ali on to i tako ne primjećuje. Već dugo više ne. »Ne skidaj gornji dio kupaćeg kostima u dvorištu«, rekao je, a onda dodao »nije radi mene. Mene radi možeš gore a i uopće biti bez, ali mi imamo podstanare!«.

Šta li Hasan ima sa mojim bez ili šta bi uopće mogao imati sa mojim gore bez da mi je znati. Moje gore, moje dolje, a pogotovo moje unutra nema ništa s Hasanom, to meni samo on želi malo soliti pamet neslanim šalama. Kakva besmislica. Kad Hasanova žena hoda okolo gore bez, onda to ima smisla, oni su već dugo u Austriji. Besmisleno je samo što ih zemljaci psuju.

Oni su naši zemljaci postali još lani i proslavili smo. Lijepo je bilo prošlog ljeta ovdje u dvorištu. Svečano smo popalili svijeće i vatru i grilali. Hasan Austrijanac se hvalio kako njegova žena već dugo hoda okolo gore bez, ništa na glavi, ali u glavi ima ona i te kako. I ona je puno pričala to večer iako se ne može znati ima li u kući inače što reći, zna se tko vodi glavnu. Fino se s njima može a i plaćaju uvijek na vrijeme, ne znam što sada odjednom ekstra paziti. Nisam ni prije kad su bili Turci mislila na to. Sad smo svi Austrijanci. Jedino je moj vlastiti muž postao stranac.

Kuća ostaje moja. Do zime ću upakirati svoje grudi i prije nego se upakiram u odijelo za skijanje, on će već nešto naći i spakirati svoje kofere. Neće biti lako ali kad smo već svi svoje raspakovali, ja neću a neće ni njegova kćerka pogotovo poljubiti ni njega niti njegovu ljubavnicu. On može sad ljubiti koga god i kad god hoće. Meni svejedno. Jedino mene nek' pusti na miru. I našu kuću nek' napusti da se ne moram više osjećati ja tako napušteno, kad me već više nije htio ljubiti, samo imati. Ja neću da imam više ništa s njim, samo hoću imati kuću i on je svakako rekao to mu odgovara, on mi prepušta kuću i podstanare i kćerku. Kao da je ona još kod kuće. Tako se neću morati osjećati ostavljeno, a zemljište i jeste ostavština mojih roditelja. Dobro je da su mi ponešto ostavljali kada su me napuštali. Roditelji i on. Od njega sam prazna, oni su mi uvijek punili, najviše glavu, nekad i džepove. Njegove pogotovo. Biti rastavljena je puno ljepše od biti ostavljena. Lakše se može biti gore bez a dolje isto, o u sebi da ne pričam. Prazna unutra jer napuštena je puno teže, kad rastavljena lakše je ispuniti prazninu. Nekako.

Zimus će kuća opet biti puna. Nijemci, Švicarci, sad su sami Austrijanci u njoj. Kćerka nije. Davno iselila. I dalje mislim protiv volje. Bezvoljno misliti nije dobro, prestati bi bilo bolje. Usporiti najbolje. Trebala bih barem tijelo rashladiti kad već misli… Ne ustaje mi se, a trebala bih vodu, ali… Možda bi mi Hasan mogao donijeti času vode, gore je na prozoru, njegova zavjesa se upravo pomakla.

Morala bih samo viknuti glasno, ali usta su mi suha, ležat ću još malo, pokušat ću izdržati, možda ustati ili ipak viknuti. Moje tijelo se osjeća tako teško. Teže je postalo od neskijanja nekoliko kila, ali sad je teško od opuštenosti. Dakle opuštena već jesam samo još prestati misliti bih trebala. Isključiti se. Vruće je. Ali je lijepo tako vatreno od sunca barem biti voljen. Smeđa fleka je također već nestala. Iz mog vidnog polja jer sam trepavice sasvim spustila da mogu opet zaspati, a žeđ ću ugasiti kasnije, ako…

Ruka je tamna, a zavjesa bijela. Snježnobijelo je sve okolo inače zimi a zima je duga u ovoj domovini, danas tako nepoznato vrućoj i sunčanoj kao što je inače samo njegova vlastita. Bivša. Misle oni da je lako domovini postati bivšom ako sadašnja i nije domovina, pogotovo vlastita. Žena je oprala zavjese prije nego je na raspust roditeljima sa djecom odletjeti trebala, a ova u bašti se gola pokazati htjela. Ja nikad poletjeti neću, a tako sam čvrsto vjerovao ovdje rastu krila. Prije posječena su ona, moja krila, ovdje na baušteli. Mislio sam sad nisam stran, a stran sam postao davno u svakom domu, o domovini da i ne govorim.

Lijepa žena, ništa dječačko, sve žensko, pravo žena, kao da je moja. Zašto skida gornji dio? Bio sam predugo stran ovdje, sad neću ići na stranu, da je još toliko lijepa. Bih rado što se tiče nje, mene pogotovo, ali ne smijem zbog arkadaša.

Osman, Turčin kaže kako žene ovdje uvijek hoće, a i ljudi nemaju ništa protiv. Bolje da mi već da moraju dvije oni a obje su preskupe. Kuća za jednu, hoteli za drugu i Viagra za obje se ne može kad se i mogu dvije. Mora se odlučiti, arkadaš kaže on se odlučio, meni se čini prije ga odlučila ona. Možda bi ona i mene da odluči mada se možda danas ništa i ne odlučuje kako se meni čini, a čini mi se da je sve jasno i vruće nam je danas. Oboma.

Ona zna, Aysel je otišla u Tursku, misli li možda mi ne moramo odavde ići samo ako ja sad odem na stranu, k njoj. Nije ona inače takva, ali tko će znati kakva je. Uvijene u maramu i suknje sve su mi poznate, a ove što se otkriju tek se sakriju pravo. Ove domaće koje su ovdje doma, za razliku od mene, koji nigdje.

Osman, Turčin, kaže domaće mogu i hoće uvijek. Ja nisam više kao ti Turci. Uvijek se kriju, kažem ja, i bez marame. Skinu čak i gornji dio kupaćeg i možeš gledati koliko hoćeš ali ne vidiš i ne znaš hoće li stvarno i ona; dobro sakrivena i iza ostatka. To što preostane samo je krpica ali sakrije bolje nego marama, iza koje sve poznato. Šta da radim? Rado bih da radim, ali je nedjelja i ona zna da sam kod kuće bez žene i djece i bez muža je ona. On kaže ima drugu. Hoće li i ona drugog? Ali ja nisam drugi, nisam drugačiji. Muški su svi isti. To zna sigurno i ona, zato se valjda baš danas i skida?! Kad sam ja bez žene i ona bez muža, nas dvoje sami pod Kitzbühler Horn, nadaleko i naširoko nikoga. A čvrsto i pravo stoji on. Der Kitzbühler Horn.

Ona podiže nogu i znoj se sjaji ispod. Ima malu smeđu fleku. Možda čokolada. Kušnja, kušati je, je velika. Dovodi li s namjerom mene u iskušenje? Prije nije bila takva, ali tko će znati?! Žena uvijek zna bolje. Trebao bih pod tuš. Hladan tuš, vruće je. Ona gleda u moje prozore, sigurno me vidi, ako sada odem…

Kuća je njena, treba mi reći, ne samo znaci, ja nisam bivši, ne usuđujem se, čak i ako znači. Vruće je, ako me hoće, nek' vode zatraži. Sigurno jest i mora znati da sam rad, žeđ joj ugasiti.

SISI I ANĐELI

I noćas sjedi u svojoj radnoj sobi okružena anđelima, dok joj u glavi tutnji pakao proteklih godina.

Zna da ne bi trebala razmišljati, nego koncentrirano od ovih malih, drvenih kuglica praviti anđele i pokušati im ugraditi ljepotu i blaženstvo vječnog mira, ali joj to noćas ne polazi za rukom.

Andreas je opet pijan i spava na kauču u dnevnoj sobi pred uključenim televizorom. Sisi ostavlja nakratko anđele i ulazi tiho. Htjela ga je pokriti, ali joj deka iskliznu iz ruku i pade na njegovo mlohavo tijelo iz kojeg isparava smrad piva i cigareta. Na TV-u se Mayer brzinom munje spušta niz Kitzbühler Horn i tako ostaje u samom vrhu.

Ona se polako vraća u svoju radnu sobu, svjesna činjenice da u ovom umornom koraku nitko ne bi prepoznao današnju okretnu konobaricu iz »Wienerwalda«. Ova pomisao izaziva osmijeh, prvi na njenom licu večeras i on ostaje usamljeno ukočen.

U sobi se nad stolicom, okrenuta stolu, naginje naprijed, sjeda polako, desnom rukom oslonjena na koljeno a lijevom na stol, uzima kuglu i započinje – najprije oči. Njena ruka je mirna i sigurna, nimalo nalik mislima.

Nekoć je pravila anđele samo za drage ljude i ugrađivala ljubav u njih.

Svake godine pred Božić je u drvene kugle ugrađivala život: nos, usta, oči… Zatim je sve sklanjala, kuhala, postavljala stol. Onda su stizala djeca pa onda dolazio muž, sjedali su i jeli, a zatim ustajali jedno po jedno i nestajali jedno za drugim. Ona je ostajala sama sa svojim anđelima, heklala kapice, šila haljinice.

Djeca su prebrzo odrasla, muž radio, a ona je sjedila i pravila anđele. Iz zime u zimu. Sad se, dok boji oči, pita, zašto nije nikad pričala s njima. Nikad nije pričala dok je radila. Slušala je klasičnu muziku. Tiho, da ostalima ne smeta.

Noćas bi zapravo mogla muziku odvrnuti koliko god hoće. Silvana sigurno ne bi izašla iz svoje sobe vičući. Ona je odrasla, živi sa svojim prijateljem u Americi i klasična joj muzika vjerojatno ne ide na živce.

Da je Andreas trijezan…

Prije je voljela Božić i sav onaj stres. To je bilo jedino doba godine u kojem je ona mogla svu svoju energiju potrošiti. Oduvijek je radovalo druge obradovati. Nikad nije kupovala poklone. Danima je sjedila i svoje sposobnosti i svoju ljubav ugrađivala u njih. I bila sretna. Sa svakim darom darivala i sebe, a opet joj je ostalo dovoljno i za nju i njenu obitelj. Poslije blagdana je ponekad opet sjedila pred prozorom i tražila se negdje napolju, u daljini.

Onda se nekad iznenada sve promijenilo. Svi su htjeli njene anđele, njene džempere, stolnjake.

Kad su otvorili malu prodavnicu u gradu, i ona i Ervin su se radovali kao djeca pred božićnim drvcem. Više se ne sjeća kako se osjećala u početku kad je novac počeo stizati. I prije je pravila iste stvari, ali nikad nije za to ni očekivala niti dobivala novac.

Sad su drugi za nju kuhali, postavljali stol. Ona je upoznala nove ljude, našla puno novih prijatelja, provodila s prijateljicama vrijeme podnevne pauze. Onda je počela ponekad i navečer izlaziti.

Sisi pažljivo promatra svoje anđele. Već je skoro svima završila oči i sad je odjednom primijetila da su sve zatvorene. Dvije kratke horizontalne crtice. Zatvorene.

Kratko se nasmija. Po drugi put ove noći. Sjetno pomisli na svoje bivše anđele. Svi su imali velike, plave oči. Otvorene i jasne, pomalo začuđene.

Sad se vraća na početak. Nos…

Svijet je postao odjednom šaren i zavodljiv. Večernji izlasci su joj dali osjećaj širine i slobode. Zidovi prostorija su postali drugačiji. Godinama prije su njeni zidovi bili isti. Ujutro, u podne, uvečer… iz godine u godinu… Iste boje, iste slike, isto cvijeće… Slike su se sad mijenjale, postale šarene, vesele, ona se smijala češće i dotjerivala se. Osjećala se kao na vrtuljku.

Na vrtuljku je jednog dana ispred sebe primijetila muškarca, mladog, zgodnog. Okrenuo se i ispružio ruke k njoj. Kao u igri je i ona pružila svoje i nestala u snovima.

Buđenje je bilo bolno.

Samo je još kratko stajala pored vrtuljka, oprostila se od svog zavodljivog dječaka i njegovog drugačijeg svijeta spuštenih ruku.

Ervin je čekao usamljeno i povrijeđeno u uglu, ali ona nije mogla nazad.

Pukotina je bila prevelika. Ni pobjeći ni vratiti se nije htjela. Radila je dan i noć, pokušavajući opet naći nekadašnji mir.

Dugo se borila za malo zraka. Poslovi već odavno nisu više išli kao na početku i nije se moglo pobjeći od dugova. I rastava se podrazumijevala pa ipak bila bolna.

Ona diže haljinicu iz krila i počinje opet raditi. Na stolu se nižu anđeli.

Davno je to sve bilo.

Njena kćer Silvana vrlo ju je često posjećivala i one već dugo razgovaraju kao odrasle žene. I Ervin je usprkos svemu uvijek bio uz nju. I noćas misli na njega sa nježnošću i dubokom naklonošću. To su imali i zadnjih godina braka. Nježnost i duboku sklonost, mirno prijateljstvo.

Samo Tomo.

I sad, dok misli na svog sina počinje bol. Stari, poznati.

On joj nikad nije oprostio, iako je već dugo prije nego se ona upustila u svoju avanturu, živio u sasvim drugom gradu. Već godinama ga nije vidjela. Samo joj Ervin redovno priča o njemu. »Oduvijek smo nas dvoje bili slični. Kako da očekujem od njega? Možda je vrijeme da ja sebi oprostim. Da zaboravim.«

Ruke se brzo i spretno okreću oko drvene kugle. Iz dnevne sobe dopire zvuk. Andreas dolazi na vrata njene radne sobe sa rukom u kosi i pijanim glasom ponavlja svoje sinoćnje svečano obećanje: »Sutra ni kapi. Časna riječ!«

Sisi se smiješi: »Naravno, Schatz!«

Andreas se okreće i odlazi u spavaću sobu.

Kad je poslije sat vremena Sisi ustala iza radnog stola i zatvorila tiho za sobom vrata, iza njih su ostali po stolu poredani anđeli. Zadnji u redu je otvorenim velikim plavim očima gledao za njom. Pomalo začuđeno. Ostali su oba zatvorili.

BILJEŠKA O AUTORICI

Cecilija Toskić rođena je 27. svibnja 1960. u Fojnici kod Sarajeva. Diplomirala je njemački jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Do rata je radila kao profesorica u rodnoj Fojnici. Danas s obitelji živi i radi u Austriji. Priče objavljuje od 2002. u književnim časopisima *Stećak*, *Diwan*, *Osvit*, *Marulić*, *Odjek*, *Sarajevski listići*, te serijal priča u tjedniku *Slobodna Bosna*.

Svoj književni prvijenac, zbirku kratkih priča ‚*Pa, da krenem ispočetka*' objavila je 2003. O toj knjizi Ivan Lovrenović je, između ostalog, napisao: »Toskićkin naum veoma je jednostavan i, reklo bi se, na neki samo njezin način – čedan: iz osobne, marginalističke perspektive ispričati priču o izgubljenom raju.«

Konkretno, riječ je o autoričinom zavičaju (jer u ovoj prozi nema razlike između autorskoga i pripovjedačkoga ja), malom a glasovitom bosanskom mjestu Fojnica, te o načinu na koji prvo odrastanje, a potom rat premještaju cijeli jedan osobni predživot i jedan socijalni ambijent – u područje uspomena. Knjiga je doživjela nekoliko izdanja.

Svoju novu knjigu kratkih priča *Fojnički krumpir i tirolske šparge* tiskala je 2014.

DVIJE PRIČE

Božica Jelušić

ZABORAVLJENO PISMO

Draga, nedohvatna dušo,

Prođoh danas, poslije dugo vremena, kroz tvoj Ozalj, te odlučih da ti ovoga puta, usprkos svemu, napišem jedno pismo. Mnogo je razloga što se teško prihvaćam toga posla. Često smo rođenjem zakinuti u dobrim nakanama: na krivom smo mjestu, u nesklono doba, čak i u pogrešnom habitusu. Ne možemo se sresti sa svojom izgubljenom polovicom, ne pogađamo vibraciju koju ona čuje– štoviše, možebitno nas poput Tebe, i fizički ne može doživjeti ili čuti. A ipak, sve je ovdje tobom i tvojom nazočnošću prožeto: iskričavo zelenilo Kupe, od čijega površja prelivena zlatom u očima zauvijek ostaje jedna nova nijansa; miris šume i mahovina u guduri, trajno zadržan u koži; vizura Ozalj-grada, koju ćeš ispod spuštenih kapaka uvijek iznova oživljavati, kada se otrgneš s lanca tjeskobe i poželiš mjesto za bijeg, sanjarenje, iščeznuće s druge strane ogledala. Traženje svoje topline u tom starom gnijezdu, punom uspomena, pretvara se tako u potragu za samim sobom, u lov na utvarnu zlatnu vugu mladosti, izgubljenu u opsegu negovorećih stvari, neredu gomile, zbrci vremena.

Već znaš kako nam govore da si otišla mlada, neprisebna, shrvana melankolijom, bolesna od nemoći da svijetu oglasiš vlastito postojanje, a svojoj ljubavi dubinu ponora, kome se na dnu ljeska taj rastočeni smaragd riječnoga korita. Iskreno, ne vjerujem da je sve bilo baš tako i da je uopće završilo... Ti živiš u pigmentu, u sjaju vodenaste mrlje, u potezima gdje je ispisan tvoj životopis, oporuka i zavjet. Što je modro oko vidjelo, to je prisvojilo, uzvisilo i posvetilo za svagda: bršljane

oko hrasta, munjevit trzaj bjelice ispod slapa, mekoću šumskog proplanka nalik runjavim Panovim prsima. Ostala je tvoja sjena s naviljkom kestenjave kose, u okrhnutu oknu stare kuće, gdje na trijemu škripuće nepričvršćena daščica, a kroz naheren dimnjak provlači se kao istanjena kudelja maleni tračak dima. Ostao je snijeg, bijel i neugažen, po puteljcima zapuštena parka, i gle, tamo u grmu božikovine, jedna satenska vrpca otkinuta s poruba tvojega ogrtača, dok si se provlačila u jutarnjoj šetnji sa psom, loveći pahuljice i pušući u prozeble, tanke prste.

Zaista bijaše velika povlastica sresti te, vidjeti i poznavati. Znam to po osjećaju nepravde, što te povlastice nikada ne uživah. A znaš, poželjeh ti kupiti spavaćicu od ljubičasta muslina, poslati je tajno, u paketu, i s neke sigurne kote motriti tvoje prozore, da vidim kako je s večeri oblačiš, kao da se o oblak zamataš, postajući još nestvarnijom, neovdašnjom – ako je to uopće moguće. Usput, u kutijici bio bi i maleni ametist s ručnim šlifom: staviš li ga pod jastuk, oslobodit će te nemirnih snova, utvara, noćnih mora. Ustajat ćeš vedra, s odbljeskom breskve na obrazu, orna za slikanje. To je moj tajni cilj: da te usrećim, obranim i sačuvam od svih zala, okupavši te unutrašnjom svjetlošću. Poznajem vezilju zlatnih ruku, i od nje bi valjalo tražiti da ti na bijelom platnu jastučnice izveze divljega goluba, da noću, kad u snu zaista čuješ zvukove, za tebe odguguće strofu najdivnijega ljubavnoga zova, iz dubina drevnih šuma, kad je sve govorilo i pjevalo, sve bilo dio cjeline i razumjelo jedno drugo. I molim te, neka samo tvoja glava na jastučnici počiva: nitko drugi njene snježne bjeline nije dostojan.

A na zavjese dali bismo izvesti vijenac bršljana, da ne izlaziš van po vjetru, kiši i buri, već samo kliziš prostorom sobe, kao potpalubljem velikog broda, tiho plovećeg prema dalekim zvijezdama. Sve ljepote vrta, okružja, livada, rijeke i priobalja već su u Tebi. Sve je u prstima, u nemiru zglobova, u plaminjanju mašte, u burnim osjećajima, koje slutim i primam, poput iznenadne plime, svaki put kad moj pogled proklizi površinom zrnatoga papira, gdje si prosula odbljesak duge, rađanje svjetla, plavkaste preljeve sutona, magle i polumraka, koji se toče po zemljovidu tvoga zavičaja, rastačući oblike u prah, atome i korpuskule svjetla. Netko, manje obavezan negvama zbiljskog svijeta od mene, rekao bi da je to slikala ruka anđela. U posljednjim se danima otimao, zatočen u krhkom tijelu žene, rasle su mu nevidljive peruške, prelazio je u utvarni ptičji oblik, pokušavao letjeti. Koje li tuge i poniženja, kad »grbavac plaća za svoju grbu, anđeo plaća za svoja krila na zemlji«, kako veli pjesnik zaboravljena imena.

Ne, nećemo o tome. Danas je tugama zaboravljen ulaz među slova. Smijem li reći samo riječ o herojstvu? Zaljubljeni ga uvijek imaju na umu: da za ljubljeno biće učine nešto veliko, nedostižno, vrijedno spomena. Da se proslave u smionosti i vrlini, kao sveti Juraj zeleni, koji ubija zmaja opačine i grijeha, da bi spasio čistoću

jedne djevice. No, kako ne ostade ni jedan od zmajeva da se satre, premalo vrhova ledenjaka da se osvoji, otoka s mirodijama gdje bi se zabila zastava osvajača, možda smo mogli izvesti jedno minijaturno kućno i ladanjsko čudo, pored tvog starog ribnjaka na imanju R-ovih, ovdje u Ozlju. Zapušteno i zamočvareno, to je jezero s vremenom dobilo kraljevski ures od rascvalih lopoča, raširenih na suncu po njegovoj naboranoj, mreškastoj površini.

Tu nas najčešće vidim: tebe sagnutu nad papirom, kako užurbano ali krajnje pomno i precizno prenosiš vodom natopljen kist i u njemu već rastopljenu boju, da bi narisala taj cvijet koji je simbolična slika duše: iz mulja, kala i nečisti, tame i nerazgovjetnosti, kamo seže njegov duboki korijen, on na površinu uzdiže latice meke kao saten, očišćene »nebeskim sapunima«, nikada izgužvane, nedodirljive za nečist. Na Dalekom istoku rekli bi da su to otisci božanstva, koje je hodalo po vodi, i stoga se stope zemaljskog avatara, njegove inkarnacije, zovu »lotosove stope«. Vjerujem da nema ljepšega simbola, ni bolje odabrana, koji bi tebe predstavljao: i doista nije čudo da te nitko u njihovu »otiskivanju za vječnost« nikada nije premašio. Stoga bi mi dopustila, ufam se, da ispružim ruku s obale i dohvatim ti jedan, ma kako udaljen bio i ma koliko to stajalo: da se utopim u jezeru zbog toga pokušaja, to bi bilo bez žaljenja, sa svrhom: Kraljica srca zaslužuje takvu žrtvu za svoj najomiljeniji nakit, za onih nekoliko svemirskih sekundi, koliko bi ga nosila na prsima.

Izgovaram: cvijeće, bratovština Flore, i smjesta mi bježi mali, trpki osmijeh. Ništa mi na tim imaginarnim šetnjama ne bi dala ubrati: ljubicu, kukurijek, šumaricu, bijelu koprivu, rascvalu grančicu breskve, vrbine mace niti ljeskove rese: sve je pripadalo mjestu gdje je stvoreno, o svemu se malenom i neznatnom brinuo Svevišnji. Digla bi kažiprst u smjeru neba, natuštila obrve i pokretom usana rekla bi: »On nas vidi!« I zaista, to su bila tvoja prava braća, obitelj i prijatelji: u sivim i hladnjikavim sobama Bečkoga zavoda, u školama gdje si se ledila od pogleda učitelja i vršnjaka, u tamnom Belinom atelieru, samo su cvjetovi i sjećanje na njih pomogli da izdržiš, šaljući ti spasonosnu poruku nade: »Bog hrani ljiljane u polju i ptice nebeske... Zar si mislio da će na tebe zaboraviti?«. Govor cvijeća bio je jedini kojim si vrhunski vladala: njegove slogove kistom ispisivala na rub tanjura, lepezu, rub svile. Hoće li ih ikada itko pročitati kako valja, vrednovati, proučiti? Ti si u imenu ponijela tu presjajnu riječ: SLAVA, i ako je ime znak, gloria mundi nije te smjela zaobići ni minutu, ma kako kasno došla.

Znam, draga, znam pouzdano... prestala si vjerovati ne samo u slavu, već i u ime, u postojanje, u smisao disanja i kretanja prema stvarima i ljudima. I bjesovi su prošli, furiozne oluje, i trčanja kroz šumu do iznemoglosti, i traženje odjeka na glas izgovoren iznutra. Odbačen pojas ponovno si pripasala, krila ptičja nikada nisu izrasla do kraja. Je li i glad za ljubavlju iščezla, tko će znati? Ono vučje urlanje

pod mjesečevim ravnodušnim kolutom iznad šume, onaj neudovoljeni »krušni kut« u dnu bića, koji nas ostavlja praznima, ma kakve delicije s trpeze u sebe natrpavali. Jednostavni okus kruha, ljubav tjelesna i duhovna, treperenje u mraku i na svjetlu: kad je tijelo instrument, a glazba odjekuje u porama i koštanoj srži, orgulja, ječi, grgolji, raznosi nas na sitne atome i mami jecaj i suzu, koja vrijedi više od dijamanta. Ako smo zaista upoznali takve suze, krijemo ih u čeličnoj škrinji, neprovaljivoj, čiji smo ključ bacili na dno rijeke. Pred tajnom ljubavi svi smo gluhonijemi, ti koja si vjerovala da se sve može naslikati, ja sa svojom vjerom u iskazivost svega: tu ćemo posljednju tajnu ipak povjeriti tami groba.

I uistinu, dušo nedohvatna, tko sam uopće ja, čija ruka ispisuje pismo? Mladi kosac uhvaćen krejonom u žaru srpnja, lovac nevidljiv u grmlju, vrebajući na tvoje plahe srne, seoski kapelan koji rukom otire čelo, da bi izbrisao sjećanje na skut tvoje oprave, zamakao u pravcu ozaljske škole? Jesam li tvoj brat po čežnji, sestra po sudbini, mladi androgin, kojega si stamenoga i nagoga vidjela stajati u jednom treptaju oka ispod slapa, u valu sunčeve zlatne svjetlosti? Možda samo posuđujem prolaz nekome, tko živi u kružnom vremenu, vraćajući se započetu poslu, a tko ne može otići, prije negoli pismo bude napisano i jedna priča završena?

Ne znam odgovore i spopada me nevoljkost, jedan ukleti stih, već desetljećima ugniježden u mojoj glavi ne da mi zaspati nad već gotovo ispisanim papirom: »Ljubav ne nudi nitko. Ona dođe i kaže: NISAM DOŠLA«. Ponovno gužvam, kidam, poričem sve izrečeno, uvjeravam svoje demone da je s opsesijom gotovo, da se nikada ne sretosmo, sve da je umišljaj, egzaltacija, bolest možda, poricanje očiglednog: »Jer nema mjesta za našu ljubav, niti će ga biti«. Ribnjak je presušen, stari mlin pretvoren u hrpu smrvljene opeke, prozor zarašten u bršljan, kuća srušena. Na zimskom nebu rumeni se disk zalazećega sunca, a zatim pada tama, gluha, neprozirna, neprobojna, u kojoj ništa više ne čujem i ne razaznajem. (Vodo sjećanja, operi me, Sunce, ljubi me još...)

PAUNOVO POSLIJEPODNE

Ja sam djevojčica, mama kaže da je to jakojako dobro. Ona je uvijek željela djevojčicu, voli ružičastu boju, bijele štramplice, lakirane cipele, volane, čipku, ukosnice, lokne. Zato ja nosim suknjice, ne one grozne traperice, i hodam na prstima i imam pletenice do pojasa, plavu kosu, plave mašne, zlatni lančić, prsten, kišobran, malu žensku torbicu; svi me gledaju, mislim zbog toga jer sam lijepa, ljepša od Barbie, i bolje od nje mirišem. Ona je sva od plastike, bljutavo, kao

sažvakana guma za žvakanje, a mene mama kupa, trlja me losionom, i mogu se naprskati njezinim parfemom, koji se zove *Eden,* to znači Raj na engleskom. Idem u peti razred, učim engleski. Učiteljica također nosi hlače, ne izgleda kao žensko, kao moja mama i ja. Nije joj do toga. Ili možda nije ni htjela biti djevojčica? Jel ima nekoga, tko nije htio biti djevojčica, pa mu je za kaznu naraslo *ono* među nogama, i dlake po cijelom tijelu? Fuj, ja ne bih željela dlake, ali bih rado da mi naraste paunov rep iza leđa, i da ga mogu širiti, dok idem na nedjeljnu misu – cijelim putem od kuće do crkve – pa da svima ispadnu oči na pločnik kao špekule, hahaha, to bi baš bila fora! Učili smo to u školi, na folkloru, *Paun pase, trava raste, paaaune moj, paaaune moj! Vidjela sam ja danas pauna, i jučer također, i znam što je to: ni jedna haljina u ormaru ne prelijeva se kao zlatni zeleni plavi krugovi i ono perje na prsima i ona kruna… jel to bila kruna, ili mi se čini da je na glavi nosio nešto, nekakve super špangice… to još moram sutra dobro pogledati, makar zakasnim u školu, kaj me briga, matematiku mrzim, a paun je jakojako prekrasan, i kad bi mu počupala ona velika pera iz repa nitko ne bi mislio da sam to ja, obična curica. Veliki kamen u glavu, to znam, probala sam s kokama, i samo se prekopitne na leđa i pandžice u zrak, skroz su smiješne… Baš bi mogla. Jedva čekam da se sutra probudim da ga vidim, i onaj njegov rep, dok se raširi, joj spava mi se strašno, ko ono… balerinina suknjica, leeeepo. Ajoj.*

Znorel bum ako ovo kreštanje zmesta ne prestane. To mi bu došlo glave, mozak bu mi scurel čez vuha, nemrem to trpeti ni sekunde... Naslušal sam se v Pakracu treskanja i roštanja i rokanja, glaže su curele po meni i žbuka, mort, prašina, sve u maču piču, tam sam se nafčil kleti kak tri kočijaša pijana, ne bum klel ak ostanem živ, tak sem se zarekel, a tak je to v ratu, tako-mako, kaj debneš, to jeb... ma, rekel sem da ne bum klel. Dosta mi je toga pauna, ljudi su nori kaj letve, zakaj si to nabavlaju, nekoji drže pajceke v kadi i kače pod posteljom, bele miše, bolje da imaju brigu na klince, koji se droksaju i fumaju kaj Čifuti, zrital bi ih kak se šika, samo da mi se hoče ziti van z ove bajte. Neče mi se, to je istina. Rajši ležim i bleščim v beli zid, na kojemu je ova fleka od skinute slike. *Tu smo bili ja i moja paunica, je, baš je tak bila lepa, gizdava, imala je joči kak dva bleščeča i drobna draga kamena i takva prsa, napeta, kak paunova sestra.* Ništ joj ne zamerim kaj je otišla, ni ja sebe nemrem trpeti, živčevnjaka, norca, pajaca koj se steplje kak na špagi pod šatrom, živci su mi skroz riknuli, a mislim i kojekaj drugo, makar više ni ne sprobavam, jednostavno to znam i šlus. Nek joj je lepo, kamgod da je otišla, dobra je ona cura, nigdar ju nisam zaslužil. A slika se potrla pak sam ju maknul, da se ne porežem, nema to veze z ljutnjom, ne ljutim se više na nju ni na nikoga drugoga, čak bi i sebi kojekaj mogel oprostiti, kad

sam preživel toga pekla... *Samo se hrustim i kuštrim, pravzaprav, ni toga pauna ne bi mogel sfundati, lepi je kak moja Paula, Pavica, Paunica, nek bu na svetu, samo nek mu nekoga dopelaju, kaj nebu kričal tak strašno, to boli, tolika samoča, samina, kmična crnina, ni jeden živi stvor nesme biti tak sam, Bog je se stvaral poduplano, v paru, plodite se i množite, tak je On zapovedal, samo ja mislim kak od mene nikaj na toj zemlji ne bu ostalo, ni paunovo jajce, ni živo dete, ni jedna koštica v zemlji, koja bi korena pustila...* Znorel bum, znorelbumznorelbum, nek neko za Boga miloga preseče ovo kreštanje, nož pod grlo i šlus, kaj se prenavljate da ne znate kak se to dela, vrag vam mater na trater, vrag vas j... ne, nebum klel, ne bum klel, zginul bum, ne bum klel.

Kad bih mojima u Dalmaciji rekla da paun živi tu, prekoputa, tko bi mi vjerovao? Mi s Mediterana, znali smo što je luksus, gracioznost, ljepota. Palače, balustrade, atriji, vrt u dvorištu, palme i limuni i agave i more. Takt, more ti daje takt. I taktičnost, mi znamo što je to diskrecija, ne virimo u tuđu kužinu i u dvor. Eto, i pauna sam prvo čula, a vidjela tek kad je preskočio ogradu, ogroman, modroplav, i prešao je cestu, korak po korak, kao kakav vikonte, ovi ovdje ni ne znaju što je to. Onako, gospodski, sve su kočnice škripale, nitko se ne usuđuje usred bijela dana pregaziti pauna! Makar, nikad se ne zna. Mučaljivi su ovdje, samo u zemlju gledaju, sjevernjaci. Vino im razveže jezik i onda prostače, to im zaista dobro ide, majstorski. Trpim dok to čujem, čemu sve one godine kod opatica, i djevojačka škola, i fakultet, naročito pak ovo posljednje, kad iz ljubavi zabasaš u seosku kaljužu, i onda četiri desetljeća plešeš po njihovu, oni drukčije ne mogu niti pojmiti, tako to ide... srednji vijek u glavama, pure, race i kokoši, *gospon doktor i gospon velečasni, a gospođa profesorica zadnja rupa na svirali, ko paun među purama*. Jako tužno, znam ja to, učila sam filozofiju, i sociologiju, dabome, možda bi u ovim okolnostima bolje bilo agronomiju, tko će to znati? Još kad bi čovjek imao drskost jednoga pauna, koji je, čujem, sletio susjedu na dimnjak, i gotovo ih pogušio, vatrogasci su ga skidali dolje, prava uzbuna... pa da se stavi iznad svih, iznad javnoga mijenja, ovi ovdje ne znaju precizno što je to, ali jezikom znaju oplesti i porezati, sve do krvi, sarkastični su, eto što je, i skloni svačemu, *prosto se bojim za pauna, ima stvari koje ne slute na dobro, vidjela sam te poglede, opake, ispod obrva, kažu da je cijela duša čovjekova u očima, u pogledu. Ja ne bih mogla nauditi ptici, nečemu tako eteričnomu. Postoji ona slika Gospođe draže pauna, valjda iz renesanse, moram to još provjeriti, negdje u Italiji je to bilo, u lijepo doba, dokolica i sjaj. Govorim đacima, tu nitko ne pojmi tankoćutnost, i gospođe su bile okrutne, malo, iz dosade, tako ih je zaboravilasamtko naslikao, blazirane, porculanske, a paun je živ, optičko središte, predmet obožavanja i slikarske fascinacije. Ja bih pauna sakrila, u volijeru na trijemu, nikoga ne bih puštala u*

dvorište i visoke bih čemprese gustogusto posadila, da ga ne vidi nitko osim mene, nisu zaslužili, okorjeli su kao vojnička čizma, znam ja to, nisam od jučer i imam svoje diplome, uostalom. Reći ću mužu sutra da posadimo čemprese, nikad se ne zna, baš nikad, što sutra nosi čovjeku.

Ne, i definitivno ne! Kao čovjek, i građanin, štoviše, vijećnik, ne mogu to dopustiti! Sutra dajem nadopunu Dnevnoga reda za sjednicu, i paun mora van, tamo gdje mu je mjesto! Ne može jedna obitelj zlostavljati cijeli grad, jest da imamo demokraciju, ali imamo i državu i neka se intervenira, po slovu i po pravilniku, u općem interesu, molim lijepo! Postoji komunalni redar, veterinari, policija. Neka svatko odradi svoj posao. Pauna u zoološki vrt, gospodi susjedima odšteta, i sve ovce na brojku! I meni odšteta, za izgrebeni auto. Sramota jedna. Parkiram u svom dvorištu, sve po propisu, žena i ja smo uredni, mi bi mogli biti za primjer drugima, samo da je nama do toga, kao što nije. Na parkiralištu izvadim špagu iz džepa, izmjerim razmak: uvijek je netko na mom dijelu prostora, svijest ne postoji, kamoli gradske i građanske navike. Španско selo. *A pauna, to znaju nabaviti, dabome. Samo neka se ima nešto egzotično, da si prvi u selu, to im je na pameti. I ja imam araukariju, kod svoje kuće, pa ne govorim nikomu! I pauna sam, dapače, mislio fotografirati, za našu klupsku izložbu, i onda to sranje s autom... Još mi osiguranje ne priznaje, kao, mogla su biti djeca, oni su divlji, to se zna, ali čep od piva je jedno a pandže drugo, sve sam vidio svojim očima i dok sam zgrabio aparat, već je nestao preko ograde, prokletnik, pet dana na moru, punoga pansiona za mene i za ženu otići će na farbanje. Zašto? Jer NETKO mora imati pauna, mora biti iznad građanskoga standarda, što je glupo i nedopustivo! Ako treba, uzet ću stvari u svoje ruke, ne doslovno, ali sutra na sjednici, bit će vraga, ja im to svima obećajem! Ili paun, ili moj mandat, pa da onda vidimo što je glasačka većina i stranačka ravnoteža, tulavci jedni selski, vi i vaše osiguranje!*

Ljubavi, daj me nauči kako se piše pjesma o paunu. *Vidjeh ga jučer, odlazeći na posao. Čista mistika. Savršenstvo u nesavršenu svijetu. Ljepota, nešto osuđeno na propast. Što možeš voljeti samo izdaleka, da ne uprljaš pogledom ili dodirom... I samo snatriti, zatravljeno, onaj svemir, zakotrljane planete po obodnici repa, i njegov hod uz Junonu po nebeskim prostranstvima, tako kočeperan, a tako s razlogom! A kako su ga voljeli ezoterici, i kakva mu sve značenja pridavahu, zavidni tim mnogostrukim očima, što motre lice Svevišnjega i njegov su odraz i*

kreacija... Uranjam žlicu u gusto varivo, snatrim. Stalno mislim o tebi. Fali mi dragost blizine, smijeh, bezbrižnost. Mnogo se hrđe nahvata na čovjeka u malom gradu, mnogo sivila, kao na zemlji duša, nakon Adamova pada. Ustvari, ne mogu dočekati snijeg, da sakrije prljavštinu, izobličenost prizora, na koje nikako da se naviknu oči gladne ljepote. Mirovat ću pod bijelim pokrovom, poput ozime pšenice, a gore će nježno, ne propadajući u nanos, koračati taj paun, ostavljajući svoje šiljate hijeroglife, koji govore o nama, dušama koje su se, srećom, srele u vremenu i blagovale za istim stolom. Dirljivo. Svijet se boji sentimentalnosti, no od ružnoće i prostote ne zazire. Divljačka glazba trešti prostorom restorana, dim se kovitla kao u paklu. Naglasci poremećeni, govor kao kokodakanje. Mnogo masti i mnogo tromosti. Zadriglost i usaljenost. *Zašto su ovamo doveli pauna? Po kazni ili kao opomenu savjesti? Vidjeh otpalo pero. Uzet ću ga krišom, i trčati po livadi u krug, zazivajući kišu. Molitva za plodnost neće uspjeti bez paunove pomoći. Mi to znamo, zar ne?* Mašem rukom, privlačeći konobarovu pažnju. Platiti, što prije van iz ovog paklenskog vonja! Čovjek prilazi stolu. Pretvaram se da ga ne vidim, kopam po novčaniku...

– Gospa, jel znate da su fčera prigutili pauna? Je, onoga Vašega, domačega, kaj je kreštal od ranja do večeri! Aaaa, što bi znal ko je, neko jeje, sam si ni mogel perje spukati ni vrata zaokrenuti! Je, čujte, nemre to vsako zdržati, znate kak je! Ljudi hočeju mira, pak ga ni poradi mesa zatamanil, veliju da je to žilavo, ni za jesti, to vam je samo onak: zvuna gladac, znutra jarac, nikakve hasne od pauna! Kam se žurite, ne bute nikaj spili? Kak ste Vi nekak jako osetljivi, bokibogme! Em, to Vam zide na sejeno: vmrti se mora, na bežeč ili pak na polefko, kak je komu graj opal, kaj ni tak? Živeli sto let, a onda nek vmerne što hoče, bokibogme! Kaj ni tak?

TRI PRIČE*

Ana Horvat

FOTOALBUMI

Gotovo sve moje slike iz ranijeg djetinjstva fotografirali su, sukcesivno, mamini hofiranti kojima me na spojeve, radi alibija, često vodila sa sobom, a oni su joj se slikajući mene ulizivali ne bi li im mamica ubrzano i s većom radošću – dala. Njih trojica su mi bili važni. Mamica je bila mlada i nestašna, a mnogo stariji, bolesni tatek za nju nezainteresiran. Žustro fotografiranje mene od strane maminih dečki tek odrastajući sam počela shvaćati. U prvoj fazi sam bila uvjerena da sam lijepa i zanimljiva curica. Bilo je tih fotografija nalik na portrete *en face* i iz profila, u igri u pješčaniku ili na savskom kupalištu (u badekostimu s nepotrebnim grudnjakom), u šetnji Maksimirom, u baletnim pozama, kostimiranih iz razdoblja statiranja u HNK-u (čak i sa žutim perikama), sa životinjama (psima, mačkama, kozlićem i kunićem, uz kaveze s lavovima i majmunima u Zoološkom vrtu...), na moru i livadama itd., itd. Fotografiranje je, čini se, krajem 40-ih i početkom 50-ih 20. stoljeća bilo *in*. Onaj tko si je mogao priuštiti kupnju fotoaparata djelovao je svjetski! Mamini lukavi dečki su za predigru na brzak okidali po meni – fotoaparatom. Mamici je, budući da sam bila njezina kreacija, bilo drago i često je hihotala od miline kad su joj hofiranti na spojeve donosili svežnjeve mojih fotografija od prošlih sastanaka. Sebe nije dala slikati, ne znam radi čega, možda se, ipak, plašila da će ju muž upitati tko ju je to slikao, a što će joj fotografije koje će morati skrivati. Tatek za fotografiranu mene nije pitao ili se ja ne sjećam da ga je zanimalo.

---

* Iz zbirke *Lovor višnja i druge novelete.*

Fotkanje mene prošlo je kao normalno: neki prolaznik, prijatelj, susjed, ljubitelj dječice vidio je i uzeo si za trennig-fotomodel slatku djevojčicu Jasnicu! Pa, da, tako je to, zasigurno, ona objasnila mužu, ako je uopće i trebalo.

Prije nego što je postala nasmiješena i servilna sekretarica direktora jednog poznatog i još uvijek postojećeg zagrebačkog uvozno-izvoznog poduzeća, moja mlađahna i vrlo lijepa mamica je radila kao blagajnica u klaonici u Heinzelovoj ulici. Što sam bivala starija, sve sam joj više zamjeravala takvo radno mjesto. Često je znala vremenski smještati događaje apostrofirajući: *Bilo je to dok sam još radila u klaonici*. Ja sam odmah zamišljala njezine okrvavljene ruke. Ni danas ne mogu shvatiti, iako znam da je bila po prirodi površna osoba i emocionalno nezrela do smrti, kako je mogla gledati ljupku i prestravljenu (oni uvijek znaju da će se dogoditi nešto stravično) telad, pajceke, janjce itd. kada ih uzgajivači dovode na klanje i ljubazno gazdama naplaćivati uslugu klanja, deranja kože i tzv. njihovu čistu, zaklanu kilažu. I danas joj, a već je odavno mrtva, zamjeram što je nekoliko godina veselo radila na takvom jezivom radnom mjestu i ostala sasvim neopterećena tim strahotama koje je svakodnevno osam sati slušala i gledala, zapravo u njima sudjelovala. Njezini fotohofiranti, osim prvoga, čini mi se da datiraju iz vremena koje sam nazivala *sekretarica generalnog direktora*. Klaonica je bila prije one druge dvojice kojih se sjećam i imam ih »dokumentirane«.

Moj prvi fotograf bio je inženjer elektrotehnike, šef rasvjete u *Hrvatskom narodnom kazalištu*. Stari dečko onižega rasta i s brčićima. Kad ih iz današnje perspektive gledam, njegove su fotografije nekako najnježnije. I najrazigranije, bile u kostimima ili ne. Čini mi se da me je volio. I ja sam njega voljela i veselo sam mu pozirala. Uživala sam poslije, kad ih je sam napravio u svojoj kućnoj mračnoj komorici, gledajući njegove još vlažne slike. On mi je, uz Anu Roje čija sam bila učenica, lukavac jedan, namještao uglavnom statirajuće ulogice u predstavama, one u kojima je trebalo djece na pozornici, rasplesane ili samo mirno stojeće-sjedeće. Dok sam ja na pozornici statirala glumeći, recimo, maloga Pinkertona u *Madam Butterfly* (i uvijek cmizdrila kod završne arije moje kazališne mame radi rastanka sa svojim »tatom« Pinkertonom), on je jednom rukom, valjda, upravljao gumbima za reflektore, a drugom pipkao moju mamicu koja je s njim bila iza pozornice, dakle u mojoj blizini kao što bi to činila svaka brižna majka! Mislim da za nešto poduzetnije za vrijeme predstave nije bilo dovoljno vremena, iako bi se skrovitoga mjesta između kulisa – našlo. Sa šefom rasvjete mamica je imala za muža izvrstan alibi za večernje izlaske, a ja mnoge kostimirane fotografije i zauvijek spremljeni čarobni miris kazališta u nosnicama. Te fotografije, iako crnobijele i malo starinski kadrirane, i danas su još vrlo zanimljive i djeluju moderno. Na svima sam obilno i kojekako našminkana. Za nastupanje u predstavama HNK-a dobivala sam i honorarčić. Na to je mamica bila vrlo ponosna, no pred tatom je

tajila da moju kazališnu lovu uzima sebi za frizera i kozmetičarku. Za siromašno poslijeratno vrijeme bila je, zahvaljujući meni, vrlo njegovana i uvijek, kako se to u Zagrebu kazalo, *zrihtana* gospođa. To joj je davalo zamaha za nove avanture.

Nakon kazališnog rasvjetitelja, naslikavao me je mornar, navodno oficir iz Boke kotorske koji je poslovno često dolazio u Zagreb. Katkad u uniformi. Izgledao mi je kao da je ispao iz kazališne predstave, recimo *Male Floramy*. Bio je visok i vrlo zgodan plavooki Crnogorac. Toga se sjećam jer ga je mama zvala Crni i objasnila mi je da mu je, unatoč plavim rudlekima, dala taj nadimak zato jer je iz Crne Gore. Na njegove fotografije morala sam malo dulje čekati (da opet službeno dođe u Zagreb), ali i on me je obilno slikao, doduše pretežno s mamicom koja je dominirala kadrom. Ne znam je li imao u Kotoru ženicu i dječicu, no sa mnom baš nije bio impresioniran. Bio je ljubazan, ali distanciran i tretirao me je više kao nužno zlo-prirepak što se na slikama može i vidjeti, tj. osjetiti. Slikao me je i u morskome ljetnom krajoliku pokraj velikoga broda.To je, najverojatnije, bio brod na kojemu je on plovio, a ja sam na trup oslonjena rukom, samo što ne padam u more. Imam na sebi preveliku mornarsku majicu, bijelu suknjicu i preveliku mornarsku kapu. Grozno. Na jednoj i salutiram. Sjedila sam često na tim morskim slikama prekriženih nogu na onome velikom kamenu za koji se vežu plovila. Crni me je slikao i pokraj nekakvog gumenog čamca do koljena stojeću u vodi u jednodijelnom, prevelikom, šarenom badekostimu pokraj šljunčane plaže iza mojih leđa. Ta morska serija fotografija govori o tome da sam mamici poslužila kao alibi da me, kao, vodi s prijateljicom Nenom na more, a zapravo... Da, ima na nekim slikama uz mamu i mene i te prijateljice koja mi je ubrzo, nakon ljetovanja, nestala iz vidokruga. Nešto se između nje i mame poremetilo, tko bi znao što, možda se upucavala Crnome. Nena, izblajhana plavuša, koja je na moru postala bjeluša, ostala je zabilježena samo na fotografijama kao neki morski duh. Pomišljala sam da je od silnog superoksida koji je lijevala na svoju prirodno crnu kosu, oćelavila pa se nakon povratka u Zagreb skrivala u stanu ili je nosila marame na glavi pa je više nisam mogla prepoznati. Mamica je smrknuto rekla da nije o tome riječ.

Treći moj fotograf bio je direktor velikog i moćnog poduzeća iz Siska. Oženjen i bahat. Mamica ga je upecala radeći kao sekretarica i vrlo mu se sviđala, bio je lud za njom. On me mučio da se uvijek moram slikati uz nešto, naslonjena pokraj nečega, recimo: stabla, klupe, stola, plakata, kuće... Bio je strašno dosadan i stalno me nečemu učio, a mami je redovito na spojeve donosio darove. Cvijeće, bombonijere, donje rublje i parfeme. S parfemima i donjim rubljem je još išlo kako-tako jer stanu u torbicu, ali buketi cvijeća i velike bombonijere su nam pri povratku kući uvijek predstavljale problem i kod mene izazivale grizodušje. Naime, mama te bukete i bombonijere nije smjela donositi kući, postalo bi sumnjivo. Katkad je neke i odnijela doma ispričavši tati priču kako joj ih je dao u uredu poslovni

partner njezinog direktora, no ta priča nije mogla dugo držati vodu, naročito ne kod večernjih sastanaka s tim dosadnim direktorom-ljubavnikom, pa smo nakon takvih spojeva (uvijek sam strahovala da će me tata pitati o kakvom se filmu, koji sam s mamom ko bajage išla gledati, radi) idući prema doma te zamamne bukete bacale u ulične košare za smeće, a iz bombonijera smo na silu, koliko god smo stigle i mogle, proždirale najljepše bombone nakon čega smo kutije s ostatkom slatkiša također bacale u kante za smeće ili ostavljale na klupama u parku. Jedanputa je golemu bombonijeru dobila u Jurišićevoj jedna prosjakinja koja je sjedila na pločniku s djetetom u naručju. Mama je dodala i kombine koji joj se nije svidio. Valjda Ciganka nije tako malo djetešce hranila čokoladom i umatala u najlonski kombine!?

Fotografije koje je provincijski direktor radio, u pravilu, zauzimaju u mojim albumima svaka skoro pa cijelu jednu stranicu. Uvijek je dao napraviti fotografije u velikom formatu – nek se vidi raskoš! Te su slike doma, najprije, bile skrivane. Ugurane u presavinute stare novine u WC-u ili ispod kutije s escajgom u kuhinjskoj ladici. Nije mi bilo jasno radi čega. Tata je, izgleda, sumnjao, imao nešto protiv tog gospodina ili velikog formata fotografija? Nešto mu je, svakako, bilo neprihvatljivo jer se mama (inače hrabrija) vrlo trudila da je tata ne uhvati u petljanju s tim direktorom. Na fotografije formata razglednice i one još manje – tatek nije šizio. Kasnije su i te plakat-fotografije ubačene u fotoalbume. Na tzv. *direktorskim fotografijama* najmanje se sebi sviđam. Ne zato što sam na nekima bez prednjih zubića, već iz razloga što se na svima odurno, nadureno držim. Nisam voljela da me direktor slika, makar mi je kupovao sladolede i nažderavala sam se, silom prilika, njegovih bombona i namirisavala se njegovim inozemnim parfemima i kolonjskim vodama. Mrzila sam se slikati *uz nešto* po njegovom izboru i nalogu, a uvijek me je, zdvojnu, baš tako glupo namještao. Osim toga, morala sam gledati u njegov veličanstveni, skupi i komplicirani fotoaparat dok ga je pripremao za slikanje i to, inzistirao je, ravno u objektiv. *Ne treptati!* Slikao bi uvijek vrlo smrknut i koncentriran, sav bi se od važnosti napuhnuo dok je to radio. Na njegovim slikama, valjda, iz navedenih razloga izgledam mrko i ljutito, jer sam takva doista i bila unatoč mamičinom hihotavom kroćenju i animiranju. Išao mi je prestrašno na živce. Još uvijek mi, nakon 60 godina – ide!Takvo što prethodna dvojica mojih djetinjih fotografa nisu nikada tražila od mene, fotografirali su me ležerno i kao usput, a rezultat je bio znatno bolji.

Ne znam što se dogodilo nakon te trojice. Fototragova mojega ranog djetinjstva od strane ostalih, kasnijih mamičinih ljubavnika jednostavno – nema. A bilo ih je, mislim na, pristojno rečeno, obožavatelje. No, njihovih fotootisaka nema u tako raskošnim količinama. Čini se da su bili siromašni. Ima u mojim albumima raznih drugih fotografija: iz škole, s obiteljskih izleta, proslava rođendana itd., ali

uliličkih, alibi-slika mene kao mamine djevojčice-pratiteljice u svim pozama – više nema. Nema više namještenih ili spontanih zauvijek zabilježenih trenutaka iz mojega ranijeg djetinjstva. Šteta, makar pomišljam kako će, ionako, sve te moje dječje fotografije, zajedno s desetak albuma u kojima su kronološki poslagane, završiti u smeću. Mojoj kćeri, a osobito unucima one neće ništa značiti, osim starih kartončića u debelim albumima koji u ladicama i na policama oduzimaju mjesto nečemu drugome, njima važnome. Možda će neke od njih i izdvojiti, a većini crno (bez bijeloga!) se piše! Ne bunim se, to mi je poznato. I sve ljubavi, s vremenom, završavaju jednako kao i stare fotografije: prekrivene prašinom u podrumu, na tavanu ili, najčešće, u pepeljarama ili smeću. I nitko za njima ne zažali. Ni za mojim fotografijama neće tugovati čak ni njihovi autori, odavno pokopani negdje na Mirogoju, Miroševcu ili pokraj crkvice uz more. One su opravdale, odradile svoju namjenu. A mene koja bih za njima kao za mladošću čeznula – neće biti.

Slike šefa rasvjete HNK-a, osobito neke koje ću označiti, molim moje nasljednike da budu pošteđene uobičajnog tretmana starih fotografija pokojnika. Znam točno zašto ih posthumno želim spasiti, u cilju čega. Nostalgije radi, eto, jer su bile zametak, putokaz mojih kasnijih usmjerenja i svjetonazora temeljenih na vrijednosti – trenutka. Njegove fotografije na kojima se doimam radosnom podosta su me iskadrirale za budućnost, naučile me prepuštanju Kairosu – bogu sretnog trenutka. Od malena sam, u kazalištu gdje su snimljene, kratkim postupkom spoznala da je život opsjena na koju ne možemo utjecati, osrednja kazališna predstava, i tako sam ga odživjela. Kasnije sam još shvatila da je poezija, koju sam oduvijek voljela čitati i pisati, nalik na fotografiju odnosno da je svaka pjesma jedan *klik*, jedan spašeni, neponovljivi, utješiteljski, sretni trenutak.

ŠTO MI GOVORI TVOJE OSTARJELO LICE?

O smrti, o vlastitoj smrti, ponajprije. O smrti koja će i tebe dohvatiti (što je nepravednije), a nismo se upoznali, tek ovlaš smo se dva puta, nakratko, ugledali. Slatke li platonske izmišljotine! Ti me se, možda, i ne sjećaš! Ma, naravno da je sve to staračka tlapnja, opsjena, slatka slutnja nemogućnosti ostvarenja bilo čega, zavaravanje samoće. Tvoja titrava fotografija s interneta gleda u mene metalnomodrim očima. Neumišljeno zamišljena. Izvan svega, ali ipak izazivačka (kao da namiguješ malo desnim okom!) i pomalo svjetoprijekorna. Lako je dohvatljiva u ranim jutarnjim satima uz kavu i noću uz nesanicu s *Praxitenima*. Tvoje se lice ne smiješi, no nije ni mrko. S tom nekom čudnom grimasom zaustavljenom

fotoaparatom prepustilo se vremenu, odustalo je. Pošećereno je na jagodicama morskim pijeskom, promreženo sivim čipkastim uzorkom algi oko očiju. Između obrva ima dvije jednake bore: desnu dublju, a lijevu dosta pliću. Čelo je duboko i prevodoravno, izborano, nalik na suha, presunčana čela starih mornara. Kako je dobro u mračnoj sobi na brijegu ljubavno razmišljati o nekome nepoznatom! I pisuckati! Možeš sve! Sve su opcije dohvatljive i dobre. Nema pogrešaka, nema straha, nema smrtonosnog sutra. Nitko za to ne zna, a ti me, oko moje mudro-modro, ne možeš povrijediti – čak niti ispod oka pogledati preko naočala – jer si fotografija!

Iako sam »iskopala« i tvoje još neoronulo lice na internetu, draže mi je ovo sadašnje. Pitomije je, kao da mi se malčice predaje iz umora, makar... Iz njega se može gatati kao iz dlana. Govorljivije je i nekako mi lakše pripada. Kad ugasim kompjutor, nedostaje mi tvoje nedotaknuto, duboko, ostarjelo lice, ono na kojem tvoja žena već odavno ne zamjećuje stepenice propadanja. Ponovno palim stroj, nalazim tvoje sadašnje lice i pomilujem ga po obrazu dugim, blagim pogledom, a ono mi se stidljivo nasmiješi samo jednim kutom usana. Rekla bih da si stidljiv, ali izdaju te usne. Sada već starošću ispražnjene, ovješene. Donja živi još s nagovještajem nekadašnje nabubrenosti. Još su lijepe te usne s kojih odlijeću i lijepe riječi. Moliš li se? Kakav si bio ljubavnik? Tih i suspregnut, je l' da? A možda bih se i začudila kad bi mi neka od tvojih dama ispričala detalje! Erotika je nepredvidljivi, opasni zdenac, crni, dokraja nikad istraženi, bez dna. Gotovo sam sigurna da bi me u mladosti, nakon kraće strastvene veze koju lako mogu zamisliti, ostavio toliko umiljato i kulturno, da bi mi gotovo bilo žao da se rastanak nije i ranije dogodio ili da sam propustila tu sekvencu. Zajedno bismo strahovali da naši supružnici ne doznaju za naš preljub, a osobito bili zdvojni znajući koliko bi tvoja žena, kad bi saznala, mogla patiti. Lijepo rastajanje je posebno umijeće, gotovo zanat koji su često dobro ispekli, rođenjem stekli – Dalmatinci.

Obrve ti starenjem postaju sve čupavije i sasvim su izbijeljene, nalikuju na pivsku pjenu. Znam da vi s mora više volite kad se napiše da je nešto bijelo kao morska pjena. Ispravljam u nastavku: trepavice su ti bijele kao kreste valova za južnoga vjetra. Priča se da ljetuješ na otoku. To je nemudro jer ondje ne možeš ni samom sebi, a kamo li moru u tebi umaknuti. Na moru jasnije vidiš cijeli svoj, plutajući i potopljeni, život. Što si sada govoriš i pišeš na tom otoku? Za čime, šutke, žališ bjelokos na modrim pozadinama? Bi li me kao milosnicu izjutra zagrlio u hladovini terase, onakvu kakva sam zabilježena na fotografijama od prije 30 godina, bi li? Bi li mi napisao pjesmu? Otpjevao, odsvirao pjesmu? Zaplesao sa mnom tango, makar kružno unutar lubanje? Možda bi, uz malo nagovaranja, pristao otići sa mnom na Madagaskar pogledati još neizumrle baobabe i trnovite šume, čuditi se fosilima jaja izumrle goleme ptice-slonovke i veseliti se desecima

vrsta dražesnih lemura dok još nisu nestali zbog sječe šuma? Tko zna jesam li bila tvoj tip žene, a ti moj muškarac za rasplod? Bože, kako mogu kao starica tako pojednostavljivati, biti tako besramno zaljubljena u neznančevo internetsko lice, bez pripadajućeg tijela koje me, nevidljivo, na svim jezicima svijeta izaziva i zove. Nešto bi ti se, sigurna sam, tada vrlo svidjelo kod mene – to su moje bivše kretnje plesačice. Ma, ne, ništa od toga, ne dolikuje starcima to činiti ni unutar glave! Oni smiju samo disati i čekati.

Čelo ti je kao snježni gorski prijevoj po kojemu su skijaši utisnuli pruge, a uši poput školjki priljubljenih stijeni. Ne bih te voljela tako dugo gledati da imaš klempave uši, bilo bi to uvredljivo za tvoje suho, prodorno, asketsko lice koje je, po crtama sudeći, neosjetljivo na humor. Unatoč splitskoj predispoziciji! Šteta.

Kad sam loše volje, čini mi se da izražaj tvojega ostarjelog lica prikriva neko zlo, pakost koju koža nije uspjela zauzdati, ali taj predosjećaj nestane kada mi se poboljša raspoloženje. Zasigurno – griješim iz subjektivne projekcije!

Rado bih znala kako se nosi tvoje zaključano, intelektualno lice s majstorima kada te izvaraju za materijal, loše naprave posao ili ne dođu u obećano vrijeme. Mijenja li se ono u ljutnji i ogorčenosti, prati li tvoje lice izražajem takva tvoja izvannirvanska duševna stanja? Raspolažeš li barem s tri lica: svakodnevnim, umjetničkim i licem akademika? Jesi li u mladosti nosio i lice ljubavnika? Ili oduvijek navlačiš samo ovo jedno dominikansko, aseksualno, meni tako drago s fotografije na internetu?

O tvome nosu ništa izvjesno ne znam. Kad sam te vidjela uživo, izgledao mi je ravan i nevelik, nekako – taman kakav ti licu pristaje. Radi li se o optimizmu sjećanja? Ne mogu provjeriti, jer sve tvoje meni dostupne fotografije na internetu snimljene su *en face*. Neka ostane ta nesigurnost, glavno da ti uši nisu neprimjerene fizinomiji. To bi sve upropastilo!

Ušla sam ti u lice kroz nosnice koje kao da frkću s ekrana na gledatelja. Mene nisu prestrašile jer, možda znaš, drage su mi životinje pa i ždrijepci, a ono što se voli ne može ulijevati strah. Čega li sve ima u tvojoj glavi! Kakav topot! Kakva golema prašnjava, razbacana arhiva osuđena na propast! Koliko stalagmita i stalaktita od suza! Kovitlaca nenapisanih tekstova! Mrakova i magluština! Mrkih, cvilećih pasa i lastavica! Napokon razumijem, nije čudno, sada ti ne zamjeram na pretežno mrzovoljnoj i tvrdoj odmaknutosti od života i, najčešće, zatvorenim vratima lica. Shvaćam radi čega se ograđuješ od gledateljstva kulisama s vatrorigajućim zmajevima iz spilja na nedohvatnim liticama. Čuvaš svoje blago!

Ovo što ti pišem zapravo je trubadurska proza iz 21. stoljeća koja govori o mojem kukavičkom viteštvu i seoskoj ljubavi prema fotografijama. Pričica koju dovršavam moja je lascivna i satirična govornopjesnička fikcija koja će se utrnuti smrću jednoga od nas dvoje. Još, da ne zaboravim, slušah te na radiju ovih dana

i ograničena, stjerana u zvučni kut nedostatkom vizualnog doživljavanja tvojega lica, odjednom sam čula, u tvome nauho smirenom glasu, nešto gusarskog, istraživačkog, astronautskog, alpinističkog, lovačkog... Mislim da za ovoga nećemo stići, no u onome drugome životu, molim te šapni mi bilo što u tom pustolovnom molu!

Tvoje mi ostarjelo lice s pravom ponekad strogo govori da se trebam otrijezniti, sabrati i prestati. Ljuti se ono na mene iz dvorca sa sedefastim jezerom u pozadini što ga virtualnokvazivoajerski analiziram bez dopuštenja. Tada, kao da sam uhvaćena u krađi, očekujem kaznu. Dopusti mi, daj mi neki znak, da ti smijem promatrati fotografije koliko god to bilo apsurdno! I, završno, htjela bih da znaš: na jednoj novijoj fotografiji vidi ti se dugoprsti, pijanistički dlan s kojega su na papir dolepršale tisuće plavih, mudrih i lomnih stihova. Taj dlan stavljam ispod obraza kad želim brzo i nadahnuto usnuti. Dopustio ti ili ne!

PRATETE

Nisam baš posve sigurna jesu li mi sestre moje bake – pratete. Ili se taj stupanj/koljeno srodstva, možda, nekako drukčije pravilno zove?! Ja sam ih, prolazeći svakoga dana u više navrata pokraj njihove uokvirene fotografije snimljene 1911., vjerojatno u Klanjcu (Hrvatsko zagorje), oduvijek tako zvala. Tako sam ih u prolazu i pozdravljalja: *Bok ,baka i pratete!* odnosno tako im se obraćala kad sam s njihovog pozlaćenog, izrezbarenog okvira i stakla brisala prašinu. Bile su svečano obučene, mlade, ozbiljne, nalik jedna na drugu i dostojanstveno su pozirale fotografu koji se nije nigdje na slici potpisao, tj. lupio svoj štambilj kako se to početkom 20. stoljeća radilo.

Dvije su pratete bile debeljuškaste, dok su četiri bile vitke i vrlo utegnute u strukovima. Kompozicija slike je bila: mršave pa jedna debela i tako redom. Čini mi se da su sve imale steznike. Nije mi poznato jesu li se zbog njih rušile u nesvijest po vrućinama ili poslije preobilnog ručka. Tko li im je svakoga jutra žnirao te steznike? Vjerojatno sluškinje jer su bile kćeri bogatog vlasnika kožare u Klanjcu. Živjele su na velikom imanju u čijem je središtu bila kućerina na brežuljku koja je podosta nalikovala na dvorčić. Oduvijek su bogataši, osobito skorojevići, voljeli imati kuće poput dvorčića, to je konstanta.

Pratete, uz ostale moje pokojne pretke, izložene su uokvirene na zidu moje gostinske sobe. Njihova fotografija je smeđebijela, oštra i po starinski izrežirana/inscenirana. Na njoj je: moja baka stojeća prva slijeva, a četiri je prateta stojećih

uz nju, dok jedna sjedi ispod tog stojećeg reda. Nedostaje na fotografiji, tko zna zbog čega, samo prateta Marica. Sjedeći je na fotografiji i jedan jedini pratetak, njihov brat, sasvim izgubljenog izražaja na brkatom licu, smješten u desnom, donjem kutu fotografije. Jadan. Nije mu bilo lako. Sve su mu sestre, misleći si u potaji svoje, zasigurno, glumile kako je glavni, predivan i prepametan. Ulizivale su mu se radi roditelja koji su ga obožavali kao jedva dočekanog mužjačića, gotovo kao obiteljsko čudo. A što bi drugo!

Vrlo sam ponosna na sebe što sam vidovita još od mladosti. Nečim gonjena skupljala sam (katkad više otimala!) od začuđenih tate, mame i strica Branka stare obiteljske fotografije pretežno već tada mrtvih predaka. Pokupila sam od njih i sve obiteljske osmrtnice. Oduzela sam im to za mene zanimljivo blago, plašeći se da će, ako to ne učinim, sve završiti u smeću jer su se i mama i tata i stric Branko nakon razvoda ponovno vjenčali i sve bivše je, pa makar bilo i u najužem krvnom srodstvu s njima, izgubilo na važnosti i bilo potrpano na dno donjih ladica ormara u koje se rijetko zalazi. Pred njima su bili novi životi s novim, važnijim precima njihovih novih, ljubljenijih bračnih partnera.

Čini se da sam oduvijek pomalo bolesna od poriva da nešto spašavam od smrti, nesreće itd., pa tako i davno pokojne pratete koje nikada nisam upoznala, a čiju sam fotografiju spasila od – zaborava. Doduše, kome to treba, pomislili ste, pa naravno da treba samo – meni! A možda je baki i pratetama, tamo negdje gdje prebivaju, drago što ih gledam i o njima pišem.

Prva slijeva u gornjem redu na fotografiji stoji moja baka Stanislava, jedna od sedam sestara Horvatin. Do nje je prateta Julka, pa u istome redu još i pratete Filomena, Olga i Pepica, a u donjem redu sjede Katica i Slavko Horvatin. Ovo dvoje potonjih sjede u polufoteljama s obilno izrezbarenim naslonima za leđa i ruke.

Nasreću, moj je tatek je osnovne podatke o uslikanima 1911. godine napisao svojim čudnim, sitnim, okruglastim rukopisom na poleđini fotografije. Inače, tko bi to sve rekonstruirao iz osmrtnica. Bilo bi mi nemoguće spojiti podatke o pogrebima i ožalošćenoj rodbini sa fizionomijama pokojnica na slici.

Moja se baka na toj lijepoj, velikoj fotografiji malčice naslanja desnom rukom na bijeli secesijski stolić koji ima bočni ukras u obliku rastvorene lepeze s cvijećem i nekim šumarkom u pozadini. Baka **Stanislava** mirnog, ozbiljnog, uskog lica s podignutom dugom kosom u oblu frizuru uokolo glave na vrhu koje je naborana široka ukrasna vrpca, poslušno gleda ravno u objektiv. Odjevena je u dugačku, tamnu, strukiranu haljinu uzdignutog ovratnika i uskih tričetvrt rukava, koja se od ramena do na slici nevidljivog kraja donjeg dijela okomito, sa strane kopča (malo udesno od bakine desne dojke s kojom, kao ni s onom lijevom, nije dojila svoje sinove, tata mi je pričao da je za svu trojicu imala dojilje!). Oko vrata, pa sve do

ispod pupka, visi joj dvostruka, tamna ogrlica od perla. Jantarska, možda? Sve u svemu izgleda dosta ekscentrično.

Julka ima bijelu bluzu stisnutu kragnom oko vrata i s bijelim, čipkastim plastronom do struka, te tamnu dugačku suknju. Usta su joj napućena kao da očekuje poljubac od snimatelja. Frizura joj je nalik na bakinu, ali nema ukrasnu vrpcu na vrhu. I Stanislava i Julka su vitke, imaju slične naušnice i djeluju vrlo, doduše suzdržano, koketno.

U središtu kadra stoji masivna prateta **Filomena**. Ona je, izgleda, bila i najviša. Frizura joj je podignuta, ali sa stazom na sredini i malo valovita postrance. Prirodno ili ne – ne bih znala. Filomena ima tamnu isfaldanu bluzu sa svijetlim, plisiranim plastronom učvršćenim četvrtasim brošem ispod ovratnika. Podbradak joj je zaobljen, čak malo i obješen. Suknja joj je dugačka, valovita i tamna, a pogled mrk i ratoboran. Ima nekakav borbeni *gard* na slici, što je fotografu promaknulo!

Prateta **Olga** naslonila se lijevom rukom na naslonjač brata Slavka pa je uslikana iz poluprofila. Ima krasnu, starinsku podignutu frizuru poput Stanislave i Julke i tamnu bluzu na kojoj su oko kragne nešto svjetlijim, svilenim koncem izvezene kao zrake sunca. Vidi ih se pet, koje su uz ovratnik šire nego na raspršenim krajevima. Olga gleda strogosmireno, malo su joj spušteni krajevi usnana i ostavlja dojam osobe kojoj se nije dalo pozirati. Njezinu kći, također po imenu Olga, oženio je Stanislavin sin Branko. Dakle, bio je to brak bratića i sestrične u kojem se rodio sin Ranko, moj jedini, već pokojni bratić. Tata mi je pričao da su djeca svih mojih prateta i, naravno, sva tri sina moje bake Stanislave, godinama ljeta provodili zajedno na ladanju u djedovoj i bakinoj kući u Klanjcu: Tata se zagonetno smješkao kad je to pričao i, kao usput, rekao mi da je i on bio zaljubljen u jednu sestričnu koja se zvala Ljubica, zaboravila sam od koje je pratete ona bila kći. Bilo je još takvih ljubavnih priča začetih za ljetnih, zagorskih noći, i čini se, još djece rođene iz tih ladanjskih ljubavi bratića i sestrični. O tome se u očevoj obitelji, s naznakama negodovanja, šutjelo.

Zadnja je s desne strane foto-stajčica prateta **Pepica**. Ona je poprilično kao od brda odvaljene figure, ima podignutu kosu s razdjeljkom po strani i nekoliko velni na lijevoj, dužoj strani frizure koja joj malo pada na obraz. Čini mi se da oko vrata ima kratku bisernu ogrlicu koja joj se tek malo nazire ispod raskošnog podbratka. Haljina joj je tamna, crna ili mrkosmeđa, što je u redu za debeljuce, i kopča se po sredini preko glancastog umetka s geometrijskim uzorkom cvijeća, a na lijevom dijelu poprsja prednjica ima pet ukrasnih okomitih faldi. Zanimljivo. Obiteljska šnajderica se dobrano namučila s tom haljinom! U ruci, kojom se ležerno naslanja na bratov naslonjač, drži izvezeni bijeli rupčić. Zasigurno je bio i naparfimiran. Ah! Kome li će ga debeljuca, kao slučajno, baciti pred noge da joj ga podigne?!

Katica smireno, nalik na učiteljicu-usidjelicu, sjedi uz brata s jednom rukom na cifrastom rezbarenom naslonu za ruke koji završava drvenom glavom divlje svinje. Baš čudan stolarski ukras! Možda je autor rezbarija na fotelji bio lovac. Tamna, čipkasta haljina utegnuta je Katici pojasom s metalnom ukrasnom kopčom u kojoj se presijavaju neke sedefaste intarzije. Njezina kosa također je malo podignuta u široku pundžu, s niskim razdjeljkom s desne strane, vrlo je valovita, što ide u finale na čelu s velikom, dominantnom velnom. Na ruci koju drži u krilu ima prsten s povećim okom. I druge pratete imaju prestenje na rukama, ali s nešto manjim dragim kamenjem. Katica je i po tome izdvojena od ostalih sestara, ne samo time što jedina uz brata sjedi u prvome redu.

Slavko, o Bože moj, Slavka su namjestili da sjedi s obje ruke u krilu kao da čuva svoje »blago« očekujući udarac iz jedanaesterca! Odjeven je u tamni, dugački sako s prslukom, ima zagasitu leptir-mašnu i bijelu košulju. Malo je nalakćen desnom rukom, proćelav i s golemim brkovima frkanim prema gore *a la* Salvador Dali. S obje strane ispred njegovih lakata sjaje se grudi izrezbarenih, nagih, ženskih, lakiranih poprsja kojima završavaju nasloni njegove polufotelje. Katici je fotograf namijenio divlje svinje, a Slavku gole ženske, što je u redu!!!

Baka Stanislava je umrla dok sam još bila vrlo mala, a pratete nikad nisam upoznala. Neke su umrle i prije mojega rođenja. Imam samo smeđu, nestvarnu fotografiju tih žena-rođakinja, sestara moje bake, koje su imale muževe, djecu, unučad, praunučad koju također ne poznajem i ne znam je li netko od njih još na ovome svijetu. Valjda – jest.Tko zna gdje su i kako živjele moje pratete, gdje preminule i pokopane?

Iznad pratetinih glava na fotografiji se vidi naslikano, vjerojatno na kartonu, nebo s bijelim, nestašnim oblačićima. Lijepo odjevene, počešljane i urešene, izgledaju kao da žive u nekome buržujskom, rajskome salonu i samo su načas zastale pred objektivom svetoga Petra da budu ovjekovječene. Nakon toga nastavit će uz čaj ili malinovac igrati šah, preferans, kanastu ili bacati pasijans.

Nadam se da su doista na takvome nebeskom mjestu i završile prije nego što su im lica s fotografije postala prah, onaj iz kojega smo, navodno, i nastali – kao što na sprovodima svećenici vole napomenuti.

TEMPUS FUGIT

Biserka Goleš Glasnović

Pet godina u sanatoriju u Bavarskoj. Majka joj je mogla platiti jer je i u zrelim godinama bila vrsna pijanistica. Sterilno i bijelo poput onostranog, jedina živa bijaše psihijatrica, doktorica psihoanalize koja joj je se posvetila više nego profesionalno, ostale bijahu kliničke kraljice koje umjesto zakona propisuju lijekove. Pokušavajući otkriti tajnu njezine podsvijesti, jer svijest je samo ledena površina sjevernog mora, a sve ostalo je ispod, zapisivala je njezine snove, koristeći ih kasnije u svojim radovima.

Nakon izlaska iz sanatorija, vratila se s majkom u rodni grad. Neizliječena, potonula je u mrak i samo bi ponekad kroz prozor ugledala osvijetljenu stvarnost: obične šetače, majke i djecu u kolicima. Bijahu udaljeni od nje, kao i planeti jedan od drugog u svemiru. Posjećivali su je njezini i mamini prijatelji, a umjesto lica imali su lica ptica, šakala, svinja i krokodila poput egipatskih bogova. Prepoznavši ih jedino po glasu, nestajala je sama u sebi. Duh joj je postao svemir, taman i tajanstven, u kojem je njezino sićušno tijelo lebdjelo poput neznanog i zalutalog meteora. Jednog dana telefonom se javio majčin poznanik, Sai Babin učenik, pokušavajući ublažiti simptome izlaska duha iz tijela, osjećaj mučnine i gubitka svijesti. *Tko nije spoznao tamu, neće naći svjetlo,* kazao je.

Tko donosi svjetlo, upitala se. Prometej materijalnom svijetu, a Spasitelj onima koji žive u duhovnoj tami?

U međuvremenu na jednoj kazališnoj predstavi saznala je za hodžin zapis. Kad liječnici dignu ruke, može pomoći. Hodža ih je primio, nakon što su se predstavile kao vjernice koje prihvaćaju jednako svoju vjeru kao i inovjernu. Ipak, dvoumio se, jer, kaže, takvi zapisi nisu više u njihovom protokolu i upućivao ih na hodže u Bosni koji su napustili instituciju pa se time slobodnije i temeljitije bave. Budući

da se rat proširio u Bosnu, do njih nisu mogle, pa se smilovao, napisavši na temelju njezinog i majčinog rođenja arapsku molitvu za ozdravljenje. Tijelo odvojeno od duha trebalo je potaknuti na ozdravljenje pa je preporučena i masaža. Prigodom presvlačenja talit je nestao. Obeshrabrena, vratila se doma bez talita. Ponovno je posjetila hodžu. Blagonaklono, ne iskazujući prijekor, napisao je novi talit od kojeg se nije odvajala.

Tada joj majka ispriča tri sna iz djetinjstva.

Prvi san

Dijete si i sjediš na obali, gledajući more u suton. Na moru je oluja, a u barci otac, majka i dijete. Pokušavaju se spasiti. Budiš se plačući jer se bojiš da će ih oluja potopiti.

Drugi san

Djevojčica si i sjediš na obali, gledajući more u suton. Dijete je postalo odrasli muškarac i hoda površinom mora. Budiš se smijući jer je došao do obale i pomilovao te po kosi.

Treći san

Djevojka si. Vode ga s križem na leđima. Ratnica si i pozivaš svoje strijelce pokušavajući ga spasiti. Budiš se razočarana što nisi uspjela.

Ubrzo nakon toga, njezino je sićušno tijelo u tami Velikog Duha pronašlo svjetlo.

Zamolila je majku da odu u očev stan u kojem nitko nije bio otkako je umro i prvi put poželi vratiti se na posao u Arheološki muzej. Iz sandučića pokupiše mnoštvo neotvorenih pisama. Sjedeći na prašnjavoj stolici u sobi čiji su zidovi bili prekriveni slikama, izvadi jedno, nasumce. Zadrhta, pismo namijenjeno njoj! Datum otisnut prije pet godina! Rukopis šarmantno nekonvencionalan, originalan, matematički stiliziran. Ornamentiran od parabola, hiperbola, kvadrata i krugova.

Draga M.
Da sam Rimljanin
Hramove bih Ti gradio
Svakom dijelu tijela po jedan
A najmiliji bi mi bio
Najviši od sedam
Na mramornoj horizontali
Usidrena u mene
Mramorna vertikala bila bi Ti
Samo u dvoje jedno!
Tvoj A.

Odjednom je, iako nepokretno ostavši na stolici, otputovala u Grad, sjećajući se događaja od prije pet godina. *Tempus Fugit,* pomislila je. Na otvaranju Arheološkog parka u Gradu, nestrpljivo je čekala da ponovno govori, prema dostupnim podacima, rekonstruiranu priču o Šestoprstom, nedavno pronađenom torzu muškarca, pretpostavlja se rimskog filozofa i pjesnika, u podmorju nedaleko Grada, o krasnom torzu uskih bokova, jačeg poprsja s naglašenim lukovima grudi, lijepih, vitkih nogu. Na lijevoj nozi imao je šest umjesto pet prstiju. Muško stopalo možda četrdeset i tri, lijepo oblikovanih prstiju, ali spušteno (zar su i Rimljani imali spuštena stopala?). Dok je kao zanesena apsolventica arheologije proučavala torzo, činilo joj se da ga poznaje te je postao cjelovita skulptura bujne crne kose, zapletene mnoštvom zavijutaka, pogleda u kojem je jedno oko blago spušteno, lijepo isklesanih usana i krupnih ušiju.

Tada joj se učini da u polukrugu publike stoji živ od krvi i mesa, istina, stariji, ali nimalo manje privlačan, čak zavodljiviji i gleda u nju pogledom od kojeg je osjećala slatkoću u cijelom tijelu. Pogled ju je zavodio, kao da mu je bila najdraža družica i više je mislila na njega, nego na stvarne muškarce koji su joj bili više nego privrženi. Željela se osloboditi tih opsesivnih misli. Bože, počelo mi se priviđati! Kad je pristupio da joj čestita na tako inspirativnom viđenju netom otkrivena torza, začudila se što se nije sjećala stvarnosti u kojoj je upravo sudjelovala. Htjela mu se obratiti na latinskom, a onda je pomislila da više voli grčki. Dok je pokušavala smisliti neku rečenicu, gledao ju je netremice. Zašto je posijedio i zašto je gleda s takvom žudnjom? Pronađeni torzo je torzo Aurelija Mlađeg, jednog od najneobičnijih stoika, pretpostavlja se, odzvanjalo joj je u glavi. Učinilo joj se da joj se obraća Michelangelovim stihovima: *Slatko mi je spavati / Još slađe biti od kamena / U ovo vrijeme sramote i bijede / Veliko je blaženstvo / ništa ne vidjeti / Ništa ne osjećati / Oh, ne budi me / Molim te, govori tiše*. A onda je hladno dodao: *Nihil desperare, nulli rei fidere,* pokrenut u tamnoj noći kada je pepeo s Vezuva padao, već rijedak, gust dim puže za njim po zemlji, razlijeva se kao potok i približava se… Tama je onakva kao za maglovitih noći, ili kad nema mjesečine, kao u sobi bez prozora, kada se ugasi svjetlo. Čuje se ženski jauk, dječji plač i muška vika. Ona je poginula, a on je kao stoik zazivao bogove da ne tuguje za njom, a kao zaljubljeni muškarac želio je da ga pretvore u kameni kip. M. ga je vidjela i kao Rimljanina koji iznad svega drži do svojih dužnosti i zakona, smatrajući kršćane nesretnicima, a njihovu vjeru žalosnom i prekomjernom praznovjericom, misleći da se to može izliječiti. Prisjetila se da je car pohvalio njegove postupke namjesnika u Judeji, potvrđujući sljedeće zakone:

Ako kršćane pozovu pred sud i optuže, treba ih kazniti.

Onima koji poreknu i poklone se našim bogovima, treba oprostiti i milovati ih Nepotpisane prijave, neka se nipošto ne primaju. To bi bio loš primjer i ne pristaje duhu našeg vijeka.

Jesu li to navodi iz literature ili neka njena sjećanja? Prestrašeno se okrenula i nestala. Lutala je Gradom po ostacima rimskih ulica, između stupova i sarkofaga. Mama je bila u pravu, uvijek sam imala problematičan odnos prema stvarnosti. Otići ću na gradsko kupalište, tamo nema duhova iz prošlosti, pomislila je. Tamo me otac vodio na kupanje kad smo ljetovali u Gradu. Poletjela je sretna, misleći, sjest ću, gledati more i osloboditi se ove čudovišne more. Sve su to moje ludosti i fantazije. Šestoprsti je davno umro, a ipak, u trbuhu je osjećala bolnu radost pri pomisli na njega. Upravo kad je to pomislila, stvori se pored nje. Pokrije lice rukama, potpuno bespomoćna. On joj se obrati: *Zašto bježiš od mene, tako dugo te čekam!*

Ujutro se probudila u groznici u malom hotelu na rubu Grada pored manufakture kolača. Zamamni mirisi iz manufakture miješali su se s mirisima iz kreveta: teški i opori, svježi i nježni, mirisi kovine i mladih listića, bakra i hvoja. Sjetila se blaženstva tijela i duše i šapta: *Prvi put znam, samo u dvoje jedno*. Donijeli su joj doručak u sobu, nagovarajući je da jede jer, kažu, jučer ju je u hotel dopratio jedan gospodin i zamolio ih da se pobrinu za nju. Nakon ukusnog doručka vratio joj se osjećaj za stvarnost. Otići će do tržnice, tamo je živo, nema duhova. A trebala bi se javiti očevoj prijateljici kod koje su nekad ljetovali. Ta je misao bila spasonosna. Imala je adresu, a u Gradu je sve tako blizu. V. se nije iznenadila, očekivala ju je i zamolila je da ode na izložbu *Pod kupolom sna*. Slikar koji izlaže naš je prijatelj, vodili su te na kupanje, otac i on, učili te brojkama, bojama i riječima. Osjećala je da je neko sjećanje bilo otisnuto, ali ga je odrastanje izbrisalo. Prednatalno ili postnatalno. I jedno i drugo i užasna nemoć da dođe do njega.

Ne mogu, teško mi je, željela bih se vratiti mami na sjever, tamo je hladnije i sigurnije, ne sanjaju se takvi snovi kao ovdje, odgovorila je očevoj prijateljici. *Ajde, dušo,učini to pa onda pođi kući!* Kako sam joj mogla odoljeti, kad mi je upravo mama ugradila osjećaj dužnosti, jer i moja mama sanja, ali usnuvši da je umrla i da joj prijatelji stižu na pogreb, u zadnji čas shvativši da je zapravo živa, ne želi pokvariti protokol i ostaje mrtva.

Otići ću, ipak, na tu izložbu! Prije bih mogla potražiti poruku na kamenoj ciglici na palači u Gradu. Hodajući dekumanusom, nije znala je li to sjećanje iz djetinjstva ili navod iz literature. Tijelo ju je dovelo do palače iznad stare knjižare. Dodirnula je ciglicu i pročitala poruku. Okrenuvši se, zamalo je pala u njegovo naručje. Prije nego je izustio upravo pročitanu poruku: *Tempus fugit,* nestala je ispod volata susjedne palače.

Zakasnit ću na izložbu! Bože, nikad ne kasnim! Iako posve dezorijentirana, našla se u centru Grada u zgradi u kojoj će se održati izložba. U društvu nepoznatih, ne vidje poznati duh i to joj vrati osjećaj sigurnosti. Vlak uskoro polazi pa neće ostati do kraja. A tko je bio taj tajanstveni očev prijatelj? Misao koja ju je ponovno uznemirila. Slike je okrznula pogledom, ne želeći se uživjeti. A bile su nadrealistične, žarke, pune strasti. Samo da to što prije završi. Šestoprsti ostaje u muzeju, a ona se vraća na sjever u svoj stvarni život. Ali slike, tako su lijepe, mora da je taj očev prijatelj, taj slikar… kaže, vodili su te na kupanje…

U podsvijesti djevojčice utisnulo se njegovo stopalo u dobi kad je naučila brojati i kad joj je bilo posve privlačno da netko ima šest, a ne pet prstiju, ali i posve nestvarno jer naučili su je da ljudi imaju pet prstiju i da ta činjenica može pomoći u točnom računanju.

Odjednom probivši ledenu koru svijesti, pojavila se slika iz ranog djetinjstva. Izlazim iz mora. On stoji ispod tuša. Gledam vodu što se niz njegovo tijelo slijeva i u vrtlogu nestaje u rozeti odvoda. I brojim njegove nožne prste nesretna što me otac ne primjećuje, zaokupljen udvaranjem nekoj lijepoj gospođi. Brojim ponovno i ponovno. Jedanaest! Nesigurna u točnost svojih zapažanja, plačem. Otac me pokušava utješiti svojim dosjetkama, bezuspješno. Šestoprsti izlazi ispod tuša i podiže me. Vidim njegovo, blago spušteno, naklono oko.

Zbog južnjačke ležernosti, otvaranje izložbe je kasnilo. Vlak za sjever bio je neumoljivo točan. Upravo kad je ulazila u vlak, autor izložbe pojavio se na pozornici. Rekonstruirani torzo rimskog pjesnika i filozofa, stvarni duh koji ju je pratio, očev prijatelj, zaštitnik ispod tuša, Šestoprsti glavom i nogama. Vlak, umirujući kao smrt, krenuo je. Povratak na sjever dobro mi čini, majka će mi pripremiti trave za ozdravljenje od sanjanja i ludila, pomislila je.

Nakon pet godina doputovala je na mjesto odakle je otišla. S legendom u džepu. Sakja-Muni sjedio je mnogo godina u pustinji, nepomičan, pogled uperio u nebo, zemlju nije vidio. Promatrao je vječnost i bio blizak nirvani. Ispružena ruka mu se ukočila i lastavice je smatraše granom stabla te na njegovom dlanu savile gnijezdo. Dolijetale su k njemu svako proljeće. Ali jednom odletješe i nisu se više vraćale. A onaj koji je umrtvio u sebi sve želje i volju, koji je uronio u blaženi spokoj nirvane, kojemu su zavidjeli bogovi, kad je vidio da nema lastavica, zaplakao je za njima.

KONCI, KONACI, KAPRICI

Sanjin Sorel

SNOVI I ISPAŠE

Čuvarica sna napušta kazalište
Na vrhovima prstiju. Od žutog
Su stakla, od leda. Glanc.

Događaji se zbivaju pred Misratom,
Nemaju veze s mudrošću nit
Srećom. Šlang i fit, biti je red.

Za njom, iz prikrajka, sjena
Rubi nacrte. Pokriva dekom
Veliki koraljni greben Bilogore.
Glasovi drže govore. Tema?
Kako iskopati iz pijeska školjke.
Nižu se scene koje će prodati
U dućanu rabljene robe.

Kakva li je to tortura?
Kakav kazališni kašalj?
Svijet je mjesto loših mirisa.

Čuvat' valja mirise, bugarske,
Iz ruže, u pamćenju. Čemu

Se protive zadarski Arbanasi
S Gornjega grada. Samo da
Put nema nikakvo odredište.
Bit će kako je iluzija drugo
Ime za vjenčanja.
Kako bi bilo vremena
Prije negoli dođu nijema
Razdoblja.

Četiri su nebeske rijeke žuč nosile
A s njima i zlatne obale.
Ostaje ostarjeli glumac i zdjela
Graha na stolu.

Pamćenje je sklono zaboravu.
Knjižnice su pohabane kao i
Krovovi pod kasnoljetnom jabukom.
Nema povjerenja u sjene koje
Se lijepe za grobove.

Kaže da priroda, želi li biti u nama,
Nema osjećaja. Ona je sjetna
Trava i list u kosi. Glas iz vrlo
Mračne jazavčeve jazbine.
Uh! Njemice u magičnom snu.

MAX U HRVATSKOJ LITERATURI

Kako je hladno kraj hladnih ljudi!
Kosti im griju ljubavni uzdasi.
Kao Mandaljena pokorna
U napastovanju. Što vidi?
Osim ljetnih pejzaža i omiških
Razglednica, nešto malo sna.

Kako je hladno kraj hladnih ljudi!
Njima je sve ravno kao Nizozemska.
U kojoj Max Havelaar pušeći
Andski joint smijehom zavodi
Hrvatske ljepotice.

Kraj hladnih je ljudi hladno!
U spovijedanju nas mute
Prije no što izbičuju bijele ljubavi.

Ime mu je Multatuli, hladnom čovjeku.

PRIZORI LUDILA I STRASTI

Srijedom se vide opake stvari
I škakljivi prizori pod bejanskim
Prozorima. Svakako su
Provizorni, jer u njima žive
Sluge noćnih mora. Stalno im
Brkaju redoslijede i žudnje.

Ne bi li san bio dubok brine se
Bog koji iz nebeske telefonske
Govornice sedam puta zove.

Zamislite, odziva nema! Nitko
Se iz pakla ne javlja. I ostalih
Sporednih mjesta nas koji duše
Nemamo.

Kako bismo ih imali kada
Stado nebeskih koza što
Spustiše se na Cres obrstile nam
Sve pogovore? Ne razumiju
Se jezici utaboreni u čunjevima
Na nemirnim jezerskim plohama.

Ne vjerujem više ničemu
Jer ćemo završiti u lišću
Puni propuha.

Srijedom se ništa ne čuje.
Riđokose zvijeri smicalice smišljaju.
Grizu do krvi, jer ih je strah
Goniča s psima.

Srijedom se najbolje upoznati.
I bez posipanja pepelom, molim!
Čista srijeda je puka književna konvencija
Kojoj ni Bog ne vjeruje.

UDALJENI KRAJOBRAZI

Kako se razumije daljina?
Tako što ju se prelazi bez
Prtljage, samo sa srcem
I raznim mogućnostima.

Jedna govori o kozama u snovima
Druga o dodiru i potiljku
Treća o koroti na autocesti.

Želim se vratiti kući.
Kako bih na posljednjoj večeri
Posve prazan za delikatese
Čitao knjige.

Ionako je sve u valovima.
Vukovima i zmijama.
Umiranje i nije neki život.

ZEMALJSKA LICA

Nije dobro kasniti na svoje rođenje
I svoju smrt. Da se ne zamjeri
Čarobnjaku šuma, ne uvrijedi
Cosa Nostru i neku nebesku zvjerku.

Mašta je divna stvar. Stvar
Koja u Klokočevcu može umrijeti.
Podarit ću joj pokoje rođenje.
Šteta što stvarnost je drukčija.
Ona pomaže u kasnim godinama
Čitati ljudska lica.

Nedostajala si književnim proscima
Koji pripremaju svečanost čitanja
Čvrstih obrazaca vremena i
Njegovih sve tanjih uputa za život.
I čuvari ulaza u vrt već su travnati korov.
Da se naše sestre ne izgube
U labirintu. Prefrigano je
Misliti na miraz bez prstena.

ANTIKRISTI I TIŠINE

Tišina koja dopire iz jama.
Zapuh, hladan, iz kotlovnica oranice.
Vjetar. Košava nema kamo puhati
Nego gdje ju usmjerava klanac, ponornica
I dubina.

Loptaju se s pogledima kroz
Prozor duše: joj, nemojte zaboraviti
Malene tople mačiće
I njihov divlji nagon!

Nemojte ih zanijemiti!

Propuh sa svih strana Aljaske i
Svijet prozora u boji.

Diamanda Galas kaže *Sono L'Antichristo*
S time se nije teško složiti.
Smisao života je sreća.

ČUVARI NAD KOŠNICAMA

»Zatim smo prešli u zemlju drveća bez korijena«
Gral gusarski, Robert Pinget

Jedino će nemilosrdnost otvoriti
Vrata zemlje. S nekoliko teških uporišta:
Zvuk vjetra, miris Tomaša, hladnoća livade.
Zatim, na sprženoj travi i dekama
Nad kojima stršljen traži toplinu treba:
Otkopati tlo, zapaliti krijes –
Sunce i vatru zakopati u grobnicu.
Isto i sa svime ostalime: sjećanjima,
Klonućima, ostacima vlage na prstima.
Sve je to šala sve je to smrt, ionako
Iste su kretnje po očevim velikim tragovima.
Biti nemilosrdan privilegija je plahih
Da će prolaskom zime iz podzemnih
Štala na svjetlo dana izići samo snovi.

ŠAHOVSKA POLJA

S mrzovoljom na usnama prepoznaje riječi,
Broji fonetske odsječke prvih glasova.

Već drugi govore ima li koga? U dječjem imenu.
Nema sandala dok lahor joj hoda po tijelu.

Dok govor putuje oblacima iz Klagenfurta
Otkuda kreće cesta prema Khevenhilleru?
Ubojica dolazi s engleskim riječima.

Daj, daj, i sam znaš moć sms-a! Trebalo je
Napisati: S Karavanki pogled u nebo
Je nepotreban! Istina, u oblacima se
Lahko vidjeti lagahnim.

Udaljenost razvodnjuje sok od bazge,
Razlabavljuje konope i bitve
Ne bi li pali u vodu ne bi li po špranci bili.

Jer zorom astrološki proroci trkeljaju
O pet minuta potrebnih da se riješi
Greko mat u nekoliko poteza lovcem
I kulom, uz pomoć konja ili dame.

POETIKA MRAZA

Osjećam, dok od hladnoće
Orasi pucaju i mjesec u bunaru
Luta podzemljem, kako će
Svako ime izbrisati prosinac.
Srebrom na litici,
Malom stablu bez korijena.

Cvrčak i mrav. Ludilo i privid:
Postupak podčinjavanja pojedinca,
Društvenih skupina, javnosti,
Komunikacijske procedure,
Komunikacijskih kanala, medija i
Subjekata određenoj vrsti interesa
Označava manipulaciju.

U rukama, smrznutim od mraza,
Paliti vatru kako bi se nešto osjećalo:
Grč u glasu, ravnodušnost u tekstu,
Šumske smicalice od kojih se
Ne raste.

Dok se zemlja od hladnoće cijepa
Po predviđenim brazdama
Pod Bilogorskim padinama
Sniježi kao da je fajl događaja
Nešto što se treba pamtiti.

Otac koji je baš u njima pisao
Svoj rukopis o *Raju za pse*
Stvorio je sebi nalik Golema.
Ali dalje od blatnih nogu
Ne vidi stope, niti dušu koju
Su mu pokušavali dati.

Sve je to varka sve je to stari
Pejzaž utkan u mraz
Stope kojih nikada nije niti bilo,
Rekao bi poznati gramatolog.

SRNE NA MOM PROZORU

Trebao bih prepoznati kako
Srne kod prozora koje mi je poslala šuma
U njihovom ambijentu žure u brloge.
Naravno, srne.

I dugi hladni
Govori o čamotinji, nesiguran hod
I trenuci jada.
Egzistencijalno pjesništvo, drugim
Riječima rekao bi Mrkonjić.

Noć ne prolazi,
Tišina je sve veća, lišće na stranicama
Knjige.
Okrutno je ime koje
Ne želim više izgovarati.
Mogu se
Vidjeti zgarišta i prepoznati se
U njima.

POŠTA POŠTO-POTO

Gledaj da ne ostaviš trag,
Da vratiš stvari autobusom
U obliku, izglancanom
Do sjaja, da se otisci
Kao na vodi čitaju.

Tako da ničega nije bilo
Doli u pričama i nekim
Pjesmama Milke Pogačić
Zaboravljene pjesnikinje
Koja dušu svoju Bogu predaje.

Pokraj puteva ostaju otpaci
Zbog kojih se zaboravlja
Miris pokošena sijena i razlog
Da se pokoji put pogleda nebo.

BOK I BOG

Neki Bog sviralom puše u vjetar.
Scotch & Soda uveseljava veselim
Detaljima život oko sebe koji buja
Kao proplanak u proljeće.
Taman je Matias shvatio kamo

Vodi put za Meku. Samo da usput
Ne napravi pokolj. Vodoskok u
Pustinji, ispod plavičasti plin
I termalni izvori. Vruće je k'o
U guzici oklopne zvijeri.
I što ti se ne sviđa zapiši limunovim
Sokom na muflon papiru dok ne
Krene naopako. Melodije se
Ne lijepe na ušne resice kao na vjetar.
Tko sve ne zna gospodarska kriza
Budi kreativnost. Život je veseo
Samo da je češći.

ALABASTERNI TEN NA FILOZOFSKOM FAKULTETU

Alabasterna žena na Filozofskom fakultetu
Vjeruje da se identitet čuva pred Žalosnom Gospom.
Čuva Simeonove riječi – mač će dušu ti probosti,
Čuva fraze servita dok joj po kosama sijedim žohari
Trče smrtni ples. *Dance macabre* na njenim bradavicama.
Crnim i mrtvim kao što je stvarnost.

Alabasterna žena na Filozofskom fakultetu
Odmahuje rukom pred čudima spektakla.
Kaže: Znam da Isus hoda po vodi k'o vilin konjic.
Maja Blagdan nije Nick Cave, Ivan Puljić Johnny Cash.
Personal Jesus je put, istina i život.

Alabasterna žena na Filozofskom fakultetu
Muku muči s arhaizmima i kalkovima te glasa
Se snagom pravednika nad vodama: tvorilo
Je uzorak po kojemu se izrađuje neki proizvod.

Alabasterna žena na Filozofskom fakultetu
Vjeruje u iscjeliteljsku moć lijeka i pjesme
Stoga se i narodi ovoga svijeta raduju ukazanju.

POLITIKA PJESME

Ljubav je politika, kamoli pjesma.
Liberalna i narcisoidna kao ekonomska teorija
Miltona Friedmana ili Friedricha Hayeka.
Nirvana ili apsolutno zlo, drugim riječima,
Dok su nam šparoge na tanjuru gorkaste.

Drugim riječima, glasom *noćobdije*:
Treba pisati energičnu poeziju
Koja će probuditi jutro nad ravnicom.
Noseći za sobom miris stajskog gnoja
I zaplićući ga o zvonik crkve u kojoj
Isus još nije bio.

Čekati da se spaljena zemlja obnovi
Kao da će se vode crvenoga mora
Povući u korito. Uzalud vam trud
Trubači: nebesima se živo fućka
Kojom se politikom bavite na zemlji.

Ona može biti simboličan porez
Na bogate srcem. Ono će samo
Regulirati ponudu i potražnju,
Fetiše, robe i subjekte u neprekidnoj
Potrazi za varkama viđenoga.

Jednom ćemo prodrijeti iza i
Zabezeknuti se – ničeg nema.

PUTOPIS

Zadarske tvrđave
Odolijevaju Turcima, Mlecima
I meni.
Kalelargom se lijeno vuku

Došljaci iz sna
S vjetrom iza vala
Na kojemu se pričinjaju
Glasovi Lydie Anne Koch.

Big Sexy Noise je prljav do korijena
Što se u katakombama gradskih
Bunara noću čuje kao cviljenje.

Možeš otresti svu atmosferu
S kojom se glancaju ulice
Prije negoli se njima prošeću
Kršćanski velikodostojnici,
opake ženstvene varijante beat poezije
koju Lydia izvodi senzibilitetom
bliskom hip hop MC-ima ili slammerima.

Orgulje glasa, viola, saksofon!
Njih želim čuti dok Csaba Nemes
Slika tenkove pod prozorima
Koji su tu bez svrhe kao i svako
Drugo postojanje.

Možda se doista umjetnošću
Nešto govori, o tome neka drugi
Pišu knjige. Ja ću vam reći ovo:
Otkada znam za sebe
U džepu nosim žut već list blitve.

Saznao sam kako u Zadru postoji
Osam bunara, muzej antičkoga stakla
Kroz koji se ne vidi najbolje
I da banka u trezoru čuva zid
Star 1500 godina. U svakom
Slučaju književnosti nema
Bez utvara.

FERIHA PUŠE STAKLO

Puhati staklo
Mogu samo
Opatice u miru.

To im gospodar
Iz Rima prenosi
Pismonošama
Škiljeći kroz rupu
U zidu promatrati
Svijet.

Misao prelata je krilata –
Dok on liježe ona prelijeće.

A svijet taj pun je
Jada i kolača.
Skliskih mjesta
I skaski, stegna i
Pelina.

Kojim ključem ući?
Razvaliti zidine,
Pokucati, otključati?
Čarolije više sliče
Gotičkim licima
Negoli *volto* masci
Larva.

Da, staklo! Krhko
Ko srce sv. Stjepana
Koje će do pepelnice
Postati neprozirno.

A što nam rade sestre
Nakon što odgledaju *Ferihu*?
Sanjaju da im vrijeme

Prolazi svakim danom
Sve brže. Što nije
Daleko od istine.
Pogotovo danas.

MATINEJA U CROATIJI

U filmovima je uvijek lijepo
Čak i kada nije *na starinsku*
Da se na usta pokojnika stavlja
Dunja. S tim slikama zavaravam
Progonitelje kojima se žuri
Ući u vječnost. Ujašu u kadar,
Ostave ljuske kikirikija i kihnu
Tek toliko da probude bogove
Dosade.

Oko mene gledatelji
Promatraju čitav nebeski spektar
Kao da nismo u mraku. Mora
Biti art, artificijalno, atrofirano.
Ljubitelji starih filmova kimaju glavom,
Pazeći da ne zapnu za crnu rupu
U sf-u. U filmu u kojem smo
Izgubljeni u pustinji pronalazimo se
Kako ne nalazimo izlaz iz vrtnog
Labirinta poznatog engleskog dvorca
Peckforton u pokrajini Cheshire.
U kojemu je dosadno. Previše
Savršenosti za moj ukus – šapće
Njojzi u uho stariji gospodin –
Mora biti ljudskoga nemira, obične
Greške. –

Filmovi su krivi što se među događajima
Života ne snalazimo. – Nisu ti svi
Kod kuće – glumci se prave stvarnima.

Oponašati ih značilo bi vjerovati
Happy endu. Duša s time nema
Nikakve veze, ionako kasni na *afterparty*.

VENERA U KRZNU

Po nekima, utopija je drugo
Ime za *Rolling Stonese*,
Ponekima je topika
Mjesto gdje šverceri spremaju
Značenja. Svima koja su
Skrivena neka se zavuku
U mišju rupu. Pokriju ušima.
Od badema i marcipana.

Jackson 5 kažu: *many-worlds,*
many money,
monkey.

Redatelj filma posuđuje pjesmu
Koja ga je proslavila, nije sve u TV-u,
Nešto je i na potplatama – veli.

Money makes the world go around
... the world go around...
It makes the world go 'round.

Da postoji pjesnik
Drago Ivanišević on bi se pitao
Postoji li smrt?

Money, money, money
Must be funny
In the rich man's world
Money, money, money
Always sunny

Ona plače
Ona vrišti, smije se.
Skače kao Rihana po hrptima
Planina.

Dok ju se hvatalo ispustila je
Vrapca u spomenar, u mnoštvo
Djevojačkih slika koje traže
Da budu uhvaćene snom.

Pokušaji da se nešto kaže o
Nježnosti nisu uvijek
Shiny Stuff
Shiny, shiny, shiny boots of leather

MAĆUHICA KAO KLASIČAN NJEMAČKI IDEAL

Sve češće, reče bard
Zagledavši se u daleki obzor,
Hvatajući duboke vidike,
Razmišljam o maćuhicama.

Prvo pomislim, bitak toga
Cvijeta je uveseljavanje, što
Pripisujem prijateljici mojoj
Dragoj Euterpi, s kojom
Nedjeljom na Korzu pijem
Macchiato.

Maćuhicu treba razumjeti iz
Njezine ideje. Apstrahiramo
Li zeljastu biljku, mekane i
Šuplje stabljike, granate poput
Korijena, što i nije originalna
Poredba, što nam ostaje?
Listovi srčastog oblika, prsasto

Razdijeljeni, kao sise Agnese
Sorel. Iz njezinih pazuha
Rastu listovi. Kada cvjeta
Ljubičasto, žućkastobijelo.

Kako Kant kaže, bitak subjekta
Cvijeta je maćuhica uopće.
Njezina transcendentalna svijest
Je dan i noć, sirota gospina ljubica.
Kada je opažam, meditira tako bard,
Stvar vidim kao objekt koji
Subjekt otvara. Pitate se koji subjekt?
Pa Boga, Stvoritelja, čega drugoga?!

Maćuhica je ukupnost pojava,
Osobito vid ljepote čija je
Povijest, veli Euterpa, srčući
Tako da mi slamčicom živce pije,
Sublimirana slika večernjega neba.

Taj će bard, potom, udubljen
U dubinu svoga bića – draga prijateljice,
Baš smislih stih za tebe –
Misliš: usred jave procvjetao san!

Ne budi Dürr, ne duri se mila Euterpo
Što cvijetak taj ne uspjeh zasaditi u srcu tvome
Kad ono je *Erscheinen*, što baš sjajno Hegel veli.

SVJETSKA BOL NA VEŽICI

Ja i Kant mislimo isto
Kada se pitamo *što je to uopće duh*?
Ja vjerujem u nematerijalnu supstancu
Što se poklapa s njegovom dušom.
Koja je od točnosti. Od *Weltaltera*

Što po naški kaže Schelling
Razdoblje svijeta. Tko se ne bi
Složio s njim? Taj je magarac.

Koliko istine u riječima
Prošlosti se sjeća, sadašnjost
se zna, budućnost se naslućuje.
S tim se ne mogu ne složiti.
Ušao bih i dublje u suštinu stvari
I pitao Kanta i Schellinga
Slažu li se sa mnom da
Mlinski kamen oko vrata
Trima čudnim putnicima po
Pustinji u kojoj žive Hrvati
Donosi jad i bijedu, a kruha
Ni za lijek?

Slažem se i sa Schopenhauerom
Koji u susretu sna i vidovitosti
Vidi neslućene mogućnosti
Za razvoj holivudske industrije.

Ne moram posebno istaknuti i da
Se s mišljenjem Marijana Cipre slažem.
On kaže, a ja ga citiram:
»Svedenborg iz Göteborga vidi požar
u Stockholmu, o čemu izvještaj stiže
u Göteborg tek nakon tri dana.
Druga epizoda koju navodi Kant
u vezi sa Svedenborgom jest
sposobnost da komunicira s
dušama pokojnika,
što je dokazao gospođi udovici Marteville,
kad je ona bila u neprilici povodom jednog navodno
neplaćenog duga svoga pokojnoga supruga.«

S udovicom Marteville, varate se,
Ne slažem se najbolje jer na moje udvaranje

Odgovorila mi je Kantovim početkom
Carstvo sjena raj je za fantaste.
Priroda moga duha je ruševina.

HODAM SA STAROM KRAMOM

Ja bih pratio Freudove stope
Do brloga.
Oprao zelene nokte.
Bradonja ima rijetku bolest:
Umire sam kao Bog, kao Zeus.

Razmišljao bih što jede.
Nije to način da se otarasimo
Dubine. To je Lacan.
On je to rekao.

Ja bih
Licitirao dubinama.
Kome dublje ući.

U kojim pomacima
Uznemiriti vrhunce
U kojima samo polizati
Tragove oponašanja.

Štono bi moja baba
Rekla, sine samo
Da ti je zdravlja.
Ostalo kako Bog da.

Dokle smo stigli s transferom?
Pita. Rekao bih *nasljednici moji*
Zapeli već na prvoj stepenici smo.
Potkrijepio bih to
Pjesmom koju pjevam u

Nelagodi u kulturi:
Ako me ostaviš, kad poželiš kraj
i nebo će plakati, izgubit' će sjaj
ako me ostaviš, ne ruši drugo sve
pusti da vjerujem da voljela si me

Ja bih u sjeni stare
Masline pitao te
Što pričaš o nama?

USPINJUĆI SE SERPENTINAMA

Klepetal je bralec o realnome svijetu
Kako više prodire u niže, z enega in
Potem še z drugega jer on pričaju
O inerciji tvari i energije.

Ampak dogajanje ni konačno,
Duh, supstrat, sloj, element.
Impresionistička lakoća iznenađenja:
Gallé Emile crta cvijeće na staklu.

Med besedilom gre le za vprašanje
Celote. Zeloti su botaničari.
Lahko vidimo simetrijo, mi
Luksuzni sakupljači značenja.

Spomniti se moramo sjeverne
Flore in koncepcijo umetnine kot
Rokodelstva. I ateljea za makrame,
Vez i čuveni *Udarac bičem* iz 1895.

Torej je očitno skandal je bez
Ornamenta. Brez *nekaterih vidikih*.
Srebra i zlata Zadra. Draga moja
Kornelijo. Pesnik je lahko bil

Nor. Sudeti je *Mor* relativno jasen.
Meni pak ni.

IZ PTIČJE PERSPEKTIVE

Hajdemo svi u ptičju državu! – radosno
Mijenjati jezike. Žurimo u nebo
Na mirovnu konferenciju.

Zlatno doba
I Janukovičev zlatni WC.
Utopijsko govno.

Jede li kobasičar svoje
Kobasice?

Obećajem Vam Zemlju.
Pa zar nije očito, Isus je srušio Božje
Utopije. Srce ili Zakon?

Ispeći pticu
Čija je država sramna. Od vrućine
Smrznuli smo se. Pa padamo s neba.
Svjetlošću pokošeni. Da nas aristokrati
Skrate.

U snu je, kažu, bilo bolje.
Nemojmo za to kriviti maglu.
Ufajmo se u rezon razuma:
Skolastičari vole s golubicama
Prebirati mrvice s poda.

Sanjari smo, sablasti s vlasti
Čitaju *Istinitu povijest* dok luk jedu.
Do jučer su klasicima zamatali
Praseće nogice, lovili rukama

Šarane u mutnoj vodi, boga molili,
Molili ga Bože molimo te
Ne daj nam grob
U bliskoj budućnosti.

U ptičjoj državi, evakuiramo
Vodu iz poplave.

POSLANICA PISATELJU

Marinko Bašić

ŠTO JE TO STALNO...

Što je to stalno u svijetu
U kojem su stalne samo mijene?
Zar mi je, doista, ovo pitanje
Prešlo preko usana? Odmičem li se
Od njega, zanemarujem, ili
U snove s njim odlazim?
Da li je srž: moga Svega
Ili moga Ničega; ili nešto
Dostojno brisanja?

BESKRAJ

Kozmička praznina
(ako već postoji)
Niti se sažima
Niti se širi
(uvijek se izmiče-primiče)
Niti može
Nadmašiti beskraj
Koji je

Jedan meni
Jedan tebi
Jedan Tvorcu
Dalje nebrojiv.

POJAVE

Pojave, koje ne vidimo
(tko ili što ih potvrđuje),
Kao smrt, izgovorenu riječ,
Tišinu, zaspalu misao. Ili;
Izmišljene (kojem smislu
Pripadaju); vremenu kojem,
Sada, dok sve su nevidljive.

DANAS

Danas, na godišnjicu
Stvaranja svijeta,
Otkrio sam (sebi) sebe
I svijet u nastajanju,
Omogućivši sebi (tebi?)
Slavljenje (kad god je
Danas) godišnjice;
Stvaranja svijeta.

GLAS

Glas, kao i svjetlo
Rasprostire se ukrug,
Ovisan o podlozi
Koju zatire sjena.
Jedan, a toliki ga čuju.

IZMEĐU SVJETOVA

Oni, što koriste materiju
Rastaljivu u svojim obličjima
(kao staklari, kovači, pjesnici...),
Iz svojih napora i ispuhanih dahova
Napraviše čudnovata tijela:
Podmornice, svemirske brodove, umove...
S njihovim pretkomorama ili pretklijetkama,
Zbog prilagodbe na vanjski ili unutrašnji svijet;
Shvaćaju, da neko vrijeme, trebaju provesti
Između tih dvaju svjetova.

ARHEOLOG NEBA

Hrani li se Zemlja kostima u prahu?
Kao nerođeno dijete, kalcijem
Koji se dolazi formirati u bijeli zub
Vremena; gnjecavim zubalom
I sasvim rastaljenim korijenima,
Dok arheolog s lubanjom u rukama,
Iz pijeska izvađenom (čudi li se? kao ja
Lubanjama nebeskim...), kistom, načinjenim
Od dlaka (one kraće brže rastu); žive
Ili mrtve životinje, pokušava odstraniti
Tragove *sadalita* iz još uvijek razrogačenih
Očiju; prema mjestu gdje se zatvara uho,
Ne bi li pronašao ispisane tragove,
Onog, što se trebalo proživjeti.

DOLASCI-ODLASCI

Sjećam se da sam stajao
Na toj stanici ispunjen iščekivanjem,
Uznemiren dolaskom kompozicije,

I nagle navale mnoštva; koja će me povesti
Ne-doživljenim mjestima, u kojima je
Ona, onako zelenooka, ubirala plodove
Smokve (kad je rastvoriš, onako mliječnu...),
Uporno putujući prema jeseni,
Gdje su listovi i planeti, iznova,
S lepršavim dostojanstvom padali,
Dok je list pokušavao dohvatiti
Brzinu Zemlje (želi li mene na dlanu...);
A ptice (gdje će drugo) odlazile na jug,
Ostavljajući u tragovima okoline, neke
Sasvim drugačije i tužne melodije;
U zaljevu iz kojeg se more povuklo,
Ostavivši prostor u koji će se nadopuniti
Neka druga voda; njena ili moja.

DIOPTRIJA

Oko vidi svijet
Svijet oko vidi
Vidi svijet oko

STVORENDAN

Npr. Ona, izgradila je stav o tome,
Sanjajući majku kako uvlači ruku
U vlastitu nutrinu, i nekakvim
Nadrealnim sječivom... nije uspjela...
Uspjela ispričati svoj san do kraja.
Život te ionako uzme! prije ili poslije.
(izmjenjući se sa smrću).
I u njemu se nadaš oživjeti što si doživio
I doživjeti što si oživio, sinapsoidan,
U kružnici koja se pretvara da te ne prihvaća

(Nije me dovela u nedoumicu!), a prihvatit će.
Rijetki čestitaju Stvorendan, jer si polaroidan
Još uvijek Točkast, kao i na kraju; the end-an
Neimen-dan, ne-stvaran, neimeno-van.
U-bi-ti! U biti, stvari se reflektiraju varkasto,
Instinkt je koncept-ualan, a viša rezolucija
Više nije moguća, jer si t-očkast, slov-kast
Fono-simbo-ličan, dvouman, glave pun zamjenica,
Ili-jadan, Odisejan, Homeroidan, ili nem-an.
I ne znaš zašto je tebi pokušala ispričati taj san do kraja.

ZID

Tko nam može reći
Da se ne može dalje?
Onaj, tko je do zida došao,
Onaj što nije, il' onaj treći,
Što zid je prešao, pa opčaran osmijehom
(Možda) koji ga je ondje dočekao,
Ne želi, ili ne može se vratiti
I onoj dvojici reći:
Da li dalje, može se ići.

IZVJEŠTAJ S GRANICA OBZORJA

Okolo se ne (povlaka) može Stop
Sada sam u području usporenog disanja Stop
Hvatam prve molekule kisika Stop To nije konj Stop
Onaj što je stvorio ovo tijelo (zarez) čeka da oteža
Da bi ga uspio podići Stop Ovdje je izlaz Stop
Onome koji je uspio ući Stop Čudno (pitanje) Stop
Svoj vlastiti glas ne mogu vratiti u ždrijelo Stop
Uobičajenim načinom Stop Vidljivo se skriva
U nevidljivom Stop Drugačije ne (povlaka) može Stop

Želim se igrati Stop Sam Stop Ne osjećam samoću Stop
Ona spava nebeskim snom Stop Kao sve na nebu Stop
Sve sam saznao Stop Osim razloga Stop
Zašto nešto ne (povlaka) znam Stop

POSLANICA PISATELJU

Tebe, iz one pitalice
O zamjenicama;
Ako sam ja ja,
Tko si ti?
I ja sam ja!
Ako se zamijenimo,
Hoćeš li ti
Biti ja?
U svemirskim prostranstvima,
Dočekat će oni; s oruđem u ruci,
Specijalnim efektima, ogledalom,
Nakostriješeni od smisla, nepatvoreni;
Kao neobični transformatori energija.
Ja govorim ti samo (sad kad si sam
Mogu ti reći *ti*), ono što vidim;
Već vrše pripreme za tvoj doček,
Muljavi i beskrajno iskričavi
Lađari; krijumčari ljudima.

ZA(Š)TO

Za(š)to psi laju na poštare
Za(š)to zatvaramo vrata
Za(š)to sam ja pjesnik
Za(š)to su zvijezde i planeti poetični
Za(š)to su eksplozije viđene samo tijekom diobe
Za(š)to su spojene prazninom

Za(š)to u kaosu ima toliko smisla
Za(š)to ga moramo izdvojiti
Za(š)to pticama, kad pojedu zrno pšenice
Iz utrobe ne izraste klas, nego pjev
Ispisan na mladoj grani masline
Za(š)to sam ja pjesnik koji raste
U vodi koja me čuva, koja me kupa
Za(š)to iznad Pjesme nad pjesmama
Ne postoji Pjesma nad pjesmama
Za(š)to sam ja pjesnik koji raste u zraku
Za(š)to mislimo da su pitanja bitnija
Za(š)to mislimo da su odgovori bitniji
Za(š)to jednostavno mislimo
Za(šššššššššššššššššššššššššš)to.

DANI

Od proživljenih dana
(u smislu izbora) koje odabrati.
Onaj, dvanaesti, listopadni,
Rođendanski, dječji,
Onaj s pečatom godišnjica
Koje se potvrđuju poljupcem,
Ili onaj s pjesmom
Koja te izvlači iz tame
Ispunjene oporim muzikama,
Na svjetlo dana, koji krade nebo;
Ili, onaj u školjci punoj bisera,
Od kojih jedan pjeva i svira,
Dok drugi priča o životu
(svi u slojevima), koji i ti gledaš.
Pokušavajući ga izvući; do pupka u rijeci,
Iz ponuđene kakofonije, u mulju;
I stopalima, pod kutom, uravnotežiti
Stabilnost; darovanog koncerta.

RAZNOMIŠLJEN

Kako ostati ravnodušan
Kad čuješ toliko različitih mišljenja,
O jednoj te istoj stvari; iz usta
Isto toliko inteligentnih ljudi,
Koji se kao djeca brčkaju u plićacima
Ne priznavajući da ne znaju plivati
(ovdje je plivanje metafora).
Ipak, kad vidim, kako uživaju
U toj tekućini, u toj igri s valovima
I svojim pretvaranjima, i moja
Ravnodušnost postaje prostodušna,
Jer, i ja, nekoć, bijah; raznomišljen.

KONVERZACIJA

Međusobnim djelovanjem;
Realizama, romantizma i impresionizma,
Prešlo se u postmodernu i suvremenost.
Od svih, najviše su napredovali kočijaši,
Obukavši se u fine halje; prestali su psovati
(sad moramo tražiti nove usporedbe), počevši
Lijepim manirima brinuti o svojim konjima
I zapregama, kojima putuju putovima (i oni su
sve suvremeniji). Intelektualci (sad moramo...) ipak,
U svojim civilizacijskim konverzacijama
Još uvijek znaju; iz naftalina izvući
Neku imaginiranu ili zbiljsku budalu,
Koja im svojim stavovima
Zaokruži misao.

PJESMA O LJUBAVI

U vremenima u kojim; majke
I očevi teroriziraju svoju djecu,
Pedofili ih otimaju po svijetu
(a dijete prije sna doziva Majku),
Zlikovci im stavljaju oružje u ruke
Nevinije od mirisnog cvijeta; u kojima
Muževi masakriraju svoje supruge
Svojim muževnim rukama
Svojim muževnim rukama
Ostavljajući ih sklupčane
U nepoznatom geometrijskom kutu
Sa strahom koji polako silazi
Sa zamagljenih prozorskih stakala
I cijedi se iz pora ispucalih zidova
U njihova drhtava i nježna tijela,
U glas koji nema koga zazivati
Osim Boga Svemogućega
Osim Boga Svemogućega
Ukinuti mržnju, značilo bi isto
Što i iscrpsti vodu
U kojoj se netko utopio
A netko ugasio svoju žeđ.
Zato, u ovoj borbi
U vremenima u kojim...
Neka mi se mržnja nađe pri ruci.

NA POLA PUTA
mome ocu

Moj otac, miner
(ja obožavam komete);
Čitavog života bušio je zemlju
U koju bi stavljao naboje.
Oni su omogućavali da tlo

Postane pogodno za život;
Jednom me je kao dijete,
Za ruku, poveo predjelima
Svog rodnog mjesta.
Sjećam se; negdje na polovici
Uzvisine sam ga upitao
(dječjom radoznalošću, koja je,
priznajem, proizašla iz moje averzije
prema hodanju i fizičkim naporima):
Kad ćemo više stići na nebo?
Svi su, naravno, saznali za moje pitanje
I mjesto (na uzvisini) do kojeg smo stigli.

FILMSKA ZEMLJA

U danima djetinjstva
Običavao sam rastezati vrijeme
(imao sam nekakav sat- ne-sat)
Kao lastik preko kojega su djevojčice
Preskakale izvodeći isprepletene pokrete.
Jutrima bih pod staklenim dnima
Postavljao slike izrezane iz časopisa,
Zatrpavao ih pijeskom ili zemljom
I čekao popodnevno sunce. I onda,
Nakon što bih se okupio u polukrug,
Slike bi se počele mijenjati i oživljavati.
Pod pokretima mojih razigranih sjena
U začuđenom i vedrom pogledu,
Sve dok zalazak sunca ne bi označio kraj.
Sada su dna-ne dna. Sada se koristim
Pogledima koji rastežu sjenu djetinjstva
U korijene sasvim novog dana,
Misleći o onome što me kroz stakleno dno
Promatra.

DJETETOV SAN

Apsolutna zabrana pisanja poezije
sve dok ijedno dijete umire od gladi.
Imaš krivo, Sartre: tolika djeca umiru
jer svijet ne odiše poezijom.

Maria Luisa Spaziani

Moja se djeca ponekad znaju
Smijati u svom snu
A mojoj zbilji,
Vjerojatno sanjajući
Nekakvu lijepu i ugodnu dogodovštinu
Doživljenu prethodnog dana.
Većina djece nije te sreće.
U tmurnim dijelovima svijeta
Ona sanjaju zalogaje i gutljaje
Zagrljaje i sigurnost (i nije ugodno
slušati zvukove njihovog sna), dok se
Kvazi humanitarci razbacuju mrvicama
Po njihovim praznim stolovima
Gomilajući vrijednosne papire,
Izmjenjujući među sobom
Razne nagrade; mirotvoraca
Ili genija godine (svejedno),
Ne shvaćajući da će ih jednog dana
Nešto slično vremenu izbrisati iz povijesti,
U kojoj će počasno mjesto imati
Sretni djetetov san.

NIJE U RATOVIMA SVE LIJEPO

djeci

... ima u njima čudnovate sjete,
Noći punog mjeseca, i mjesečara
Koji se traže u blagim lahorima
Što po noćnom raslinju šušte;

Sunčanih izlazaka u jutrima,
U kojima djevojke nadimlju grudi.
I livada što izmiču zečevima i košutama,
Zaraslih; u cjelinu koja se odvaja
Kozjim stazama i prvim ostacima snijega,
Iznad kojeg se razigrava dim neke vatre
Unutrašnje; vatre onih što nedostaju
(zabranjuje se dolaziti mlađima od 48 godina),
A trebali bi biti tu; na crti, gdje truba
Armstrongova poziva; na večernji počinak.

12. listopada 2014. god.

GO(O)GLE

U posljednje vrijeme, nakon noćenja
Uopće ne ustajem (iako volim svitanja),
Nastavljam sjediti; otvaram Google; prvo
Osmrtnice, pogledati; jesam li živ
(Google sve zna). Ako jesam (ja
ne znam ništa), izlazim se gledati
Izlazim se slušati, iz postojanja;
Nagovarati ptice na razmjenu:
Kruha za pjesmu. Ptice ne pristaju!
Nastavljaju nijemo kljucati. Ipak,
Ne predajem se, olako;
U padu lišća i Zemlje, vidim;
Nenadmašivo dostojanstvo,
Čudnovate skale koje vode
Prema gore i prema dolje
(gladan i nahranjen)
ISTOVREMENO!

UN-CUT

Od nagoviještenih alternativa,
S vetom na življenje, u dane:
»Dan prava djece«, »Dan ljubavi«,
»Dan ekološke osviještenosti«...
Koji ispuniše godišnji kalendar;
Uvukli su se dani općih trzavica
I perverznih eskapada,
U gramzivim svitanjima
Onih, što u kratkom primirju
Ispijaju pripreme; za rat.

OPROSTI

»Moje mi sjećanje govori: učinio sam to.
Moj ponos odgovara: tako što nisam mogao učiniti.
Moje sjećanje konačno popušta.«
Hannah Arendt

Od svih ratova, izabiremo,
One najbliže. Čija snaga
Nije izblijedjela, već ima
Žive dokaze, onih, što u mraku
Nekom (ako) prebiru po sjećanjima.
Odavno već, postoje riječi
Koje u sebi sadrže znakove upita,
I riječi; koje u sebi zadržavaju
Ravnodušnost (one su najgore),
I one, koje u sebi imaju svijest
Na osobnoj razini, da krivo je
Krivo dotaći, a kamoli činiti
Zlo nedostojno životinje,
Misleći, pritom, na čovjeka. Ipak,
Ja nemam pravo (tko ima)
Oprostiti ni sebi; u tuđe ime,
Ono što sam zgriješio kroz život,
Pa, kako bih mogao drugima.

STARI ZIDARI

Stari su zidari
Svoje olovke držali
Za uhom, zadjenutima
Da bi im bile nadohvat
Kad bi ocrtavali linije konstrukcije.

Ja svoju držim u ruci,
Zbog još jednog razloga;
Ne želim potrošiti (bespotrebno) vrijeme.

ZAMISLITE

Zamislite osobu
Koja organizirano tumara svijetom,
Krećući se od čovjeka do čovjeka
Od žene do žene od djeteta do djeteta
I reže im jezike nekakvom oštricom.
Nijemima siječe ruke i mimičke mišiće
Pticama čupa onomatopejska grla,
A slijepima vadi oči, jer nije sigurna
Da li i koliko vide. Zamislite
Osobu koja ne vjeruje u Boga,
Ali se On, ipak, preziva Smith
(ime mu valjda znate), koja
Ulazi u vaša dvorišta jer joj smeta
Napadalo lišće i vaš razložni govor.
Kada je budete zamišljali
Ne zamišljajte mene. Zapamtite
To nisam ja. Nisam. Ja.

MAMAC

Sunce, polako, zapad-a
Pogled mami u dubine i
Daljine beskrajne,
Iznad glave oblaci se oblakuju,
Ja se ljuljam u ruci u kojoj držim
Istančano predvečerje uzdaha
Koji se bućkaju u klizavoj materiji,
Otapajući od dijela rupe koju sam izdubio
Iz beskrajnog leda još veću rupu,
Pogledom tvojih uzvraćanja.
U nju spuštam mamce na udicama;
Zvijezde, planete i mjesece,
Dok vjetar prebire po žicama
Ne bi li se ono-ono-strano uhvatilo, za srž.

... ILI JUTROM

... ili jutrom, dok kašljem,
A kašalj iritira druge, pale se
Zemaljska svjetla, nebeska polako gasnu,
Rađa se novi dan i djeca prilično stara.
Kosovica skakuće imitirajući pjev slavuja
Pjesnik se pravi glumcem (glumi čovjeka), u pogledu
Niz grlo klizi jutarnji obzor, zbijen
U boci višnje, očekuje se sunčeva zraka.
Ptice mi donose vijesti: »sve je u redu
Svijet je još uvijek tu! Kiša...
Danas neće dolaziti! A vjetar će poslati
Djecu, pa pripazi na njih.« Mjesec...
Netom je otišao. I ništa ne lepršа u zraku
Ljepše; ni lišće ni plahte obješene
Od točaka razigranih pred očima,
Upravo pospanima.

KNJIGOLJUBLJE

Ja volim knjige, zato što:
Ne moram ih čitati
Ne moram ih kupiti
Mogu s njima vatru potpaliti
Kao lepezom njima se hladiti
Mogu ih po policama poredati
I tako prostor u DB-u uljepšati
Mogu ih pokloniti ili ne pokloniti
Mogu ih mrziti ili voljeti
Mogu ih pisati ili brisati
Zapamtiti ili zaboraviti
Mogu im se vraćati.
Ja volim knjige, zato što:
S knjigama mogu sve, ili ništa.
Iz čistog knjigoljublja.

MENI, NEKI, IMAGINARAN, LIK

»Nikakva nadarenost neće preživjeti
Gubitak integriteta do kojega dolazi gubitkom
Obične sposobnosti za mišljenje i sjećanje.«
Hannah Arendt

Hipoteza o djelu i čovjeku
Odavno prerasla u potvrdu
(draži mi je djetetov plač
Koji intuitivno shvaća)
Onih što učestalo tvrde;
Važno je djelo, a ne čovjek!
Kakav je bio ili će biti. Ja,
Tu dvojbe nemam; biti čovjek
Ili djelo; ionako mi je
Sasvim svejedno.

NA TRENUTAK

Lijevo od moje lijeve ruke
S moje lijeve strane
Odmara se priručnik iz sociologije.
Na crvenim koricama
S utisnutom glavom
I kosom, koja vijori kao da izgara
Na trenutak sam pomislio
Da je drevno i zlatno-crveno ogledalo
Iz jednog od mojih snova.
Ali, ipak, bio je to tek logotip baklje
U nečijoj stisnutoj ruci.

JUTRO... KRALJEVSKA EKSELENCIJO

Jutro... kraljevska Ekselencijo.
Jerbo Vam je jučer Doručak na travi
Teško pao na Vaš uznositi želudac,
Evo Vam ga u krevetu.
Što se zbiva, pitate!?
Ljudi odlaze na posao,
I tmurno je neko vrijeme.
Psima nedostaje lisica,
Pa preglasno šute.
A ja sam imao vidjeti
Kako ptice ljuljaju energiju.
Loš je to znak, Vaša Ekselencijo.
Poslije u lovu na prepelice i fazane
Sačuvajte jedan metak,
Ako Vas slučajno uhvate...
Ali, ne brinite se
Ja uvijek ću biti...
Vaš vjerni sluga

HEJ, 21. VIJEČE!

Grozim se na samu pomisao
Da bih mogao dobiti Nobela za mir,
U stoljeću velikih progresa;
Iako se ne mogu sjetiti naslova filma
(USA SPORT PRODUCTION)
Koji sam prvi put gledao
U vrijeme okupacije Afganistana,
Od strane vojnih trupa bivšeg SSSR-a.
Od svega sam, ipak, uspio zamijetiti
Plakat u gledalištu, na kojem je pisalo:
»GO AWAY FROM AFGANISTAN!«
(Ah! Da. Film je bio o košarci).
Idućeg puta, kada sam gledao taj film,
Tamo su bili Amerikanci i NATO-savez;
To me je dovelo u nedoumicu. Nije mi jasno
Na koga se ta poruka s plakata odnosi.
Da li se ugasila moć njenog djelovanja,
Ili čeka, da se vrate one prve trupe,
Pa da može, iznova, djelovati.

GMAZOHISTI

Ima nešto u mahanju rukama,
Ili puzanju; dok se ne uspraviš
S klimavih udova u omču
Za gmaza, parabolom
Savijene travke, iz osmijeha izvađene.

.....

Kad se simbolizam počeo izobličavati
(ako nastavi, neće biti dobro) onima
Koji su nam oporučno zapovjedili:
PAMTITE NAS! PAMTITE NAS!

.....

Hoćeš. Ja sam tamanitelj svih vrsta
Utopija; od prvih do posljednjih.
Sličnost je, naime, izmišljena
Da bismo shvatili koliko nismo isti.

TEHNIKE PISANJA I BRISANJA

Kako napreduju tehnike pisanja
Tako napreduju i tehnike brisanja.
Za ono što sam prije brisao gumicom
Ili bijelio korektorom, sada mi je dovoljan
Pritisak na tipku Delete. Tako i smrt
Usavršava svoje načine, pa nas odnosi
Sve modernijim brisanjem
Svojim crnim korektorom,
Ili pritiskom na tipku; Delete.

PJESME

Andrea Devčić

ZA PROMJENU

Zaborav je novi početak ružičastog marketa duša
Možda i maketa duša u oštrim borovim grančicama
Nema ostataka nekadašnje uvjerljive priče
Naprosto su nestali zelenom, sivom, plavom bojom domaće marmelade
Iz daljine promatraš gorljive krovove ne bi li pronašao nešto
Nekakav napušten raj kao novi cilj gatanja iz kave
Upravo iz tog razloga crnu kavu ne pijem rado
Zato je tu kleopatrina noć kao topao, nježan izlazak
Možda zalazak u električni organ gore spomenute duše
Sve bolje proradi tada i dobiješ uvid u prezreli mango
Ali nešto za radost
                Plot za pijanca!

UPOZNAJ METAFORU

Poliestersko srce je kao i ona ružna, crvena haljina
I zajedno govore, svira ti truba i ne kasni zvuk!
To je dobra vijest!
Ipak je to cilj plesa voća i hodanja po staklenom jezeru...
Promukle glasnice sada oblačiš kao kakvu krpu

i sve više mi to sliči na novi početak razoružanog kauboja
    Sa divljeg zapada...
Dadadadadada kauboja
    Sa divljeg zapada...
Opet selim dalje, hodam brzim korakom prema vremeplovu
Zaželim se 80-ih
Slušam Šal od svile i nosim šal od svile
Sjetom se nikad ne možeš zajebavat
Pa se sjetim pudlica smrti...
Kraj ili početak?
Ko da je bitno?!!

BORBA DIVOVA

Brzaci izgubljenih stvari, diploma i vlakova
Pitam se zašto i dalje pljuješ u stihovima
kad nikome ništa nije jasno
Razigranost, šarenilo riječi u svakom slučaju
ne utječu na tvoje ime
Sanjaš da se to ne događa, kažeš, nije to baš tako
Ali kako ćeš ti sam na ideju?!
Znaš kako kažu 1:0 za nekog (za pobjedu)
    Da, za ideju... ne za tebe...
To je primjer ludila i obrnute matematike
Ona je danas u modi
I shvatiš sve kako ja kažem, nimalo ozbiljno
s dozom autentičnosti

NA PUTU U...

Uzbuđenje kada prolazimo američkim ulicama...
ulicama velike jabuke...
Pomahnitala cesta samo je novi uvod u dimenziju
Dimenziju divlje, neobuzdane sigurnosti
Na početku dok to stekneš samo si stranac i gost

Al ako ti ne treba, možda bolje zaboraviti razigranu dječju maštu
Let me be the shark maybe
hahahaha
Budala onaj koji vjeruje u topljiva proročanstva svevremenskih usta
Ja sam kriv za utopljeno čudovište i sve je znaš, povezano
Sok, kapetan, pustinja, selo i plijen
Džuboks je znak plaćanja računa kao i najstarija boja na zemlji
Džuboks je šifra s mnogo odbijanja, al zato postoji čokolada
Čokolada čokolada čokolada
Ručak ne postoji
Ručak u kutiji povezan kemijskim elementima
Hvala! kažem u Teslinoj sobi
Slušam The handsome family
3327
San je stvarnost, vidiš li?!

NESTAT ĆEŠ ZA 5, 4, 3...

Sakupljači godina u žutoj vazi crno-bijelo-sivih albuma
Fotografije električnih vodova i zaboravljenih želja sada viču
u tankom pješčanom sloju... to je početak djelovanja Etne u zraku
Sivilo u veseloj, slatkoj bitki postojanja
Duh kućnog majstora pomaže razbiti čašu
Iznenađenje... brojiš 1, 2, 3, 4, al nikad do kraja
Kišobran je samo donekle obrana od spretnih i nespretnih domaćica
Zaustavili su vrijeme anđela!
Sjetiš se nepostojećih odnosa u obitelji i sve ti bude jasno
Staješ na trenutak... trujem se još uvijek zlatom
I zato si priseban!

VREMENSKA PROGNOZA

Ledeno doba je stalo na čas... topi vlakove, more, kolače
Topi sirene, želje i žene
Miris kave gubi se u neprestanoj kružnici snova

Možda stanje i nije tako loše i struja nije tako slaba
Kreditnom karticom mjeriš veličinu duše i jačinu snova
Ogledalo se igra... laž da te u kutu čekaju medenjaci
Samo raširenih ruku možeš reći ne...
Rukavica ti neće pomoći u ledenoj zemlji
Tu je organiziran karneval
Promijenile su se boje

BUNA U 30. STOLJEĆU

Spavanje je način bijega od onog što se nije dogodilo
Čujem da me zoveš i pričaš mi bajke
Tako se lako uvališ u gov... u probleme
Odjednom se predstavljaš kao vodoinstalater
Znaš, sad te već polako gubim
Čekam te, ali prošao je vlak za ostanak
Zato puštam dvije godine da shvatim kako si divan
I živim u zemlji maslinova ulja
Ali ti uvijek iznova i znova i iznova
odlaziš na operacije srca i u škripcu si...

POKER I NIŠTA

Ništa nije zanimljivije od začarane šume
U njoj si pomagao lavu pronaći svoje mjesto
Čitav dan se vuče po kući i nekako je izvan sistema
Pališ cigaretu kao znak novog novcatog početka
Ali onog početka od danas!
To ti nikako ne izgleda dobro.
Kažeš: »Izvolite!« Pogledajte vitraje
sada su u novom ruhu. Ne vrijedi ti skidati mrak!
Zanemaruješ boje, ali i dalje si stranac!
Možeš misliti kako je to dosadno
Tako da se zaželiš reklama

Tražiš nešto najbolje za sebe, ali gubiš se
u sekundama
Tako je udobnije i meni, ali boja zida
i dalje ne odgovara
Zato ne budi Jack, sačuvaj energiju i za kasnije!

MOŽDA...

Voziš cadillac u ponoć
i ostaješ bez zlatnog uresa na čelu...
Kao mjerilo više klase ne osvježavaš dovoljno
Vanilija i čokolada još uvijek dominiraju
A ni odjeća ti nije prikladna!
Tvoje granice srušila je snažna doza,
baš šteta što za nuspojave nisi pitao liječnika!
Sve si bliže istini jer na slici vidiš Nil..
Vraćam se za koji dan... možda u travnju...
Sretno i dočaraj mi kritiku!

UVIJEK ISTO ISTO ISTO

Iz razloga što su glasovi i ruže najbolji dar
Dadada! Idealan dar...
Oni su ostatak nečeg starog i nečeg novog
Nema krivih odluka u jasnoći oblaka
Ostaje ti samo trenutak da postaviš pitanje
Predstavljaš sve to na krivi način
Iako je uzrok samo neprekidan san!
Nije laž! Samo je dio tebe!
Okrenut na krivu stranu
Nisi spoznao kako je limun ukusan
Baš šteta...

DOSADNO MI JE

Nekako sve ti to dođe na isto,
rutina, a pitanje hoćeš li biti sutra tu?
Ili b ili n ili ljepota amonijaka možda?
Čemu trošiš misli kad je sve povezano ni sa čime
Ljepota je u tvojoj glavi
Sjetim se narcisa u tebi
Teško da ćeš se snaći u budućnosti
Po tom pitanju
Ostaje ti samo odabir godine u koju ćeš se vratiti
Zato potajno izlaziš na balkon
I znaš da se nećeš vratiti
jer se presijavaju pločice!

DIZAJN ŽIVOTA

Ti si samo glasnik na putu,
ma samo igračka!
Zavodljiva, ozbiljna? Možda! Srećom!
Ponekad brineš o kvaliteti, ali sve je to
samo novi račun za struju!
I onako bez plana živiš za zaborav
Ništa se više neće vratiti pa dobivaš sedmicu na lotu!
I baš zbog toga ovo bi moglo biti savršeno!

A DA ME POZOVEŠ?!

Gost danas, gost sutra
Uvijek samo gost
Ali znaš kako kažu
Svakog gosta tri dana dosta
Svaki dan, svatko
Netko drugi? Ma nitko!

Gost
Gost
Gost
Gost
Gost
I onda pogledaš krdo u Španjolskoj
invitado invitado
Bika tjera, ali i tamo je gost
I dalje bliještećih zubala
Novo voće, svaki dan

PREPRODAVAČ ČOKOLADE

Potencijalno smrtonosni puding
i tisuću pokušaja rješavanja problema s tobom
Sjajan početak meča
Ali to ti uvijek dovodi do suprotnog zaključka
Prava pustolovina!
Bilo je plaćeno, ali ti uživaš u igrici!
Borba s divom centar je svijeta
Grofu i grofici ionako nije mjesto na sajmu
Zato samo povjeruj što ti kažem!
Well played sir

NEOČEKIVANI YORK

Ustaješ i krećeš prema plastičnom igralištu
Sada je to nova zona
Zona torte od čak 3 vrste čokolade
Nemoćan pred svim tim bojama upadaš
u krizu
Naprosto ne postoji ništa bolje
Wild dreams.....u mojoj glavi
lalalalalalalalalalala
Na mjestu gdje je livada sada je more

Novi ulazak u grad
Gledam u svemir i gubim se u ljepoti izmišljotina
Odjednom manje vremena, ali dobro došli!

OPUSTI SVEMIR

Želja za točkastim i osvježavajućim daljinama
Ipak je neizostavna kad prodaješ novine
Pločice su prelivene čokoladom
Zato se uvijek vraćaš!
Na kraju gledaš u prošlo budući plan
Koji je naravno još uvijek na čekanju
Nešto novo i afrička svjetlost
Doći ćeš do zaključka
kada popiješ nešto! Pst!

NA PUTU OKO...

Diploma za najbolje putovanje
po prstima svijeta
I gut-dva bijelo crveno zelenih bombona
za bolje raspoloženje
Ne osjećanje samoće cimeta u piti
postaje dosadno!
Plamen je sad na korak do novih korisnika
I zato pališ žigicu
Vožnja odjednom postaje maštovita
S godinama sve se ipak svodi samo na napad
Na svu sreću imamo nekoliko minuta
za dogovor, naravno!
Zato kreni sa mnom u svijet čarobnjaka!

DEJA VU

Novi susret s dnevnikom žene
Žene koja voli peći kolače
Razgovor s njom nije dobro rješenje
Zato tražiš pomoć
Gubiš se u redovima, pogotovo redu br. 5
I eto gazirana pića kao odgovor
Ne postoji način dobrog prenošenja vijesti
Sjeti se samo gluhog telefona
Gazirana pića... Možda ipak ne!

SAN O PLAVOM

Često se čudi nepozvanima na gozbu
A na kraju i sam stane
Žuta je tvoj znak, ali nedovoljno jako
Opisuješ mi život
Oluja nad olujama krenula je i prestigla te
Krenem čitati sportske vijesti,
doista je lijepo iščitati umjestnost
Na tvoj znak stajem
Gledam sunce u oči
I krećem u 19764213487634
Pa vidi sam...
Pronađi me i odjeni se u plavo!

FRIEDRICH HÖLDERLIN VIŠE NE PRIMA NIKOGA!

S a i d

. . . . . .

likovi:

hölderlin – 37 godina; tada je došao u toranj
stranac – s jakim akcentom, izrazito stariji od hölderlina, 50-ak godina
lotte zimmer – 30-ak godina
diotima – vrlo mlad sopran, bez riječi, a capella

mjesto radnje: tübingen, 1807.

stranac:

krenuo pješice
da bi postao straniji –
čijim očima?

da bi onda
za čitava bijega
zurio u
voljenu rijeku?

»dođi! na zrak, prijatelju!«[1]
scardanelli čeka.

približavaju se koraci dviju osoba.

lotte zimmer:
gospodin bibliotekar, unatoč tomu što mu nije dobro, snažan je i zdrav.
ima dobar tek i oči mu sjaje.
samo ga povremeno razdražuje kiša.

jaka kiša. cvrkut pticâ. iz daljine se čuju zvona.

lotte zimmer:
gospodin bibliotekar je visok, snažan, pomalo pognut, kosa mu pada na lice, na sebi ima vestu i one svoje sankilotske hlače, ruke mu vise oko tijela – a tek one oči!

hammerklavier ***svira nekakav lagani napjev.***
koraci se zaustavljaju.

lotte zimmer:
on osorno odbija svako pitanje o svojoj prošlosti i odlučio je ne sjećati se svoga imena.

ona kuca na vrata.
hammerklavier ***zanijemi.***

hölderlin (*glasno i osorno*):
tko je?

lotte zimmer:
lotte!

---

[1] »Odlazak u prirodu«.

hölderlin (*glasno*):
naprijed!
(*tiše*)
naprijed, lotte!

vrata se otvaraju.

lotte zimmer (*šaptom*):
to je on.

hölderlin:
eminencijo, oprostit ćete nam zbog ove poderane košulje. Ali mi više nemamo isto ime.

lotte:
Ne možete ni pojmiti kako gospodin bibliotekar dere svoje košulje. njemu treba strašno mnogo rublja, a podere i mnogo posteljine jer jako nemirno spava.

hölderlin:
o*ui*, vaša visosti, više se ne zovemo hölderlin. sada smo još samo glas njemačke mladeži, koja ne...

stranac (*otegnuto*):
što on zna o njemačkoj mladeži?

hölderlin (*šaptom*):
jesu li sankiloti već stigli, vaša milosti? možemo li se osloniti na francuskog poslanika?
(*šaptom*)
oni će nas cijeniti, kad nas već ne razumiju.

lotte:
njega može povazdan zaokupiti njegov *hiperion*. kad dođete k njemu, često ga već izvana čujete kako glasno deklamira i pri tome korača gore-dolje.

hölderlin (*vrlo mirno*):
lijepo, vaša visosti, lijepo i bez zareza.

stranac (*deklamira*):
»iz dječjeg su sklada nekoć potekli narodi,
sklad duhova bit će početak nove povijesti svijeta.«[2]
(*zlobno*)
ovo svakako *zvuči* lijepo.

hölderlin (*korača amo-tamo*):
naš jug –
sanjan i zadržan.
samo on u nama živi dalje.

stranac:
neće nas tvoj jug spasiti od hladnoće ovoga vremena!

hölderlin (*viče zapovjednim tonom*):
ne zaviruj toliko u *hiperion*! to je kanibalizam!

lotte:
njegov dan izgleda krajnje jednostavno. ujutro, osobito ljeti, ustane gospodin bibliotekar još prije sunca, smjesta iziđe iz kuće eda bi podno starih stabala u žicom ograđenu prostoru šetao četiri do pet sati; sve dok se ne umori.

hölderlin (*tiho i odsutno*):
živjeti dok se ne umorimo!

stranac:
jedan nitko nema právo na umor!

lotte:
gospodin bibliotekar se zabavlja, udara rupčićem o stupove plota, čupa travu i cvijeće i onda ih opet baca naokolo. ono što nađe, komadić željeza ili kože, sprema u džep i sve izgubljeno odnosi sa sobom.

hölderlin (*glasno*):
što je izgubljeno, mi odnosimo –
(*onda tiho*)
u život.

---

[2] *Hiperion*.

lotte:
ggospodin bibliotekar uvijek govori sâm sa sobom. pita i odgovara.
kadšto je to da. kadšto ne. često i jedno i drugo.
naime, on rado niječe.

hölderlin (*prkosno*):
ništa mi ne niječemo!
mi ne!

stranac:
jedan nitko,
u njemačkoj neprestance na putu,
koji se uklanja svojim suvremenicima mesožderima,
ništa ne niječe.

lotte:
on rado niječe.

hölderlin (*viče*):
mi ništa ne niječemo.
mi smo samo blistava maska koja ovdje čeka.

stranac:
torzo, naoružan samo sjećanjem.

lotte:
katkada govori nerazumljive stvari.

hölderlin (*glasno*):
Teško onom tko nas razumije –
taj će dobiti Aaaaaautenriethovu masku.

klavir muca sve dok se ne smiri.

stranac:
sjećanje bez posljedica!

hölderlin (*glasno*):
netko dolazi?

(*tiše*)
solitude je samo drugo ime za samoću.
čeka nas prijatelj sinclair.
(*histerično*)
sinclair, pripovijedao si nam o smrti.
zašto?
(*sada mirnije*)
ovamo smrt neće doći;
ovdje prebiva ljubav.

stranac:
ljubav?
u ničijoj zemlji?

hölderlin (*tiho, rezignirano*):
svaka ničija zemlja je njemačka.

stranac:
svaka je zemlja ničija zemlja ako prezireš sve od čega se ona sastoji.

klavir nagovještava nečiji hod.

stranac (*otegnuto, ironično*):
sinclair je napustio *solitude*.[3]
putnici koji se nisu odrekli dara slušanja
pripovijedaju da je stupio u jedan trapistički samostan.

hölderlin (*odlučno*):
»ne pitamo želite li! jer vi to nikad ne želite. vas i ne želimo popraviti, jer to je uzaludno! želimo se samo pobrinuti da se maknete s puta pobjedonosnom hodu čovječanstva.«[4]

stranac:
sad sjedi kraj prozora, naš nitko.
svjetlo mu je jedina radost.
rijeka ne pripovijeda i ne laže.

---

[3] Vjerojatno aluzija na znameniti (isprva lovački) istoimeni dvorac u neposrednoj blizini Stuttgarta.
[4] *Hiperion*.

hölderlin (*tiho*):
voda što teče,
svjetlost što struji.

negdje žubori flauta.
klavir joj ratoborno protuslovi.

hölderlin (*viče*):
svjetlost –
svjetlost puna pravednosti!

flauta i dalje žubori.

hölderlin (*blago*):
uskoro dolazi scardanelli i ište nove stihove.
onda moramo zatvoriti prozor.
u zatvorenim se prostorima rascvjetamo.

kucanje na prozor.
klavir ponavlja te zvukove.

hölderlin:
uskoro će doći i dojaviti da ona još nije umrla, samo čeka na drugoj strani rijeke.

diotimina pjesma puna čežnje.

stranac:
laži.
bezazlene laži.
od toga sad živi onaj koji nas je nekoć želio osloboditi –
svojom riječi.

hölderlin (*viče*):
pijetao!

kukurikanje pijetla.

hölderlin (*tiho*):
danas sigurno neće doći, kad je pijetao kukuriknuo.
zar nas je napustila naša sjena?

flauta ponavlja pitanje.

lotte:
eminencijo, gospodin bibliotekar nešto izlaže.

hölderlin (*dječjim glasom glasno i brzo, prati se na klaviru, odsječno i infantilno*):
ja sam mužikaš.
ti iz švapske si.
svirat ne znaš ti,
ja pak sviram glasovirak –
glaso glaso glasovirak, glaso glaso glasovirak
glaso glaso glasovirak, glaso glaso virakglaso.

hölderlin se neobuzdano smije, naglo prestane svirati i zaplješće.

lotte:
gospodine bibliotekaru, sad ćemo vas ostaviti na miru.

hölderlin:
kako naređuje vaša visost.

lotte:
kad gospodin bibliotekar ponovno dobije napadaj bijesa, on me pozove.
ja mu čitam homera; onda se njegova duša čudesno razvedri.

kratka pauza.
opet se približavaju lottini koraci.

lotte:
gospodine hölderlin, ja sam.
donosim vam čitavu košulju.
ne treba nam biti neugodno zbog jedne poderane košulje.

hölderlin (*tiho, umolno*):
našoj šutnji žele nanijeti zlo.

stranac:
slomit ćemo tvoju šutnju.

lotte:
ja stojim uz vas, gospodine hölderlin.
nećemo to dopustiti!

hölderlin:
odveć ste milostivi prema nama.

lotte:
sad moram ići, gospodine bibliotekaru.

njeni se koraci udaljavaju.
polagano kapanje iz pipe, 15-ak sekunda.
hölderlin počinje divlje svirati na h*ammerklavieru*; iznenada prestane.

hölderlin (*mirno i glasno*):
vrata su otvorena, scardanelli.

stranac:
prekinut ćemo ovu šutnju na ugaru.

hölderlin (*urla*):
vi, bogovi koji se date prizvati, vi, slijepi anđeli ddddddomovine!
bojite nas se, nas, beznačajne životinje,
(*tiho*)
jer mi vriskom izbacujemo vaš strah.

stranac:
do koga pak dopire taj vrisak –
u tvojem tornju šutnje?

koraci se približavaju.

lotte:
ponekad gospodin bibliotekar hoda noću uokolo sve dok se od umora ne sruši na svoju slamnjaču.

hölderlin (*obijesno*):
imala je tako lagan san.

lotte:
a kad dođu posjetitelji, gospodin bibliotekar im ponudi sijeno i stihove.
naziva ih eminencijo, visosti, i traga za novim riječima i za jednom drugom kožom.

stranac:
drugom kožom?
zar bi se možda htio boriti –
rječiti šutljivac?

hölderlin:
ali on će doći, scardanelli.
doći će i šapnuti:
probudite se, gospodine, pišite pjesme, kratke pjesme!
njegova eminencija tajni savjetnik posebno vam je savjetovao da pišete kratke pjesme.

klavir, kratko, bez daha, divlje.

hölderlin:
ne voli on pjesme, gospodin tajni savjetnik.
on vjeruje da se njemačka bijeda može pobijediti iznutra.
to vjeruje tajni savjetnik.
a nas naziva europejcem s dušom crnca.

stranac (*ljutito*):
šta ti znaš o njemačkoj stvarnosti?
ti si se elegantno povukao,
a nas prepustio eteru.

hölderlin:
onda će doći scardanelli i hraniti nas slamom da bismo pisali pjesme.

(*viče visokim glasom*)
ova tanka membrana između nas i vas!
(*veoma nježno i žalosno*)
s druge strane rijeke, kaže on...

lotte:
»ti bi dakle došao prvog četvrtka u mjesecu ako je lijepo vrijeme; ako to ne ide, onda bi došao sljedećeg četvrtka i tako uvijek samo jednog četvrtka. kad u gradu odbije deset sati, pojaviš se kraj niske živice blizu jablanova, a ja se tada pojavim gore na svome prozoru, pa se možemo vidjeti. Kao znak stavi na rame štap, a ja ću imati bijeli rubac.«[5]

diotima doziva.

hölderlin (*tiho i u očaju*):
krajolik se opet otvara –
u uzaludno.

stranac (*kategorički*):
svaki krajolik s one strane otvara se u uzaludno.

hölderlin:
ondje čekamo znak.

diotima pjeva, zahtijevajući, moleći.

hölderlin (*razdraženo*):
inače bismo se bili već odavno iselili,
u Grčku.

stranac:
uvijek onamo gdje nije moguć nikakav dodir –
rođeni izbjeglica!

hölderlin (*elegično tiho*):
moja poharana, tamna grčka.

---

[5] Iz pisma Susette Gontard.

stranac:
učinio je od nas izbjeglice –
tim svojim pjesmama.
a sada se više ne sjeća rijeke izbjeglicā.

hölderlin (*viče*):
lottttttttttttttttte!

lotte:
da, gospodine bibliotekaru?

hölderlin:
lotte, plješćite i smijte se!
svjetlosti za volju!

Lotte plješće i smije se zvonko i glasno.

lotte:
'ste zadovoljni, gospodine bibliotekaru?

stranac (*sarkastično*):
'ste zadovoljni, gospodine bibliotekaru?

hölderlin (*odsutno*):
najponiznije vam zahvaljujemo, vaša visosti.

flauta tiho i žalosno.

hölderlin:
na putu za smirnu naša je putovnica poništena.

stranac:
je li tebi smirna most ili samo krinka?

štropot kočije koja prolazi po kiši; polagano zamire.

hölderlin:
»sjeveroistočnjak puše,
od vjetrova najdraži meni,
jer vatren duh
i sretno putovanje obećava on brodarima.
al idi sad i pozdravi
lijepu garonnu
i vrtove bordeauxa.«[6]

stranac (*viče*):
ne!
ne idi!
vrati nam se u naručaj,
u svojoj poderanoj košulji!

flauta ponavlja poziv.

hölderlin (*rezignirano*):
vojska generala jourdana što se bliži potrebuje mir –
ne svjetlost,
ne stih!

lotte:
tvoj bijeli rubac na prozoru.

stranac:
ti bi sanjao.
no bez bìla zemlje
sanje su samouništenje.

lotte:
»otkako smo razgovor...«[7]

hölderlin:
ali mi šutimo i o njoj više nikad ne razgovaramo;
kao što smo i obećali.

---

[6] »Spomen«. U: *Kruh i vino*. Prev. Zvonimir Mrkonjić. Razlog, Zagreb, 1969.
[7] »Svetkovina mira«. Prev. Zvonimir Mrkonjić, ibid.

stranac:
tvoja šutnja ne koristi.
nemaš pod sobom tla,
samo nebo u njezinim očima.

hölderlin:
»o onom koji nije poštedio naše srce...«[8]

stranac:
a zašto gospodin bibliotekar štedi *naša* srca?

lotte:
»Najdraži, reci što je bolje: da prešutimo što nam je u srcu, ili da si to kažemo?«[9]

hölderlin opet korača gore-dolje.

hölderlin (*žurno i odsječno*):
kad dođe, donosi nam sijeno, čita nam pjesme, stare pjesme, i htjet će čuti nove.
i dalje nas zove visost, eminencija.

stranac (*glasno i razdraženo*):
hoće li mi gospodin bibliotekar priuštiti jedan redak iz vlastite ruke?

flauta ponovi pitanje.

hölderlin:
vaša kraljevska visosti, na ovo vam ne mogu, ne smijem odgovoriti.

klavir dometne presudnu točku nakon ove rečenice.

hölderlin:
povremeno nas scardanelli vodi van i pritom pazi da ne divljamo.

---

[8] Iz pisma Susette Gontard.
[9] Iz pisma Susette Gontard.

(*brzo i odsječno*)
kadikad ipak divljamo. krpom za prašinu udaramo po vlatima trave koje
još rastu.
(*mirno*)
onda nas uhvati za rame i pripovijeda nam o bordeauxu.

stranac:
ja bih radije pripovijedao o sarajevu.
jer i ondje se mnoštvo odazvalo tvojem zovu!

diotima elegično.
lauta slikovito.
klavir ratoborno.

hölderlin (*razdraženo i glasno*):
i ponovno nam priča da vojnici ove zemlje
u telećaku nose naše pjesme
kad napadaju drugu zemlju.
(*viče*)
našim pjesmama!

stranac:
ratna izdanja u telećaku progonitelja.

klavir bijesno i agresivno.

stranac:
školska izdanja u košulji progonjenih.

hölderlin (*opet mirnije, ali ipak agresivno*):
kolikima smo još saveznik?

stranac:
tenkove izvozimo, izbjeglice odbijamo!

hölderlin (*viče*):
tko sada budi gluhe bogove?

stranac:
protiv države!

hölderlin (*polagano, rastežući*):
moramo ju sta-vi-ti pod
skrb-ništvo.

stranac:
moramo nadići državu...

hölderlin (*polagano, rastežući*):
sta-vi-ti pod skrb-ništvo!

klavir ponovi odsječnu intonaciju.

hölderlin (*snažno, odlučno*):
general jourdan ne može ništa protiv republike maulbronn –
republike lijepih duša.

stranac:
ali lijepe duše izgaraju poput šiblja.
republici su potrebni topovi!

hölderlin (*glasno i agitatorski*):
empedoklo nam donosi glas iz agrigenta i dijeli ga narodu,
bez daha,
zaklinjući.
»znam, poput suhe trave
zapale se ljudi.«[10]

stranac (*viče*):
onda slušaj svoga empedokla i djeluj!

hölderlin (*viče*):
»djelovat ćemo za opće dobro!«

---

[10] *Empedoklova smrt*.

stranac (*tiho, rezignirano*):
prijatelju, ne pjesma,
nego krv odlučuje o hodu povijesti.

hölderlin (*rezignirano, sve tiše kako teče rečenica*):
revolucija je sad ostarjela.
pobjeđuje nepametan razbor –
svojim porivom spram onog što se dade prizvati,
onoga izbrojivoga.

stranac:
pa ti si htio samo pobune.

šumovi nekog današnjega grada.

hölderlin (*nervozno*):
tek što nisu došli panduri da nas uhite.

stranac:
svojim dugačkim noktima on će vam izgrepsti lice do krvi.

lotte:
vidi li ga njegova diotima?

diotima viče, očajna.

hölderlin (*umorno*):
»ljepše oko nije još viđeno u smrtnika.«[11]

stranac:
donose ga u sobu s palisadama i stavljaju pod skrbništvo.

lotte:
a vi na njegove rane nalijevate riječi.

---

[11] Iz pisma Ernsta Zimmera, 1835.

hölderlin:
sunce crno, lice s maskom ogleda se u prozorskom staklu.

stranac:
beladona i digitalis
protiv provala bijesa i republikanskih uspomena!
madame histoire je okrutna.

hölderlin (*tiho*):
maska protiv vrištanja.

stranac:
vrisak koji tebe nikad ne napušta, a do nas nikad ne dopire.

hölderlin (*mirno, otegnuto*):
ali mi... ne pljujemo ni na koga!

približava se policijska sirena.

stranac (*rezignirano*):
predat će ga jednom obrtniku.

policijska sirena se udaljuje, javljaju se šumovi današnjega grada i naglo prestaju.

hölderlin (*brzo i kao da ga progone*):
uskoro će doći scardanelli, navući nam haljetak bez rukava koji će na leđima svezati.
tako nećemo ni za koga biti opasni.

flauta ga elegično umiruje.

hölderlin:
a kad vrištimo, stavit će nam au...au...au..autenriethovu masku –
onda nas nitko neće moći čuti.

stranac:
le pauvre holterling[12] odlučuje se pretvoriti u riječi.
ali riječi produžuju njegov nevidljivi prostor,
njegovo neizmjerljivo vrijeme.

hölderlin (*umolno*):
scardanelli, molimo da nas opet odvedete u bordeaux.

stranac:
da otkupljena riječ nikamo ne vodi,
to jadni hölderlin ne zna.

hölderlin:
možda će se pojaviti kao onomad...

diotima radosno doziva.

lotte:
ona je samo himera, u dalekoj grčkoj.
ja perem njegove košulje i ja mu čistim ruke.

hölderlin:
a kad padne mrak, trči scardanelli – uništivi – tamo-amo,
s glupim smiješkom i sablasnim pogledom, poput životinje u kavezu.
onda će nam oduzeti čizme, da opet ne pobjegnemo.

stranac:
ali što pjesnik domovinskih pjesama traži u tuđini?

lotte:
gospodin hölderlin ostaje ovdje, on će ovdje umrijeti kao slobodan
čovjek koji ne dâ da mu išta prilijepe.
a ja ću ostati uz njega –
do one noći 7. lipnja 1843.

---

[12] Iz znamenitog pisma od 11. rujna 1806. u kojem grofica Caroline von Hessen-Homburg, dopisujući se s kćeri Marianne na francuskome, opisuje kako je izgledalo prošlogodišnje prisilno odvoženje Hölderlina majci i potom u Autenreithovu kliniku. V. Friedrich Hölderlin, *Sämtliche Werke*, 7.2, 353f. Große Stuttgarter Ausgabe, 1943 – 1985.

(*kratka pauza*)
s dubokim poštovanjem vaša sam najponiznija služavka.

hölderlin:
usrdno ćemo moliti scardanellija da nas izbaci iz zemlje, inače bismo ponovno potpali pod nijemce.

nevrijeme sa snažnom grmljavinom.

stranac (*agitatorski, bjesni*)
»ne mogu zamisliti neki narod koji bi bio rastrganiji. vidiš obrtnika, ali ne i čovjeka; mislioca, ali ne i čovjeka; svećenika, ali ne i čovjeka; gospodare i sluge, mlade i staložene ljude, ali ne i čovjeka.«[13]
(*mirno, rezignirano*)
ali ti, prijatelju, nemaš drugog naroda – osim ovoga.

hölderlin (*šaptom*):
eminencijo, to je zato što se čovjek čovjeka boji.

klavir melodično rezignira.

hölderlin:
na kraju molimo scardanellija da se pomoli.

stranac:
za koga?

hölderlin:
»*molitva za neizlječive*
požuri se, ti vrijeme što oklijevaš, dovedi ih do nerazuma,
inače ih nikad nećeš poučiti koliko su razumni.
požuri, sasvim ih pokvari i povedi na strašno Ništa,
inače ti nikad neće vjerovati koliko su pokvareni.
ti se budalaši nikad neće obratiti ako ih ne uhvati vrtoglavica,
ti... nikad, ako ne vide trulež.«

---

[13] *Hiperion*.

stranac (*viče*):
nije li on nije namirisao trulež?
(*rezignirano*)
čemu pjesnici u oskudnu vremenu?

hölderlin:
»frankfurt je međutim... pupak
ove zemlje...«[14]

lotte:
I rubeola je bolest, umire se desetog dana.

diotima se tiho javlja iz daljine.

hölderlin:
umireš daleko od nas, empedoklo.

stranac (*agresivno*):
čak ni empedoklo, tebi najmiliji stvor, nije te uspio probuditi iz nekorisna sna pravednika. čak ni obijesni, koji je, pomladivši ga, želio promijeniti krzmajući svijet.

hölderlin (*naglo, urotnički*):
slušaj, scardanelli!
i mi smo samo gost u ovom jeziku
i njegov zarobljenik.
budimo jedinstveni i pokopajmo disonancu –
ovdje u tornju.
(*mirnije*)
onda ćemo možda moći ponovno stupiti među nijemce,
pa čak i preživjeti.

stranac (*zlobno*):
zar je njemu samo do preživljavanja?

---

[14] Iz Prvog filozofskog pisma.

hölderlin (*vrlo odlučno, gotovo zapovjednim tonom*):
ne, scardanelli!
ne prosvijetliti – samo zbuniti!

stranac:
zar je odustao, taj pjesnik noćnih pjesama u kojima već vijore zastave ujedinjenog naroda?

hölderlin (*podrugljivo*):
»slavite me? o, reci im
nek se kane toga.«[15]

stranac:
slave te.
dokle god prešućuješ.

klavir bjesni, vrlo ritmički.

hölderlin (*tiho, gotovo umolno*):
vratimo se u maulbronn!
nije dalje nego što je bordeaux.

stranac:
i maulbronn je daleko ako ne tražiš blizinu, zajedno s njenim šumovima.

flauta naznačuje daljinu.

hölderlin (*čeznutljivo*):
danas je lotte pripovijedala o ratu za oslobođenje.
onda smo za grke popili vrč vina.

klavir započne jednu himnu, koja se iznenada prekine.

stranac (*deklamatorski*):
»bolje je spavati no tako biti bez drugova.«

---

[15] *Empedoklova smrt*.

hölderlin (*umorno ali odlučno*):
ne želimo više biti tajni, nevidljivi saveznik
kojeg je lako prognati u neki toranj.

lotte:
»volite ga? svakako! dokle god cvate
i sja,
grickaju ga.«

flauta melodično.
klavir završava jednu frazu.

hölderlin (*snažno, uporno*):
i na kraju, scardanelli?
ipak moramo postići kompromis?

stranac:
golema,
kojeg si probudio svojim stihovima,
ti si zanijekao –
svoga jedinog zaštitnika.

hölderlin (*tiho, gotovo strašljivo*):
a što onda slijedi, scardanelli, što zatim?

stranac (*ledeno*):
»meko on dolazi,
tiho u oblacima sna.«[16]

hölderlin (*viče*):
pijetao!

budilica zvoni glasno i prodorno.

hölderlin:
ima li na zemlji mjere?

---

[16] *Empedoklova smrt*.

lotte:
Ovo je stol o koji je pjesnik hölderlin udarao rukom kad se svađao –
s vlastitim mislima.

stranac (*deklamatorski*):
u neizmjerljivu prostoru njemačke samoće,
s njezinim brojivim istinama.
(*viče*)
poštedi stol!
tvoja nam je pesnica potrebna!

hölderlin brzo korača uokolo, klavir preuzima njegov ritam i požuruje ga.

hölderlin:
kao kakav hamlet, tmurna i nijema, ova ddddomovina.

stranac:
hamlet je onaj tko razmišlja i ne djeluje!

klavir mozga i udara.

stranac (*deklamatorski*):
»pričekaj! Sigurno dolazi čas
koji odvaja božansko i smrtno.«[17]
(*zlobno*)
čekaj sad u svome vakuumu!

hölderlin (*glasno i podrugljivo*):
zar on još uvijek traži kamenje koje nije prosvijećeno?
postali su posjednici, scardanelli, bijednici bogatstva!

stranac (*podrugljivo*):
traži li ovaj mjeru na zemlji?
ili u stihovima?
(*deklamatorski*)
»da bi mjera svijeta u sretnom trenu smio biti njemački pjesnički metar.«

---

[17] »Grčka«.

(*sarkastično*)
uzvišene li onanije!

nevrijeme, udar groma.

hölderlin (*osorno i oštro*):
ne prihvaćamo nikakve uvjete,
ni vremenske ni prostorne.

stranac (*uzbuđeno*):
francuzi su od nas htjeli učiniti ljude...

hölderlin (*viče*):
njemačka majka, namaljana na dddomovinu!

stranac:
a weimarski zračni dusi svojim su se metafizičkim krilima raspojasali
u nagađanju i u muzici.

hölderlin (*tiho, mirno*):
njnjnjnjnjemačka
(*kratka pauza*)
trnoružica definira legendu o ubodu bodežom
zmajeva krv podnosi tanki krov mislilaca
treću dimenziju sablje demeskinje
neprekidnu dijasporu

Klavir produžava dijasporu.

hölderlin (*odsutno*):
»ono što ovdje jesmo, ondje može dopuniti neki bog.«[18]

stranac (*viče*):
ondje?
mi smo tu!

---

[18] »Pjesma za obitelj Zimmer«.

hölderlin (*viče*):

teško tebi, scardanelli, kad primijete odmetništvo; to ti ovaj narod nikad neće oprostiti!
onda ćeš ležati tamo, u naručju ove ddddomovine, bez riječi i blijed, ne osjećajući više ni travke, i vječno ćeš skakati, ddddalje odavde, ddddalje, ddddalje...

stranac:

otkako si nas probudio svojim pjesmama, bježimo odavde, sve dalje i dalje. otada smo u bijegu.

klavir poskakuje.

hölderlin (*veoma mirno i rezignirano*):

»htjeli bismo ti pokazati slobodnu zemlju, zemlju punu ljepote i punu duše, i kazati: ondje se spasi!
ali nebesa!
kad bismo to mogli, onda bismo bili netko drugi i ne bismo se ni morali opraštati.«[19]

lotte:

nećeš li tada zaboraviti ljubiti?

klavir započinje dva stavka, jedan radostan i jedan tužan, ali ih ne dovršava.

hölderlin:

natrag u tu dddomovinu, krvavih nogu, bez ruku.
našim smo stihom nagrizli glad.
patmos više nije otok.
ovdje svaki bog umire dva puta.

stranac:

bogovi možda;
mi umiremo svakodnevno –
bez tvoje zapaljive riječi.

---

[19] *Hiperion*.

diotima zove upomoć.

lotte:

još je maloprije bila u vrtu u društvu, haljina joj je ljubičasta i bijela. i sutradan je čila, pa ide u večernju šetnju sve do velikih stabala kraj vode. legla je u krevet, u tri sata zatražila čašu vode i rekla neka joj ipak donesu topli pokrivač, opet zaspala i rano ustala. pitaju: kako ti je? ona odgovara: bolje. tek što je izgovorila, padne na zemlju, odmah s jakim grčevima...

diotima opet zove.

hölderlin:

»ljepše oko nije još viđeno u smrtnika.«

klavir naznačuje korake.

hölderlin:

samo nam je noć bila svjedokom.
jeli smo svoju sjenu
i iskakali iz svoje kože,
da bismo izgubili ovu ddddomovinu.

stranac:

izgubili?
zamijenio si svoju germaniju za toranj –
slobodu za sreću!

flauta ga umiruje.

hölderlin:

»što imam dražega na svijetu? ali njima nisam potreban.«

stranac:

a bi li *ti* mogao trebati njih, hölderline?

hölderlin:

usput smo zaobilazili mjesta i prijatelje.

diotima dolazi žurno u pomoć.

stranac (*elegično*):
»ići tamo gdje je potreba najveća, a mi najpotrebniji«[20]
(*borbeno*)
to si *ti* napisao, hölderline!

hölderlin:
ničim osim stihovima; da bi nam bili poput napjeva kojem se utječemo.

stranac:
tko ovdje traži riječ, izgubljen je.

hölderlin:
daleko od ove gluhonijeme dddomovine
(*viče*)
naša kuća ooodlazi... ooodlazi.

klavir bijesan, odbojno i agresivno.

lotte:
kao opsjednut riječju, odlaskom.

hölderlin (*zaklinjući*):
moramo ići, otići,
prije no što svijet nadomjesti našu riječ –
objašnjenjima.

stranac (*podrugljivo*):
ako uvijek odlaziš i nikad se ne postaviš,
nadomjestit će svijet tvoju riječ
eventom.
ukras
za galeriju,
ne za našu kožu.

---

[20] Iz pisma polubratu, 1800.

hölderlin (*umorno i polagano*):
sad smo nastanjeni zastalno, scardanelli,
već godinama pijemo badava za tuđim stolovima.
posijedili smo među nijemcima.
htjeli su nas pripitomiti,
da im jedemo iz ruke –
hrana bogova i izmetine podređenih.

stranac (*kategorično*):
pjesnik koji stalno bježi
uskoro se pretvori u bočatu vodu.

lotte:
gospodin hölderlin nije nikad napustio sebe.

stranac:
ali budući dani tebi su kazna.

hölderlin (*histerično vičući*):
ipak mi ćemo uskoro zveckajući objaviti novu pjesmu i sve njih
ooootjerati.

stranac:
pa onda objavi napokon svoju pjesmu!
scardanelli čeka –
s vojskom scardanellijā.

klavir borbeno i svježe.

hölderlin (*histerično viče*):
zgradu državne sreće treba oooodnijeti, ooootpuhnuti, ddddalje, dddalje!

lotte:
tvoje stoljeće još nije došlo.

stranac:
scardanelli je umoran!
a svaki umor jednom uteče u riječi.

hölderlin (*apatično*):
čekamo
sve dok se riječi posvema ne raspadnu.

stranac:
sve dok ti ne budeš sâm svoj zarobljenik.

lotte:
godina provedenih ovdje nije bio zarobljenik –
gospodin hölderlin je bio moj gost.

hölderlin:
sretni časovi –
ovdje smo lijepi,
ovdje smo ostarjeli.

stranac:
ostarjeli?
vrijeme te nije pobijedilo.

lotte:
ipak: fanatičan hodač.

hölderlin:
oduzeli su nam štap.

stranac:
čemu štap, kad šećeš u krugu svojih riječi?
gola tijela i u vječitoj svojoj nedužnosti?
hölderline, ti si sebe nadživio.

hölderlin (*apatično*):
čak i vlastiti miris, koji je osobito izjutra bio tako napadan u našoj sobi,
prijeti da će nas napustiti.

stranac:
strašan će biti dan
kad budeš uzmaknuo,
kad budeš uzmaknuo
i sebe napustio.

lotte:
nakon jela gospodin bibliotekar ne može ni trenutka dulje u svojoj sobi
podnositi posuđe i miris. Stavlja posuđe pred vrata – da ja odnesem.

hölderlin (*razdraženo*):
dolaze i posjetitelji koji s nama žele govoriti...

klavir ga prekida i umiruje.

hölderlin (*apatično*):
ali mi smo neuporabivi.

stranac:
i *tvoji* su bogovi osvetoljubivi.

hölderlin:
svaka kuća ovdje znade više
i tjera na dodir. .

stranac:
na dodir?
s tobom?

hölderlin:
tko je suviše smrti vidio...

stranac (*upada mu u riječ*):
smrt izrađuje masku za svaku revoluciju.

hölderlin:
svaka riječ sad silazi u ničiju zemlju.

stranac:
pa komu da uputi riječi?
ssuviše je čuo a da bi njega čuli.

hölderlin (*odsutno*):
nekoliko koraka do prozora, golo drveće...

diotima odgovara puna čežnje.

hölderlin (*mirno i odlučno*):
»nalik svađi zaljubljenih
disonance su svijeta.
usred prepirke slijedi pomirba
pa sve što je rastavljeno i opet se nađe.«[21]

diotima odgovara puna čežnje.

stranac:
pomirba?
ono što nama treba nije više neki ölderlin,
nego empedoklo!

lotte:
onda se gospodin hölderlin prigne, objema rukama uzme njene hladne ruke, usrdno ih ljubi i vraća se u toranj – k meni.

hölderlin:
svaki povratnik kući je odmetnik –
u tužnim očima onih koji su ostali.

stranac:
a oni zamagljuju tvoju riječ –
do neprepoznatljivosti,
dok ju ne uspiju iskoristiti protiv nas.

klavir elegično, tiho.

hölderlin (*otvara prozor i viče van*):
mi želimo biti jakobinci!
(*tiše*)
je suis jacobin.
(*tiše ali odlučno*)
toujours!

---

[21] *Hiperion.*

stranac:
ali ti nisi želio
da pobuna prestane,
a republika započne.

hölderlin (*tiho ali odlučno*):
toujours!

stranac:
prijatelju, samo nijekati nije dovoljno!
ljudski zakon nalaže da se zahtijeva!

flauta opisuje slikoviti jug.

hölderlin (*prkosno*):
mrsko nam je izgubiti naš jug u vašoj trezvenosti.

stranac:
jer i ti, hölderline, malo djeluješ, a mnogo razmišljaš.

hölderlin (*naglo*):
»il' djelo iz misli dolazi, poput zrake iz oblaka?«[22]

stranac (*više*):
gotovo je, diotima!
jer i naši će ljudi pljačkati i ubijati, bez razlike.

hölderlin (*rezignirano i tiho*):
naučimo šutjeti među takvim ljudima;
to nije malo.
(*više*)
ne, mi ne želimo vidjeti kaspara hausera.
(*mirnije*)
dijete bez povijesti, bez jezika.
(*otvori prozor i više van*)
mi nismo meteorit koji je pao s neba, nismo nahoče.

---

[22] *Hiperion*.

mi smo ovdje izrasli,
na ovoj vlažnoj zemlji ove još vlažnije dddomovine.

stranac (*tiho ali odrešito*):
da si barem ostao vrtlar, hölderline!

klavir opisuje idilu.

lotte:
zatim gospodin bibliotekar iziđe, u desnoj mu ruci štap, u lijevoj rubac kojim briše suze.

stranac (*službeno*):
friedrich hölderlin, *homme de lettre*, visok 1766 milimetara.

hölderlin (*mirno*):
nikad nismo pisali za stolom, nego hodajući...
(*zatim ratoborno*)
uskoro će doći ludwig van beethoven i objasniti nam da vjeruje u buduću revoluciju uvjerenjā i vrsta predodžaba, koja će sve dosadašnje učiniti crvenim od stida.

***klavir naznačuje s*turmsonatu.**

stranac (*kategorično*):
ti nisi bio kadar voljeti jednog beethovena, hölderline!

lotte (*sikće*):
a kako bi ga *ti* volio?

nevrijeme, grmljavina.

hölderlin (*oštro*):
koja te, prijatelju, žica vodi dalje, sve dalje?

stranac (*ljutito, odsječno*):
iz pograničnih okruga javljaju

da diotima golih grudi vodi narod na ulicu,
da ju mladići hvataju za grudi,
da se ona ne može braniti – posljedice slobode bez hlača.
(*dijabolično*)
sloboda nikad ne nosi hlače.

hölderlin (*mirno, melankolično*):
sjećaš li se, prijatelju? dok si mirno sjedio u svojoj sobi, a mi naglo otvorili vrata? uplašeno si ustao. neko vrijeme smo samo stajali, šutke. onda smo se približili i pokazali svoje ružne neodrezane nokte i izrekli svoje ime.

stranac (*službeno*):
friedrich hölderlin, *homme de lettre*, visok 1766 milimetara.
200370-3-0049-7

šumovi današnjega grada, polagano nestaju.

lotte:
kad ide u šetnju, šešira nabijena duboko na oko, podigne ga pred djecom, strašilima za ptice i vlatima trave.

stranac (*zlobno*):
djecom i strašilima!
(*rezignirano*)
zar ga nitko drugi ne sluša?

hölderlin:
očito vas već odavno nije bilo u frankfurtu.
oui, monsieur, oduzeli su nam čizme, da ne pobjegnemo.

stranac:
ti više nikad nećeš bježati!

lotte:
kad u gradu odbije deset sati, on stoji kraj niske živice blizu jablanova, sad drži štap preko ramena. na jednom od gornjih prozora pojavi se bijeli rubac, njihov znak. on se približi ulazu, nedaleko od male sjenice, ogleda se dolazi li netko. šumovi u vrtu. jedna ruka u zelenilu, pismo,

njen lik iza grmlja, njezino lice jedva, brzi koraci koji se udaljavaju, škripa pijeska.
nekih dana čak ni pismo. ona samo stane uz prozor, vidi njegovo lice kroz grmlje, on je naslonjen na stablo.

hölderlin:
moramo ostati ovdje i ne možemo više putovati, milostivi gospodine.
oui, vaša visosti; frankfurt je daleko.
no ipak, ništa nam se neće dogoditi.
(*mirno, raskalašeno*)
danas smo zalili cvijeće –
za lotte.

klavir opisuje idilu.

stranac (*ljutito*):
shvaćaš li napokon čovjeka, tjelesnoga, kad živiš daleko od njega i u osami?

hölderlin (*apatično*):
to ne razumijemo, eminencijo, to je jezik kamalatte.
ali nama se neće ništa dogoditi.

flauta opisuje idilu.

hölderlin:
mi smo postali samo tabu riječ –
gotovo neizgovoriva.

stranac (*kategorično*):
pjesnikova se riječ rastoči kad izmakne onom od čega se sastoji.

lotte:
netko je gospodinu bibliotekaru uručio jedno minijaturno izdanje njegovih pjesama – bez životopisa.

hölderlin (*živahno, podrugljivo*):
»da, pjesme su prave, one su naše; ali ime je krivotvoreno. mi se nikad nismo zvali hölderlin, nego scardanelli ili scarivari ili salvatore rosa ili slično.«

stranac (*viče*):
nekoć je tvoje ime željelo ljepotu povezati sa slobodom.

hölderlin:
kao što i zapovijeda njegova eminencija.

lotte:
danas je opet došao gospodin schwab i htio pjesme.
pretražio je listove koje gospodin hölderlin nemarno baca u jedan kut.
gospodin schwab je uzeo nekoliko pjesama; ali me ipak zamolio za dopuštenje.
još mu se dive,
mom hölderlinu.

hölderlin (*šaptom*):
je li i georg büchner pobjegao u bordeaux?

klavir naznačuje bijeg.

stranac:
prijatelju, osakatila te gola istina njemačke.

hölderlin (*ujedljivo*):
molite se!
sada prave njemačku.

stranac:
ti si bio odveć uglađen za zavidni rod.

hölderlin (*sikće*):
za ovu ddddomovinu!

stranac:
sad će nas taj rod pobijediti.

diotima zove.

hölderlin (*obijesno*):
pa mi smo vjerno živjeli zajedno do kraja.

lotte:
njegova flauta bila mu je jedina utjeha, a i njegov klavir. kad su ga u tornju posjetitelji spopadali i htjeli razgovarati, gospodin bibliotekar je samo svirao.

klavir bjesni i postaje nemelodičan.

hölderlin:
svirati do posljednjeg daha.

stranac:
da, svirati!
bez publike!

flauta nježno i umirući.

hölderlin:
tek životinja vođena nagonom, to je riječ.

stranac (*posprdno*):
da, stih –
»najneviniji od svih poslova.«[23]

hölderlin:
kad se dogodilo ono što se moralo dogoditi,
vidjeli smo kako nam se približava toranj.
ima nekih ugođaja kad je nužno šutjeti.

stranac:
toranj šutnje –
za najnjemačkijeg od svih njemačkih pjesnika.
putovanje je započelo.

---

[23] Iz pisma majci.

šišteći prolazi jedna moderna lokomotiva.

hölderlin:
putovanje na kraj dddddomovine.

stranac:
putovanje bez kraja!

flauta započinje putovanje.

hölderlin:
zatim smo potražili sobu eda bismo ddddomovinu sveli na malen prostor.

klavir elegično, nježno.

hölderlin:
»tako daleko sveto je ludilo najviša ljudska pojava,
a ovdje je više duša nego jezik.«[24]

stranac (*rezignirano*):
riječi ljudi nisi nikada razumio!

hölderlin:
odsad ćemo govoriti kao da samo prijateljima govorimo.

stranac (*deklamatorski*):
»čovjek mora uvijek djelovati tako da bi uvjerenje s kojeg djeluje
moglo vrijediti kao zakon za sve.«
(*ljutito*)
da si barem ostao vjeran sebi!

diotima zove.

lotte:
rekla je: »ti djeluj; ja ću to nositi.«

---

[24] Primjedbe uz prijevod *Kralja Edipa*.

hölderlin:
tvoje pismo, četiri stranice olovkom, užurbano i nervozno.

klavir, užurbano i nervozno.

stranac:
sigurno će jednom doći
i k tebi.

hölderlin:
na smrt i ne mislimo.

stranac:
povremeno riječ samu sebe nadraste –
i protiv tvoje volje.

hölderlin:
»jednom upitah muzu, a ona
mi odgovori
naći ćeš ju na kraju.
nijedan smrtnik ne može to pojmiti.
o najuzvišenijem želim šutjeti.«

stranac:
iskupljen svojom ljepotom
priopćava i ujedno skriva;
to je njegova istina –
vješto govori i nijem je.

flauta melodično teče.

hölderlin:
u sjećanju su nam mnoga mjesta bila utočišta.

lotte:
ali u svakom utočištu on ostaje stranac –
sa svojim pamćenjem.

stranac:
sa svojom šutnjom.

hölderlin:
još samo neizgovoreno, neizgovorljivo.

stranac:
gotovo da te plaši
prisutnost nedodirljivih!

hölderlin (*odsutno, tiho*):
mi smo samo brodolomci plime i oseke.

lotte:
svako uskomešano vrijeme postaje godišnje doba njegovih pjesama,
njegova povratka.

klavir se približava prijeteći.

hölderlin (*snažno, zahtijevajući*):
a što će se dogoditi s pjesmama, scardanelli?
hoće li ih spaliti?

stranac (*rezignirano*):
više sređuju ono izrečeno,
nego što dišu.

hölderlin (*podrugljivo*):
čak i grobni natpis
najradije bi imali od samog pjesnika.

stranac (*suho*):
okoštavanje srca i vodenu bolest mozga ustanovit će službeni liječnik
nakon obdukcije.

hölderlin (*mirno i odsutno*):
zatim će sigurno raskomadati sâm mozak.
(*kratka pauza*)
ne nalaze ništa.
oni ne.

stranac:
oni?
oni nikad ne žele ništa naći!

klavir sve usitnjuje.

hölderlin (*umorno se smiješeći*):
ali nakon toga sačuvaju naš stol,
koji je s nama živio četrdeset godina...

lotte:
kao relikviju ispod stakla.

stranac:
no svaka relikvija zatvara put dodiru.

hölderlin (*deklamirajući visokim glasom*):
ovo je stol po kojem je pjesnik hölderlin udarao rukom kad se svađao –
sa svojim mislima.

grmljavina. snažna kiša počinje padati i pada do kraja.

Stranac (*uzbuđeno*, *drhtavim glasom*):
»Dođi i ublaži mi, ti koja si nekoć pomirila elemente,
slast nebeske muze, kaos vremena,
uredi borbu koja bjesni pomirbenim tonovima neba
dok se u smrtnim prsima razdvojeno ne sjedini.«[25]

hölderlin:
tko može rastaviti ljubavnike?

lotte:
ah, hölderline!

diotima jauče.

---

[25] »Diotima«.

hölderlin:
eminencijo, silno griješimo otkako nas je spopala francuska bolest.

lotte:
a u večer svoje smrti, nekoliko sati prije no što će blago preminuti, još je svirao klavir.
onda je legao i tiho umro.

hölderlin (*viče*):
ali mi ćemo se vratiti – s diotimom – i iz hrama izbaciti mjenjače novca.

diotima ga ratoborno prati.
divlja zvonjava 20-ak sekunda, polagano zamire.
pauza.

hölderlin (*viče*):
svi vaaaaaaaaaaaaan!

pauza.
mobitel zvoni vrlo agresivno, sedam puta.

stranac (*javi se:*)
friedrich hölderlin više ne prima nikoga!

jaka kiša veoma polako zamire.

(*S njemačkoga prevela Giga Gračan)*

SAID je pseudonim Iranca rođena u Teheranu 1947. Na studij u München došao je 1965. Ondje su se njegovi literarni interesi povezali s demokratskim političkim angažmanom, što mu je onemogućilo povratak u Iran. (Uzgred, studij jezikā i politologije nije nikad dovršio.) Nakon pada šaha Reze Pahlavija, prvi put odlazi 1979. u Iran; ne našavši u novouspostavljenom režimu ajatolahā mogućnost ostanka, nastavlja živjeti kao egzilant u Njemačkoj. Od 1989. objavljuje na njemačkome poeziju, esejistiku, prozne zapise vezane uz teme izbjeglištva, radiodrame i djela namijenjena djeci. Dobitnik je većeg broja prestižnih njemačkih i europskih književnih nagrada, kao i Ordena za zasluge SR Njemačke (2014.). Od 2000. do 2002. bio je prvi stranac na funkciji predsjednika Njemačkog centra PEN-a. Živi i djeluje kao slobodni pisac u Münchenu. Djela su mu prevedena na engleski, francuski, nizozemski i mađarski.

Na hrvatskome je u knjižnom obliku dostupan njegov bestijarij *Zvijer koje nema,* u prijevodu Štefice Martić (Aora komunikacije, Zagreb, 2007.), ironično-groteskni abecedarij o 74 životinje; iako je autor neke izmislio, u opisima i komentarima njihovih navada ni o jednoj ne prikriva ljudski fenotip. Ja sam pak prevela dvije Saidove radiodrame kojima su, nakon izvedbe u njihovu mediju, na Hrvatskom radiju, tiskovno gostoprimstvo pružili časopisi: *Ispovijest Ajatolaha* (*Republika*, 9-10 / 1996.) i *Alfred: ekstrateritorijalan* (*Europski glasnik*, 5 / 2000.).

Iz razgovora sa Saidom 2006. za emisiju *Zoon politikon* (koje više nema, da parafraziram njegov naslov) prenosim njegove iskaze o jeziku koji je odabrao – ili morao odabrati – za pisanje.

»Jezikom se ne ovlada. Njemački je za Irance vrlo težak, osobito padeži, i sâm član je težak, i izgovor je težak... ali svaki jezik je težak. Ovisi kako se upustite u njega. Ja sam se sada sprijateljio s njemačkim jezikom. Od početka sam štrebao, uistinu učio i uvijek pitao što nešto znači. Kad se sprijateljite s jezikom, onda se jezik otvori; u jednom sam trenutku bio spreman pisati na njemačkome, i krenulo je. Na njemačkome sam počeo pisati jer sam već tad znao da ne smijem objavljivati u Teheranu. Normalni put vodi preko novina. Počeo sam s pjesmama u novinama, slijedila je knjiga ljubavnih pjesama koja je imala ogroman uspjeh u Münchenu, i tako je krenulo dalje. U jednom trenutku sam završio kod izdavačke kuće Beck. Jako sam zahvalan, radi se o jako dobrom izdavaču. [...]

U jednom sam se trenutku upitao kakav u njemačkome smisao imaju velika i mala slova. Nisam ga pronašao, a potom sam otkrio da su braća Grimm prvi uveli pisanje malim slovima u njemački jezik. Odlučio sam pisati malim početnim slovima jer ne shvaćam, ne vidim smisao u tome zašto ovo mora biti veliko, zašto ovo mora biti malo, i jednostavno sam to učinio. I moj izdavač je dovoljno suveren i rekao mi je neka radim što želim. Ništa mi ne propisuje i to ostaje tako. Kod

knjiga za djecu se moram prilagoditi, iz pedagoških razloga. Ali druge stvari pišem malim slovima. Ima i drugih autora koji to čine. Nisam jedini.«

Svoje odabrano ime, s druge strane, piše verzalom – vjerojatno eda bi, onako kratko, bilo koliko-toliko uočljivo. Unutar svoje bilješke ipak sam slobodna prikloniti se ovdašnjim ortografskim običajima.

Budući da je ova Saidova radiodrama ukotvljena u pjesnikovu biografiju – a o njoj na hrvatskome nema ekstenzivnih podataka – orijentaciju u njenoj tiskovnoj inačici zasigurno će olakšati sažeta kompilacija iz raznih izvora.

Čitalac će, između ostaloga, razabrati da je Stranac, Scardanelli, Hölderlin sâm; njegov poremećeni um reminiscira i u pitanje dovodi prizore iz vlastita života i djela u dijalogu sa svojim drugim Ja, s Lotte kao Korom i sa samo glasom tada već odavno preminule pjesnikove Diotime. Izvore nekih citata iz Hölderlinova opusa nije mi, nažalost, uspjelo detektirati, što je razvidno iz bilježaka kojih nema (opet parafraza pisca). Njemačku je praizvedbu ovo djelo doživjelo 2001. na Južnonjemačkom radiju (glazba: Peter Zwetkoff, režija: Hans Gerd Krogmann).

Johann Christian Hölderlin rođen je 1770. u Lauffen am Neckaru, tadašnje vojvodstvo Württemberg. Pohađao je nižu i višu samostansku školu te studirao teologiju u evangeličkom konviktu u Tübingenu (Tübinger Stift). Među studentima bili su Hegel i Schelling, te Isaac von Sinclair, student prava koji će mu kasnije postati prisnim prijateljem. Premda je završio studij, Hölderlin nije obnašao svećeničku službu. Još za studija objavio je prve pjesme (1791.) i 1794. *Fragment o Hiperionu*. Neko je vrijeme studirao u Jeni kod Fichtea. Uzdržavao se radeći kao kućni učitelj, tako i kod frankfurtskog bankara Jakoba Friedricha Gontarda (1796.-98.); njegova supruga ljepotica Susette, osjećajna i zanemarivana, dobrzo će postati velika pjesnikova ljubav. Kasniju prepisku između njega i Susette – Diotime, kako ju je nazivao u pismima, pjesmama i romanu *Hiperion ili pustinjak u Grčkoj* – gnjevni je suprug uništio; sačuvane su samo tri Hölderlinove skice, ali su potkraj 19. stoljeća otkrivena neka njezina dobro skrivena pisma.

Nakon burna raskida s Gontardom i ponovna podučavanja djece uglednikā u raznim gradovima Europe, Hölderlinu je utjecajni prijatelj Sinclair, uspješniji kao diplomat nego kao literat, ishodio namještenje bibliotekara na dvoru u Hessen-Homburgu. Nagla smrt Susette / Diotime (1802.) bila mu je teško uzdrmala ionako krhko duševno zdravlje, pa kad je u tim burnim vremenima Sinclair bio 1805. optužen za urotu i veleizdaju, za Hölderlina – njemu blisku osobu, od studentskih dana oduševljenu idejama Francuske revolucije – bilo je utvrđeno da je mentalno nesposoban za sudsku istragu; 11. rujna iste godine smješten je u tübingenšku sveučilišnu kliniku, koju je vodio dr. Ferdinand Autenrieth, izumitelj maske koja

duševnim bolesnicima priječi vrištanje. (Sinclair je nakon petomjesečne istrage bio oslobođen sumnji.)

Do tada su mu već objavljena dva sveska epistolarnog romana *Hiperion*; prevodio je Pindara i Sofokla, te dugo radio na jedinoj svojoj drami, fragmentarnoj, *Empedoklova smrt*.

God. 1807. otpušten je iz klinike kao neizlječiv bolesnik kojem klinički predstoje još samo tri godine života i predan na skrb stolaru Ernstu Zimmeru, obrazovanu čovjeku koji je pročitao *Hiperiona*. Zimmer je s kćeri Charlotte / Lotte stanovao u preuređenom tornju u zidinama Tübingena (danas Hölderlinturm); u tornju je Hölderlin živio trideset šest godina. Zadnjih pet godina za njega se, nakon Zimmerove smrti, brinula Lotte. S vremenom su ga počeli posjećivati znatiželjni putnici i lovci na autografe, a on bi svirao klavir ili im sročio po nekoliko stihova držeći se konvencionalnih tema – Grčka, godišnja doba, duh vremena. Ako mu neki posjetilac ne bi bio po volji, za takva je smislio pogrdni neologizam *kamalata*. Još jedan omiljeni Hölderlinov neologizam glasi *Pallaksch,* a to, prema njegovu prvom biografu Christophu Theodoru Schwabu, znači ponekad *da*, ponekad *ne*. Niz pjesama nastalih u tornju potpisao je izmišljenim imenima, među kojima je najčešće Scardanelli, i stavio nadnevke iz ranijih ili budućih stoljeća.

Njegova pak obitelj – majka, sestra i polubrat – pobrinula se, premda dobrostojeći, da njegovo uzdržavanje plaća vojvodstvo Württemberg. Majka će preminuti prije njega (1828.), a oboje najbližih srodnika godinama je bezuspješno pokušavalo njenu oporuku sudski poništiti jer da on ima prevelik udio u nasljedstvu. Zajedno s očevinom koju je majka čuvala za njega i od njega sve od očeve smrti kad su njemu bile dvije godine i koja je zahvaljujući kamatama dosegnula impozantnu svotu, Hölderlin – koji je cijeloga svjesnog života jedva sastavljao kraj s krajem – umro je 1843. kao bogat čovjek a da toga nije bio svjestan.

Dvojbeno je koliko je bio svjestan da su mu 1826. Gustav Schwab i Ludwig Uhland izdali prvu zbirku od 69 pjesama u knjižnom obliku i dijelove *Empedoklove smrti*. Unatoč tomu, njegovo je djelo bilo gotovo zaboravljeno sve do god. 1913. kada je Norbert von Hellingrath, pripadnik kruga oko pjesnika Stefana Georgea, izdao prva dva sveska od šest u kojima će biti okupljene Hölderlinove pjesme, proze i pisma (tzv. berlinsko izdanje). Interes za njegovo djelo otad ne jenjava, a o utjecaju na dvadesetostoljetnu njemačku liriku da se i ne govori.

Hölderlinovim su se životom nadahnuli brojni filmovi, uglavnom njemački. Nadahnuo je i švedsko-njemačkoga dramatičara Petera Weissa, čiji je *Hölderlin* (praizveden 1971.) preveden i igran na niz jezika, tako i ne hrvatskome (prev. Truda i Ante Stamać, režija: Kosta Spaić; Dramsko kazalište Gavella, Zagreb, 1973.).

U *Povijesti svjetske književnosti*, knj. 5 (SN Liber, Zagreb, 1974., str. 99 – 101) o Hölderlinu piše Viktor Žmegač; tako, između ostaloga: »Karakteristično je da u

cijelom stvaralaštvu pretežu himne, ode, i elegije, tradicionalne vrste obilježene razdvajanjem lirskog subjekta od objekta apologije ili čežnje.« U novijoj literaturi na hrvatskome znatiželjnicima je dostupno djelo: Martin Heidegger, *Hölderlinove himne »Germanija« i »Rajna«*; u dodatku: Martin Heidegger, *Hölderlin i bît pjesništva i »...pjesnički obitava čovjek...«*, te Otto Pöggeler, *Heideggerov susret s Hölderlinom*; prev. Ivan Bubalo, Demetra, Zagreb, 2002. U istoj je biblioteci njezin urednik i nakladnik Dimitrije Savić 2005. uz epistolarni roman *Hiperion ili Eremit u Grčkoj,* prev. Ratimir Škunca, s usporednim njemačkim izvornikom i iscrpnim objašnjenjima uz prijevod, uvrstio studiju Ernsta Cassirera »Hölderlin i njemački idealizam«, prev Damir Barbarić. Prvi kompletan prijevod toga djela priskrbila je Dunja Robić u nastavcima u časopisu *Forum* 1999. i 2000. pod naslovom *Hyperion ili pustinjak u Grčkoj*. Koliko je za ovu informativnu bilješku priličilo istražiti, prvi veći izbor i prijevod Hölderlinove poezije i ulomaka iz *Hiperiona* objavio je, pod naslovom *Kruh i vino*, Zvonimir Mrkonjić (Razlog, Zagreb, 1969.). Istoimeno drugo, obnovljeno i prošireno izdanje s usporednim njemačkim izvornikom i Mrkonjićevim predgovorom redigirao je Ivo Sanader, koji je i autor pogovora (Logos, Split, 1985.).

Ako nije naveden prijevodni izvor, Saidove citate iz Hölderlina prevela sam sama; *Hiperiona* što se tiče, nisam se mogla odlučiti između postojećih prijevoda pa me valjda neće stići kazna za višak *hybrisa*.

(G. G.)

UZ TISUĆU DVJESTOTU OBLJETNICU SMRTI OCA EUROPE

Mirja Jarak

H. MÜLLER, C. M. M. BAYER, M. KERNER (HG.), *DIE AACHENER MARIENKIRCHE – ASPEKTE IHRER ARCHÄOLOGIE UND FRÜHEN GESCHICHTE* (DER AACHENER DOM IN SEINER GESCHICHTE. QUELLEN UND FORSCHUNGEN, BAND 1), REGENSBURG, 2014.

Tijekom 2014. godine u Njemačkoj je, mnogim događanjima, obilježeno 1200 godina od smrti Karla Velikoga. Ne treba napominjati da je istovremeno 2014. ispunjeno 2000 godina od smrti cara Augusta. I ta velika obljetnica obilježena je na različite načine, pa je dvojici velikana opće europske povijesti, od kojih Karlu pripada posebno mjesto u srcima Nijemaca, iskazano sjećanje dostojno njihovih djela. Među važne događaje povezane s obljetnicom smrti Karla Velikoga valja svakako ubrojiti objavu prve knjige iz niza publikacija koje će biti posvećene aachenskoj dvorskoj crkvi. Prva knjiga s kojom je započet budući niz djela naslovljena je »Die Aachener Marienkirche – Aspekte ihrer Archäologie und frühen Geschichte« i obrađuje povijest Marijine crkve u Aachenu do oko 1000. godine. Planirani niz publikacija o Aachenu nosi naslov *Der Aachener Dom in seiner Geschichte*. *Quellen und Forschungen* i objavit će se pod okriljem Europske zaklade Aachener Dom. Kako je vidljivo iz prve objavljene knjige, možemo očekivati najnovije spoznaje vezane i uz brojna pitanja iz povijesti arhitektonske izgradnje i uređenja aachenske crkve i uz povijesni kontekst i njezinu funkciju tijekom stoljeća.

U knjizi je objavljen veći broj radova desetak autora (povjesničara, arheologa, konzervatora) koji, s različitih stajališta, osvjetljavaju povijest Marijine crkve do

oko 1000. godine. Tematizirano je, kroz detaljnu analizu svih arheoloških nalaza s područja crkve, i vrijeme koje prethodi izgradnji Karlove crkve. Posebna vrijednost knjige je, međutim, u jednakoj pozornosti što je posvećena povijesnim izvorima i arheološkoj problematici. Tako su u posebnom poglavlju, najopsežnijem u knjizi, objavljeni svi povijesni izvori do 1000. g., koji izravno ili neizravno govore o Aachenu i Karlovoj dvorskoj crkvi. Iako to poglavlje nije prvo unutar knjige, s obzirom na njegovu opsežnost i sistematičnost izlaganja, osvrt na knjigu moguće je započeti upravo s njim.

Clemens M. M. Bayer, Max Kerner i Harald Müller autori su poglavlja »Schriftquellen zur Geschichte der Marienkirche bis ca. 1000, Text – Übersetzung – Kommentar«, str. 113-189. Objavljeni su originalni tekstovi, prijevod i komentar. Izvori su podijeljeni na dvije osnovne skupine: pripovjedne izvore (Erzählende Quellen) i isprave (Urkunden). Odjeljivanje u dvije osnovne grupe učinjeno je prvenstveno radi preglednosti i zbog velikog broja izvora. Među izvorima nisu dani natpisi koji pripadaju aachenskoj kapeli ili se na nju odnose. Natpisi su, naime, u novije vrijeme temeljito priređeni i objavljeni, pa su zato izostavljeni u ovoj knjizi.

Već osvrt na kronološki najranije izvore iz prve skupine može svjedočiti o velikom značenju i koristi koja proizlazi iz novog, kritičkog izdanja aachenskih izvora. Najraniji izvori, naime, pridonose preciznom datiranju vremena izgradnje i posvete Karlove crkve. U literaturi je inače najčešće istican samo jedan od ranih izvora, Alkuinovo pismo iz 798. g., u kojemu se navodi da su stupovi već postavljeni unutar Karlove crkve. Iz sadržaja drugih ranih izvora proizlazi sigurna datacija dovršenja izgradnje crkve tijekom posljednjeg desetljeća 8. stoljeća. Izvori su, kronološkim redom: pismo pape Hadrijana I. iz 787. g., Teodulfov spjev iz 796. g., Aachenski Karlov ep napisan između 801. i 813., Kronika iz Moissaca sastavljena početkom 9. st. u kojoj se navode i raniji događaji, pa tako i podaci o Karlovoj graditeljskoj djelatnosti u Aachenu koja bi, prema kontekstu kazivanja, upućivala na dovršenost dvorske crkve već 796. g. Isto tako, objavljeni izvori jasno upućuju na posvetu Karlove crkve prije 805. g., koja se tradicionalno navodi kao godina posvete.

Opsežni komentari uz svaki izvor sadrže preglede dosadašnjih mišljenja, upućivanje na relevantnu literaturu i ranije objave pojedinih izvora. Dragocjeni su filološki komentari koji često svjedoče o vezanosti karolinških tekstova uz antičke autore. Dio je to sadržaja »karolinške renesanse«, koja se manifestirala u različitim područjima umjetnosti i znanosti.

Nekoliko prvih tekstova u knjizi bavi se arheološkim nalazima na području Marijine crkve. O prapovijesnim nalazima pišu A. Schaub i K. Nowak u članku »Vorrömische Spuren im Dombereich«, 13-16. Najstariji nalazi potječu iz neolitika.

A. Schaub u sljedećem poglavlju »Die römerzeitliche Besiedlung im Dombereich vor dem Bau der Thermen«, 19-27, piše o najstarijim rimskim naseobinskim tragovima koji potječu iz Augustova vremena. Među nalazima se ističu ranocarski metalni nalazi i ostaci drvene i kamene arhitekture. Ranoj graditeljskoj fazi pripada jedan kameni ulomak friza s vegetabilnim motivom. Svjedoči o bogato dekoriranoj kamenoj arhitekturi iz ranocarskog vremena. Sljedećoj rimskoj fazi posvećen je rad »Die Münsterthermen« T. Kohlberger-Schaub, 29-41. Terme koje su se nalazile na području dvorske kapele, dijelom ispod nje a dijelom u neposrednoj blizini, datiraju se u rano 2. st. U Aachenu je u rimsko doba bilo više termi, a ove ispod Marijine crkve nazivaju se katedralnim termama. Bile su u upotrebi vjerojatno do početka 5. st. Najkasnije od 7. stoljeća, na istom području nalazilo se groblje.

Sljedeće posebno važno razdoblje predočeno je u poglavlju »Archäologie des Aachener Domes zwischen spätantiker und ottonischer Zeit (400-1000)« autora S. Ristowa, 43-79. Dan je osvrt na nova istraživanja odnosno građevinska saniranja Karlove crkve, koja su se provodila između 2007. i 2011. g. Ovi najnoviji radovi uspoređuju se s opsežnim starim istraživanjima Ericha Schmidta početkom 20. st. Schmidt je u svojim istraživanjima otkrio temelje oktogona. Poznato je da je već tada pronađeno hrastovo drvo u blizini pilona br. 7, koje je po svome položaju prethodilo izgradnji dvorske kapele. To drvo je u međuvremenu izgubljeno, a da nije analizirano i datirano suvremenim metodama. Zanimljivo je da su u najnovijim radovima, približno na istome mjestu, pronađeni novi komadi drveta. Obavljene dendrokronološke analize dobro se uklapaju u poznato vrijeme izgradnje Karlove crkve u posljednjem desetljeću 8. st. Ovi najnoviji nalazi u Aachenu drvene građe koja ima značenje za dataciju izgradnje građevine, jako asociraju na situaciju sa Sv. Donatom, gdje su poznate drvene grede otkrivene ispod poda galerije ključan nalaz za dataciju izgradnje galerije. Uz arhitektonsku sličnost dviju crkava, sada se pojavila i podudarnost u datiranju na temelju drvene građe.

Novi nalazi sarkofaga i drvenog lijesa, kao i prilozi iz grobova, govore o postojanju merovinškoga groblja na području kasnije crkve. Najvažniji ostaci iz pretkarolinškog vremena u dvorskoj kapeli otkriveni su još početkom 20. st. u Schmidtovim istraživanjima. Riječ je o temeljima zidova na području kasnijeg kora Karlove crkve. Jedan otkriveni zid imao je zaobljeni oblik i može se rekonstruirati kao dio apside prve, male rotunde koja je vjerojatno bila sagrađena u Pipinovo vrijeme. Ističe se, međutim, hipotetični karakter rekonstrukcije prethodne crkve, za čiji oblik nema dovoljno podataka.

Poglavlje o potrazi za grobom Karla Velikog »1000 Jahre Archäologie auf der Suche nach dem Grab Karls des Groβen – Eine kurze Geschichte der Domgrabungen«, 81-93, koje je napisao F. Pohle, također donosi mnogo

zanimljivih arheoloških podataka. Autor, načelno, pitanje Karlova groba ostavlja otvorenim. Smatra da je težnja da se otkrije taj grob bila najvažnijim pokretačem različitih arheoloških istraživanja na prostoru dvorske crkve. U radu su kronološkim redom dani podaci o brojnim istraživanjima i njihovim doprinosima. Posebno su istaknuta istraživanja Ericha Schmidta, i zbog njihove opsežnosti i zbog znanstvene utemeljenosti. S tim istraživanjima početkom 20. st. započelo je novo, znanstveno utemeljeno istraživanje dvorske kapele. U Schmidtovim istraživanjima nije pronađen Karlov grob, i po mišljenju F. Pohlea, ostao je nepoznat sve do danas. Pohle detaljno navodi 11mogućih grobnih mjesta koja su dosada predlagana u literaturi. Ti se položaji nalaze ili unutar same crkve ili u njezinom okolišu. Spominje i Karlovu memoriju koja se dugo nalazila u jednom odsječku ambulatorija. Možda je upravo ta memorija obilježavala mjesto Karlova groba, ali jednako je tako moguće da grob još uvijek nije otkriven i mogao bi se nalaziti u neistraženom dijelu prostora atrija.

Dok je u prilogu F. Pohlea pitanje Karlova groba ostavljeno otvorenim, u jednom drugom poglavlju u knjizi, onome Clemensa M. M. Bayera (»Das Grab Karls des Groβen« (225-235), pozornost je koncentrirana na tzv. Karlovu memoriju kao mjesto samoga groba. Rad polazi od oblika groba o kojemu postoje literarne vijesti i stari likovni prikazi. Po tome se može prihvatiti da je grob imao formu sarkofaga ispod arkosolija, što posve odgovara izgledu tzv. Karlove memorije koja se nalazila u crkvi i dugo smatrala stvarnim Karlovim grobom. Poznati poganski mramorni sarkofag s figuralnim frizom, sačuvan u Aachenu, stvarno je ukopno mjesto Karla Velikoga. I zaista je danas u literaturi navedeni sarkofag često interpretiran kao sarkofag Karla Velikog. Da ipak još uvijek postoje određene dileme, svjedoče različita mišljenja unutar najnovije knjige.

U pogledu tumačenja arhitekture dvorske kapele, posebno je zanimljivo poglavlje Judith Ley »Warum ist die Aachener Pfalzkirche ein Zentralbau? Der Neue Salomonische Tempel als Vorbild herrschaftlicher Kirchenstiftung«, 95-110. Polazeći od literarnih tekstova i navoda koji su vezani uz Karlovu dvorsku kapelu, autorica uspostavlja vezu između aachenske crkve i jeruzalemske crkve Kristova groba. U analizi je pokazala da pored literarnog poistovjećivanja i načelne sličnosti oblika, postoji izrazita arhitektonska podudarnost između dviju građevina. Prizemni dio aachenske crkve u velikoj se mjeri podudara s rotundom crkve Kristova groba. Kao slika Novog Salomonova hrama (Nebeskog Jeruzalema), Karlova dvorska crkva slijedila je niz ranijih centralnih građevina koje su imale isto značenje. Prva od tih građevina je jeruzalemska crkva Kristova groba. Stoga se upravo njezine proporcije i forma otkrivaju u prostoru prizemlja dvorske kapele. U usporedbi s jeruzalemskom crkvom i s kasnijim centralnim crkvama, uspostavlja

se, međutim, iznimna kompleksnost aachenske građevine. Autorica, naime, ističe da se osim podudarnosti s jeruzalemskom rotundom, aachenska crkva izrazito podudara i s ravenskom crkvom San Vitale. Kat aachenske kapele podudara se svojim proporcijama i rasporedom stupova sa crkvom San Vitale. Iako su navedene paralele i inače u literaturi često isticane, u prilogu J. Ley vrlo su precizno i zorno predočene podudarnosti između građevina, koje upućuju na posebno osmišljenu izgradnju aachenske dvorske crkve.

Nekoliko sljedećih priloga bavi se varijacijama na temu funkcije Karlove crkve. Analizirana je njezina funkcija župne crkve (H. Müller, St. Marien als Pfarrkirche, 191-196), samostanske ili kanoničke crkve (C. M. M. Bayer, St. Marien als Stiftkirche, 199-207) i dvorske kapele (L. Geis, St. Marien als Pfalzkapelle? Eine alte Frage erneut gestellt, 209-214). Prilozi donose zanimljive, vrlo produbljene analize izvora i arhitekture same crkve, te su i zaključci zanimljivi i obogaćuju spoznaje o namjeni aachenske kapele.

Još nekoliko poglavlja u knjizi bavi se sljedećim temama: sahranjivanjima vezanim uz crkve (S. Scholz, Bestattungen in und an Kirchen, 217-222), analizom Karlova prijestolja (U. Lobbedey, Beobachtungen und Notizen zum Königsthron, 237-249) i aachenskom crkvom kao krunidbenom bazilikom (M. Kerner, Könige in Aachen. Zur Geschichte ihrer Krönungen, 251-256). Osim priloga o sahranjivanjima, preostala dva usko su vezana uz Karlovu crkvu. I gotovo svi tekstovi objavljeni u knjizi, izričito se bave samom aachenskom crkvom ili istraživanjima njezinog prostora. Mnoge nove spoznaje i interpretacije različitih aspekata aachenske crkve sigurno će pridonijeti njezinom potpunijem sagledavanju i u tome je najveća vrijednost predstavljene knjige. Također, treba ponovno naglasiti važno poglavlje s objavom svih izvora do oko 1000. g. Ono će predstavljati uporište za različita nova propitivanja i analize.

Predstavljena knjiga nije jedino novo izdanje povezano uz Aachen i aachensku dvorsku kapelu. Kao prva knjiga u najavljenom budućem nizu publikacija o aachenskoj crkvi tijekom povijesti, ima ipak posebno značenje između drugih publikacija te joj je stoga i posvećen ovaj osvrt.

TRI SREDNJOVJEKOVNE IZLOŽBE U AACHENU 2014. GODINE

Povodom 1200. godišnjice smrti Karla Velikoga u Aachenu su 2014. godine priređene tri značajne izložbe posvećene velikom vladaru i njegovu vremenu. Izložbe su bile postavljene tijekom ljetnih mjeseci, od lipnja do rujna. U prekrasnoj aachenskoj Vijećnici bila je postavljena izložba naslovljena »Macht«. U Centru Karlo Veliki mogla se razgledati izložba »Kunst«, a u riznici katedrale (Domschatzkammer) izložba »Schätze«. U impresivnim postavima našla su se djela s područja Njemačke i iz drugih zemalja, primjerice iz Italije, Nizozemske itd. Izložbe su bile tematski raznoliko osmišljene, u skladu s težnjom autora da prenesu bitne sadržaje koji su obilježavali vladavinu Karla Velikoga. Riječ je o razrađenom političkom, vjerskom, kulturnom i umjetničkom programu, koji se ostvarivao u državi Karolinga. Obuhvaćajući mnogostrukost postignuća Karlova doba trima širokim kategorijama, aachenske izložbe zaista su prenijele duh i značenje ranoga srednjovjekovnog razdoblja u kojem se stvarala nova kršćanska Europa.

Izložba »Moć« pokazala je prostornu i vremensku širinu iz koje je izrasla država Karla Velikog. Osim brojnih ranosrednjovjekovnih spomenika, na izložbi su našla mjesto i ranija antička djela, poput kapitela, mozaika i dijelova crkvenog namještaja. Ona su svakako pokazatelj ukorijenjenosti Karlove vladavine u antičkim prototipovima, budući da je Karlo jasno i dosljedno slijedio antička dostignuća. Karlova moć zasnivala se na ratnim pobjedama i širenju državnog teritorija. To je ilustrirano uvrštavanjem djela iz »avarskodobnog« i langobardskog kruga, kao i djelima iz sjevernijih područja. Na izložbi su našli mjesto i »klasični« karolinški spomenici – mačevi, ulomci iz karolinških palača, rukopisi koji osvjetljavaju događaje i osobe Karlova doba (primjerice rukopis iz Berna s podacima o Einhardu, rukopis iz Züricha s tzv. Aachenskim epom itd.). Dočaravajući povijesnu slojevitost Karlove vladavine, izložba »Moć« mogla se doživjeti kao svojevrstan uvod u druge dvije izložbe unutar kojih su se našla brojna važna ostvarenja karolinškog vremena. Dovoljno je spomenuti Tasilov kalež i Godeskalkov evanđelistar, kao ilustraciju važnosti izloženih djela.

Izložba »Umjetnost« u velikoj je mjeri bila posvećena rukopisnoj baštini karolinškog doba. Karlova dvorska škola predstavljena je nizom čuvenih rukopisa. Kako se oni čuvaju u različitim ustanovama i u različitim zemljama, njihovo zajedničko izlaganje velik je događaj za sve poznavatelje i proučavatelje karolinške umjetnosti. Druga posebno istaknuta skupina djela pripada karolinškim bjelokosnim radovima. Riječ je o figuralno ukrašenim radovima, proizvodima dvorskih radionica, koje se mogu promatrati u kontinuitetu rada kasnoantičkih i bizantskih bjelokosnih radionica.

Izložbom »Riznice« obuhvaćeni su brojni dragocjeni zlatarski radovi. I kod njih se ističe povezanost s prethodnim, antičkim umjetničkim obrtom, o čemu može zorno posvjedočiti Lotarov križ, na neki način središnji spomenik izložbe.